

15.419

57-58

57-58
SENECA
LEVELEIBŐL

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OFFICINA KÖNYVTÁR 57/58.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SENECA LEVELEIBŐL

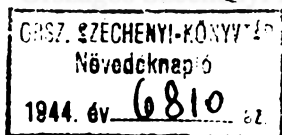
OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Fordította és bevezetéssel ellátta

SÁROSI GYULA

OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT
BUDAPEST 1943.

F. v.: Román Imre (7063)

KÉRI SÁMUEL
ferencrendi szerzetes
ajánló sorai pártfogójához,

BATTHYÁNY ÁDÁM
tábornokhoz

az első magyar nyelvű Seneca-kiadvány (Bécs, 1654)
maecenasához.

„Titkos Mágnes követ akarok Nagyságod-
nak bé-mutatni, s olyat pedig, melly idegen földön ter-
mett, és a mi földünkre származott... Értvén Nagy-
ságod fülhegygel e kis könyveczkének formáját, tulay-
don maga indulattyából kívánta ezt magyar nyelvre fordí-
tani, hogy így a magyar vitézlő rendnek nem csak az
külső, hanem az belső lelki vitézségre
is, mint igaz vezér, utat mutatna.”

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A filozófus mélyen a szemébe nézett egykori tanítványának, Nero császárnak, azután csendesen így szólt:

„Tizennegyedik éve már, Császárom, hogy mint nagyreményű ifjú mellé nevelőül rendelték; nyolcadik éve, hogy a legfőbb hatalom a kezében van. Ezalatt az idő alatt annyi vagyonnal és megtiszteltetéssel halmoztál el, hogy semmi sem hiányzik már a boldogságon kívül, csak az, hogy mérsékeljék... Ezalatt az idő alatt mi más szolgálatot tehettem is Neked, minthogy a dolgozószobám csöndjében szerzett tudományomat nyújtottam, amely csak azért iett híres, mert látszólag támasza voltam a Te ifjúságodnak. Nagy jutalom ez már az ilyenfajta dolognak! Te viszont engem szerfölötti kegyességgel és számlálhatatlanul sok pénzzel árasztottál el, úgyhogy sokszor el is tűnődtem magamban: engem, aki lovagi és tartományi családból származom, az állam előkelői közé sorolnak? Az én ismeretlen nevem a dicső ősoktól származó nemesek között ragyogott fel? Hová lett az én lelkem szerénysége, mikor ilyen díszkerteket rendezek be, ilyen káprázatos villákban lakom, hatalmas földbirtokom és rengeteg kincsem van? — Egy melegségem lehet, hogy nem utasíthattam vissza ajándékaidat.”

„De most már mindketten betöltöttük a mértéket. Te annyit adtál, amennyit a Császár adhat, s én elfogadtam, amennyit egy jóbarát fejedelmétől elfogadhat: a továbbiak csak irigységet keltenének. Mintha katonai szolgálatban, vagy pedig utazásban kifáradva kérném segítséged, úgy most megöregedve életem útján, a legkönnyebb feladatok ellátására is képtelenül, mivel vagyonom nem tudom többé kezelni, támogatásod kérem. Fogadd vissza a

nekem ajándékozott vagyont, kezeljék a Te gondnokaid! Azt az időt, amelyet díszkertjeim és fényűző villám gondozásdtól megszabadulva megtakarítok, szellemem művelésére fogom fordítani."

Erre Nero, Tacitus szerint, aki erről a beszélgetésről beszámol, körülbelül ilyenképpen válaszolt: „Hogy a Te előre átgondolt beszédedre rögtön felelni tudok, azt első sorban Neked köszönhetem, mert Te tanítottál meg engem arra, hogy ne csak az előrelátható, hanem a váratlan eseményekkel szemben is feltaláljam magam. Azok az ajándékok, amelyeket Te, mint tanító adtál nekem, ameddig csak élek, mindig meglesznek, de amelyeket Te kaptál tőlem, a parkok, a pénz, a pazar villák, mind, mind a sors szeszélyének vannak alávetve. Jóllehet nagynak látszanak az én ajándékaim, mégis sokan vannak, akik bár szellemiekben meg sem közelítenek Téged, jóval többet kaptak. De ami a legfontosabb, még erőteljes korban vagy, még élvezheted a tőlem kapott és jól megérdemelt vagyont, mi pedig uralkodásunknak csak a kezdetén állunk és ha mi, a fiatal emberek szokásos bizonytalanságra folytatnánk, letérnénk a helyes útról, Te majd visszatartasz bennünket és hatalmunkat tanácsaiddal eredményesen fogod irányítani."

Csókkal és öleléssel fejezte be szavait a császár. Seneca, ahogy az a nagy urakkal szemben rendszerint történni szokott, köszönetét fejezte ki, azután eltávozott.

Sokkal jobban ismerte a császár lelkét, semihogy ne tudta volna, hogy a nagy elérzékenyülés számára halált jelent. Emlékezett arra a nagy szeretetre, amelyet a császár meggyilkoltatása előtt az iránt mutatott, akinek az életét és hatalmát köszönhette, az anyja irdnt. Azt is jól tudta azonban, hogy Nero nagyszerűen ismeri a tömeg lelkét és nevelőjét, meg volt miniszterét nem öleti meg ürügy nélkül, hogy ki ne hívja a tömeg rosszalásdt. Szörnyű állapot! Úgy látszik, ebben a korban már egyedül a „tömeg” jelentett valamiféle ellenálló erőt a császári önkénnyel szemben. Bármennyire is el lehetett ugyanis

kábitani pompás felvonulásokkal és győzelmi hírekkel, az erkölcsösségnek valami szikrája megmaradt benne s az „okos” Nero mindig, legesztelenebb tettei előtt is ügyelt arra, hogy a nép rosszaságát ne hívja ki maga ellen. Az anyja meggyilkolásának jogosultságát például hivatalos nyilatkozatokkal s a legügyesebb propagandafogásokkal igyekezett a közvéleménnyel elfogadtatni. Pardznaságot, önmaga és a nép ellen gyilkos merényletek tervezését és egyéb mende-mondát szórt rá, hogy a passziuságával bűnrészes nép lelkiismeretét elaltassa. Tacitus szerint Nero parancsára Seneca fogalmazta a szenátushoz küldött üzenetet, de a historikus szerint senki sem volt olyan ügyű, hogy annak tartalmát belsőleg is magáévá tette volna. A falakra írt feliratok mutatták, hogy Róma, a hivatalos jelentések ellenére is, tisztában volt az igazi tényállással.

Most azonban, 62-ben, Senecára került a sor. Tacitus szerint Nero anyja meggyilkolása előtt kijelentette, hogy csak anyja haldla után fog igazán hatalomra kerülni. Úgy látszik, a nevelőjének az életbenléte is jelentett számára némi gátlást, amelytől szintén meg akart szabadulni, hogy azután teli serlegből ihassa az élet gyönyöreit. Egy apai és anyai dgon egyardnt degenerált család utolsó erőteljes sarja volt, akinek túláradó vitálatása azonban már csak bűnre volt képes; mint egy életdg utolsó élő sejtje, egy-maga akarta a hatalomnak, a játéknak, a művészetnek és a gyilkoldásnak a legmagasabb mámorát megélni. Seneca is gát volt, el kellett tűnnie. Tudta, hogy rajta a sor. Szdmot vetett helyzetével, látta, hogy nem menekülhet. Tisztában volt azzal is, hogy a kényúr, mint a pók az áldozatát, egyelőre csak figyelni fogja s keresi az alkalmat, hogy megrágalmazhassa és utána megölhesse.

Ebben a lelkiállapotban írta meg az első levelét az idő értékéről és arról, hogyan lehet rövid idő alatt is sokat élni szellemileg, hogy kell olvasni, hogy az szellemünk épülésére szolgáljon. Arról is ír, mint olvasni fogjuk, hogy kell éjjel alvás helyett is szellemi munkára hajszolni magunkat. „Nem szdnok időt az alvásra, legfeljebb el-

nyom az dlom, de akkor is munkdmon tartom le-lecsukódó és a virrasztástól kimerült szemeim. Visszavonultam, — írja a volt miniszter csöndes rezignációjával, — nemcsak az emberektől, hanem a dolgoktól is . . . : az utókor ügyével foglalkozom.” Máskor arra döbben, mint másik levelében olvasni fogjuk, hogy „sietni kell élni és nem szabad semmit sem elhalasztani”. Magányban él, „végre kipiheni magát, nem kell szavaira ügyelni, hogy a feljelentők ne vigyék a császár elé”. Az örökkévalóságnak él, arra gondol, hogy az időnek mélységes drja jön minden korszak fölé s mindent elborít; kevés nagy szellem marad fönn, de ő közöttük lesz. „Hisz mi az, ami nem pusztul el az időben: csak a szellem, a jó és a nagy szellem”. Esténként, mikor katonai járőrök mentek el villdjá közelében, s már azt hihette, hogy végre a császár kezében van az ürügy, amellyel megölheti, arról beszélt önmagával, hogy a halál semmi, és hogy semmi sem pusztul el az élet örök körforgásában, legfeljebb szünetet tart.

A járőrök azonban 3 hosszú évig nem jöttek érte. A kényúr vdrt, mert tudta, hogy dldozata a kezében van. A cirkusszal és gabonaosztással megvesztegetett tömeg, a megfélemlített szendtorok, a bűnrészes és agyonjutalmazott szűkebb környezete és testőrhada, a mindenkori „császár” személyfeletti presztizse s a jól megszervezett besúgóhad egyforma támaszai voltak uralmának. A társadalmi erők dinamikdja azonban lassan, de biztosan örölte uralmdnak alapjait. A bukott miniszter mindezt jól látta s néha felcsillant benne az élet reménye: „Mit tegyek? A halál üldöz, az élet pedig menekül előlem! Ez ellen taníts meg valamire, Lucilius! Eszközöld ki, hogy ne kelljen menekülnöm a halál elől s az élet ne meneküljön előlem!”

Néha lement a nép közé, a cirkuszba és másfele. Az emberek elhúzódtak tőle, mert tudták, hogy halálra van ítélve. Nézte a régi hízelkedőket, akik szembejöttek vele: látta, hogy a Nagy Gyilkos mindnyájukat dtitatta önmagával: „csak a külsejük emberi, a lelkük vaddllati”. Mint az őgyelgő, öreg veterdnok, ő is elment a cirkuszba, ahol

a vérbekóstitott és megmdmorosodott tömeg egyre több és több vért követelt. Hazament és levelet írt arról, hogy mit érdemel az a szerencsétlen, aki mindezt végignézi. Néha felcsendültek lelkében az életrecsábító szirének hangjai: „Egyetlen boldogság van, kellemesen élni . . . Elfolynak a napok s visszavonhatatlanul tovatűnik az élet. Még most is habozol?” Talán arról is beszéltek ezek a szirének, hogy vissza kellene hízelegnie magdt a császár-hoz, illetve új kegyencéhez, Tigellinushoz. Ő azonban bedugta fülét a szirénhangok előtt s készült a halálra. Megbékélt a sorsával:

*Ducunt volentem fata, nolentem trahunt —
Önként menőt vezet, mást meg hurcol a sors.*

Néha hírek érkeztek hozzá. Hallotta, hogy a dühöngő kényúr meg akarta rdgalmazni, azutdn meg akarta öletni feleségét, Octaviát. Az ügy végrehajtsa először nem sikerült s tüntettek Octavia mellett. A Császár környezetében azt mondták, hogy ezek Octavia szolgálói és bérencei, s tovább aludt a lelkiismeretük. A gyilkosságot mégis végrehajtották, s a császár, mint azelőtt anyját, most a feleségét is fajtalanokdással és lázadással vddolta. A tömeg, mely szerette a pompás felvonuldsokat és a kenyérosztást, éljenetzte a császárt. Tudta ugyan, hogy mindez hazugság és alaptalanok a diadalmenetek és a győzelmi hírek, mégis, — mikor a testőrcsapatok kifent fegyvereit látta, és hátamögött felcsendült a megfizetett és megszervezett tapsolóhad lármája, mindent „elhitt”, Octavia és Agrippina bűneit s a győzelmi híreket is. Messzi földről követségek és fejedelmek érkeztek hódolatuk bemutatásdra s Nero értette a módját, hogy kell mindazt saját helyzetének erősítésére fordítani. A tömeg akkor sem lázadozott, mikor 64-ben a Város leégett, mert a császár kárpótlásul nagy tömegben keresztényeket mészároltatott le, akik a császár szerint a tűzvész okozói voltak. A tömeg dühösen rdzta az öklét az utak mentén lángoló emberfáklyák felé! Seneca megnézte a fáklyáknak szánt embereket s látta, hogy sztoikus lelkű is van köztük; meleg rokonszen-

vet érzett irántuk, de erről nem szólt senkinek, csak hazament és levelet írt önmagának arról, hogy milyen keményen szállhat szembe az ember a halállal és a kínokkal, ha magasabb eszme van mögötte. Láta, hogy az ujjongó nép piszkos vásárt csinál, mert bensőleg maga sem hisz a császár hazugságainak, de önmaga előtt is úgy tesz, mintha hinne, mert veszélytelenebb és kényelmesebb; féltek ugyanis a nyers erőszaktól. Erről sem szólt senkinek, csak írt egy levelet arról, hogy a tömeg szennyes és aljas és óvakodni kell tőle, mert még a látása is fertőz.

65-ben összeesküvést lepleztek le és Senecát is vallatni kezdték. „Bűnös volt-e?” Magában az összeesküvésben a kűtfők egybevetéséből úgy látszik, aligha volt része. De nem lázadó-e az az ember, aki erkölcsi leveleket ír egy erkölcstelen világban? Nem lázadó-e, aki nem ujjong, mikor mindenki ujjong s nem dühöng azokra, akiket mindenki szidalma? Seneca éppenúgy megérdemelte a halált, mint Sokrates Athenben a bűrökmérget. Kétségtelen, hogy leplezett szellemi vértet kovácsolt a Nero elleni sztoikus opposzió szdmára. Egy centurio közölte vele a császár parancsát, hogy meg kell halnia. Seneca időt kért a végrendelkezésére, de a centurio megtagadta. Felesége és környezete jajveszékelní kezdtek. A volt miniszter azokkal a szavakkal rőtta meg őket, amelyeket egyik levelében is írt: „Hová lett bennetek a filozófia tanltása, hol van a fenyegető veszélyekkel szemben annyi éven keresztül át megátgondolt magatartások?” Azután arra a levelére gondolt, amelyben az örök körforgásról, mindennek újjászületéséről írt, meg arra, hogy „ha igaz a bölcsék híradása és haldlunk után valóban befogad bennünket valamely hely, akkor...” Azután hozzálátott a császár parancsának a végrehajtdsdhoz.

Ezt a jelenetet is Tacitus írja le, ugyanolyan történetírói részletességgel, mint a bevezetés élén olvasott lemondási jelenetet. E két jelenet között írta meg Seneca „s a j d t v é r é v e l” az itt következő leveleket.

Ezeket a vérrel irt leveleket valaki azzal bélyegezte szépirodalomnak és filozófián kívüli praktikus etikának, hogy nincs meg bennük a filozófia nagy rendszereinek egysége és elvszerűsége, azaz a gondolatok fölül hidnyzik a logikai szisztéma fonalainak egyszínű drnyékot adó szövédéke. Nietzsche, akinek helye kultúrtörténeti szempontból sok vonatkozásban analóg a Senecával, a filozófáldsról szólva kifejtette, hogy minden logika mögött és működésének látszólagos egyeduralma mögött is értékelések állanak, világosabban: egy bizonyos fajta élet fenntartásának a fiziológiai követelményei. „A filozófusok úgy tesznek, mintha tulajdonképpen véleményeiket valami hideg, tiszta, istenien gondatlan dialektika önmagában való bontakozásával fedezték volna fel és érték volna el: míg alapjában valami előlegezett tételt, ötletet, „sugallatot”, többnyire szívüknek absztrakttá tett és átfinomított vágyát védelmezik utólagosan keresett okokkal.” Ez a merész gondolat, amellyel Nietzsche a rendszeralkotó filozófusok „dlarcát” egy csapásra letépte, azóta betört a filozófiatörténetírás területére is s ma általában, mintha Spengler vonaldn haladnának, azt a szellemtörténeti és filozófia előtti alapintuiciót keresik, amely egyformán bontakozhatott volna irodalmi, filozófiai, mitológiai vagy zenei alkotássá. Ennek alapján természetesen nem lehet tagadni a filozófia nagy rendszereiben s főkép e rendszerek logikai felépítésében rejtő értékeket, de tudatra kell ébrednünk, hogy a filozóféma magjactt lehet egy töredékben is, abban az értelemben természetesen, ahogy Seneca vagy Nietzsche több munkáját a filozófia nagy szisztémdi mellett egyszerűen filozófiai töredéknek kell neveznünk. Kétségtelen, hogy a nagy rendszerekben vannak a filozófiai gondolkodás legszebb gyümölcsei, de az ilyen nagy rendszerek alkotásának politikai, szellemtörténeti és tudománytörténeti feltételei vannak. A görög kultúrdban Platon és Aristoteles, az európai kultúrdban bizonydra Kant jelenti a filozófiai gondolkodás zenitjét. Alkotásuk ideje azonban szellemtörténeti szempontból a szürkületbe hajló alkony, a haldos sejtelmekkel

viaskodó késő ősz, az emberre köszöntő par excellence civilizációs korszak. Seneca és Nietzsche viszont a bizonytalan éjszakában botorkálnak, már mélyen benn járnak a télen, talán a civilizációs korszaknak is a végén haladnak már és az új világot köszöntik. Az ilyen pillanatokban korszerűtlen minden nagy szisztéma, mert a teljes embernek a várakozás álláspontjára kell helyezkednie. Azok az alkotó egyéniségek tehát, akik ilyen pillanatokban nagy bölcséleti rendszeralkotó tehetséggel születtek, vagy lemondásra, önmaguk feláldozására kényszerülnek, vagypedig olyan rendszert alkotnak, amelyből hiányzik éppen az a belső sugallat, amelyről Nietzsche beszél. Az ilyen rendszerek azután természetesen ott élnek és halnak el az egyetemi tantermek és a filozófiai szakülések langyos levegőjében s mivel tudománytörténeti megalapozatlanságuk folytán objektív igazságuk sincs, alkotójukkal együtt eltűnnek a semmibe. A zseniális torzók viszont, aminők Seneca (és Nietzsche) alkotásai, évszázadokon túlra nyúlnak és milliók életét alapozzák meg, milliókat segítenek mélyebb belátásra, mert objektív, emberentúli igazságukon felül híven és mélyen fejezték ki azokat a hangokat, amelyek a szenvedő emberből egyfajta léthelyzetében feltörttek. Az ember szellemi alkotásai egy sebzett lény művei, amelyekre belső kényszerűség hajtja és nem valami külsőséges „Leistungsprinzip”, a nagy teljesítmények akadálya. Helytelenül ítélnék tehát azok is, akik nemrég sajnálkozással parentáltak el egy nagy filozófust, mivel, — mint írták, — teljes rendszert nem tudott alkotni s ugyanakkor himnuszokat írnak a teljesítményelv alapján dolgozó időszerűtlen szisztémaszöveők egyes műveihez. Aki oldalakat ír ott, ahol a tragikus sorsát hurcoló, lesújtott Ember bensőleg csak néhány szó elrebegésére képes, az hamisít vagy légvdarakat épít.

Vannak korszakok, amelyeknek szellemét néhány torzó, egy-egy hézagos töredék, egy szótlantul iránytmutató prófétikus ujj fejezi ki leghívebben, vannak pillanatok, amelyeknek szellemi szükségletét egy beporosodott könyv felnyitása, egy régi dallam új hangszerelése elégíti

ki legbensőségesebben és a legteljesebben. Seneca ott áll a legszörnyűbb, megoldhatatlannak látszó világnézeti válság tombolása közepett egy erkölcsileg felbomlott birodalom erjedési középpontjában, szemben a világtörténelem egyik legembertelenebb uralkodójának a pillantásával: lehetséges volna, élethez szabott volna ebben a helyzetben a „késő ősz” filozófiájának nagy rendszere? Nem bensőbben simul önmaga és kora szelleméhez, ha örök körforgásról beszél, (mint Nietzsche), meg arról, hogy az élet elpusztíthatatlan és legyőzhetetlen (mint Nietzsche is teszi), elmondja, hogy az Isten bennünk is van, meg tancsokat ad a szellem emberének, hogyan őrizheti meg lelke vádrának tisztaságát az indulatok kavargó fürgetegében. Hasonlóképpen hirdetik, hogy az élet az öröm forrása, de ahol a csőcselék is iszik, ott minden kút meg van mérgezve, s hogy egyesek, akik látszólag az élettől fordultak el, csak a csőcseléktől akartak eltávolodni, mert nem akarták „a kútat, a lángot, s a termést a csőcselékkel megosztani”. Itt is együtt halad Nietzschével. Egyformán a saját világukon túl az új világba tekintenek, (nem pusztán félreértés vezette az egyházatyákat, amikor Senecát keresztény léleknek mondták), s egyforma keménységgel harcolnak a csak - múltbatekintő historikus szellem, a részletezéssel bibelődő s a nagy kérdéseket szem elől tévesztő filozófiákkal szemben. Követelik, illetve Nietzsche követeli, Seneca pedig csak tanítja, hogy a filozófus az emberiség nevelője s az élet mestere legyen.

A filozófia szerintük tisztító tűz: „elűzi a lélekből a hiúságot és igazi emberi nagyságot ad, a felfuvalkodottat és az ürességekkel ékeskedőt megaldzza; rádöbbsent bennünket az igazi nagyság és felfuvalkodottság közti különbségre. A mindenségnek és önmagának a megismerését nyújtja. Kinyilatkoztatja az „isteni” lényegét . . . Olyasmibe avat be a filozófia, aminek révén nemcsak egy város szentélye, hanem valamennyi isten hatalmas temploma, maga a világ tárul fel előttünk, s megmutatja szellemünk látásának az istenek igazi alakját és igazi arcát. Szemeink ereje ily nagy látványra ugyanis

gyenge." Mindketten azt tartják, hogy a filozófia nem valami bonyolult dolog, hanem az emberi szellem erőfeszítése magasabb ideedlok felé. Ezek felé vezet, ezekre neveli az emberiséget a filozófus, az élet mestere. Nos, szóljon hát maga Seneca:

*... artificem vides vitae —
íme, az élet mestere!*

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

AZ IDŐ ÉRTÉKE

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Fogadd meg a tanácsom, Luciliusom, s véd meg magad önmagad számára: az időt, amelyet eddig elraboltak, vagy elloptak tőled vagy pedig csak úgy tovatűnt, gyűjtsd össze és őrizd meg. Hidd el, hogy úgy van, ahogy írom: időnk egy részét nyíltan elrabolják, más részét ellopják tőlünk, harmadik része észrevétlenül elfolyik: Mégis az a legcsúnyább idővesztés, amely hanyagságunk eredménye. S ha valóban meg akarod gondolni a dolgot, életünk legnagyobb része úgy telik el, hogy rossz cselekszünk, nagy része úgy, hogy semmit sem csinálunk, szinte egész életünk pedig úgy, hogy mást csinálunk, mint amit kellene. Tudnál nekem olyan embert mondani, aki valamilyen értéket tulajdonít az időnek, aki becsüli a napot, aki megérti, hogy naponként meghal? Csalódunk ugyanis abban, hogy a halált a jövőben bekövetkezendőnek tekintjük, holott a halál nagyrésze már mögöttünk is van. Ami életünkből letelt, az a halál birtoka. Tégy tehát úgy, Luciliusom, ahogy leveled szerint cselekszel, ragadj meg minden órát: az lesz az eredmény, hogy kevésbé fogsz függni a holnaptól, ha a mának nekifekszel. Míg halogatjuk az élet kötelességeit, elfut előlünk az élet. Minden a másé, kedves Lucilius, csak az idő a miénk. Csak ennek az egyetlen tovatűnő, bizonytalan dolognak birtoklására szánt minket a természet, ebből pedig az úz ki bennünket, aki csak akar. S olyan ostobák a halandók, hogy a legcsekélyebb és leghitványabb dolgokat, amelyeket pótolni lehet, terhükre engedik írni, mikor valamit elértek, de senki sem gondolja, hogy tartozna vala-

mivel, ha időt kapott, holott ez az egyetlen dolog, amelyet még a hálás ember sem tud viszonzni. Kérdezed talán, hogy járok el én, aki téged ezekre a dolgokra tanítalak. Megvallom őszintén: ahogy ez a pazarló, de aprólékos embernél történik, kiadásaim elszámolása rendben van. Azt nem mondhatom, hogy semmi időt nem fecsérlek el, de meg tudom mondani, hogy mennyit, miért és milyen módon veszítek el: legalább meg tudom magyarázni szegénységem okát. Velem is az történik azonban, ami a legtöbb emberrel, akik önhibájukon kívül szegénysorsba jutottak: mindenki megbocsát, de senki sem nyújt támogatást nekik. Mi hát a helyzet? Én nem tartom szegénynek azt, aki meg van elégedve, bármilyen kevés marad is neki, mégis szeretném, ha te megőriznéd a tiédet és *kellő időben* látnál a dologhoz. Őseink ugyanis azt tartották, hogy késő a takarékoság, amikor már fogytán van a vagyon. Mert nemcsak a legkevesebb, de egyúttal a legrosszabb rész is marad alul. Isten veled!

II.

AZ OLVASÁS MŰVÉSZETE

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Abból, amit írsz és annak alapján, amit hallok felelőled, jó reménységgel vagyok irántad. Nem szaladozol össze-vissza s lakhelyed gyakori változtatásával nem nyugtalanítod önmagad. A beteg lélek szokása az a hánykolódás. A kiegyensúlyozott elme legfőbb bizonyítéka szerintem az, hogy meg tud állni egy helyen és egyedül is el tudja tölteni idejét. Arra azonban vigyázz, hogy a sok szerzőnek s a mindenféle könyvnek az olvasása ne váltson ki benned valamilyen bizonytalanságot és állhatatlanságot: bizonyos meghatározott szellemekkel töltsd idődet és belőlük táplálkozz, ha magaddal akarsz vinni valamit, ami hűen megmarad a lelkedben. Sehol sincs az, aki minde-

műtt óhajt lenni. Azokkal, akik életüket utazásokkal töltik el, rendszerint az történik, hogy van ugyan sok vendégbarátjuk, igazi barátjuk azonban egy sem. Szükségszerűen ugyanez történik azokkal is, akik semilyen gondolkodónak sem adják át magukat belsőleg, hanem vágtaban, nagysietve mindenben átrohannak. Nem használ az eleség és nem megy át a testbe, ha étkezés után rögtön eltávozik. Semmi sem akadályozza meg úgy a gyógyulást, mint a gyógyszerek gyakori változtatása. Nem heged be az a seb, amelyen egyre-másra próbálgatjuk a gyógyszereket. Nem erősödik meg az a növény, amelyet gyakran átültetnek. Semmi sem olyan hasznos, hogy futólagos érintésnél is épülésünkre szolgáljon: a könyvek tömege szétforgácsolja az embert. Mivel tehát annyi könyvet nem tudsz elolvasni, amennyivel rendelkezni szeretnél, elég, ha annyival rendelkezel, amennyit el tudsz olvasni. Csakhogy azt mondd, hogy hol ebbe, hol abba a könyvbe szeretsz belelapozni. Kényes gyomorra mutat, mikor valaki mindenbe belekóstol, pedig a különböző s össze-vissza ételek csak beszennyezik a gyomrot s nem táplálják. Mindig kiváló szerzőket olvass tehát, s ha néhanapján kedved is támad, hogy más írókhoz fordulj, térj vissza mindig az előbbiekhöz: minden nap szerezz magadnak valamilyen támaszt a szegénységgel és a halállal és hasonlóképpen a többi bajokkal szemben. Mikor pedig már sok mindenben átfutottál, ragadj ki egy bizonyos dolgot, amit azon a napon alaposan átgondolhatsz. Magam is így cselekszem: a sokféle dologból, amit elolvasok, valamit erősen megtartok. A mai szerzeményem ez, melyet Epikurosnál találtam: — (át szoktam ugyanis menni az ellenséges táborba is, de nem mint szökevény, hanem mint kém) — „Tisztes dolog a szegénység, ha derűsen viseljük el.” Csakhogy már nincs szó szegénységről, ha derűsen viseljük el: akinek ugyanis a szegénység nincs nehezére, az gazdag. Nem az a szegény, akinek kevés a vagyona, hanem az, aki többet kíván. Mit is számít az, hogy valakinek mennyi pénze van a kasszájában, mennyi termés magtáraiban, mily nagy állatállománya van, milyen tőkével uzsorásko-

dik, ha akkor is a máséra óhajtozik, ha nem azt számol-
gatja, amit már megszerzett, hanem azt, amit még meg
kell szereznie? Mi legyen tehát a gazdagság mértéke, azt
kérdesz? Az első az, hogy annyi legyen amennyi feltét-
lenül szükséges, a másik pedig az, hogy annyi legyen,
amennyi elég. Isten veled!

III.

AZ IGAZI BARÁTSÁGRÓL*

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Hozzám hozandó leveledet átadtad, mint írod, barát-
odnak. Aztán intesz, hogy ne közöljem vele minden
ügyedet, mert ez magadnak sem szokásod. E szerint őt
ugyanazon levélben barátodnak vallottad és tagadtad. Te-
hát azon szót közönséges értelemben vetted, s úgy nevezéd
őt barátodnak, mint minden tisztjelöltet jó embernek
mondunk, mint a találkozókat, ha nem jut eszünkbe ne-
vük, uraknak üdvözljük. Ezt hagyd el! Ha valakit ba-
rátodnak vélsz, kiben nem bízol annyira, mint magadban,
nagyon tévedsz, s nem ismered a valódi barátság mivoltát.
Mindent vele vizsgálj meg, de előbb őt vizsgáld meg. A
barátság után hinni kell, a barátság előtt ítélni. Azok fo-
nákul cselekszenek, kik Theophrastus oktatásai ellen akkor
ítélnek, mikor (már) szeretnek és nem szeretnek, miután
ítéltek. Fontold sokáig, bevégy-e valakit a barátságodba;
ha erre méltónak tartottad, fogadd egészen szívedbe; oly
bízvást beszélj vele, mint magaddal. Úgy élj, hogy semmit
se bízz magadra, amit ellenségedre is nem bízhatnál, de
minthogy jönnek közbe olyanok, miket a szokás titkokká
tett, közöld barátoddal minden gondodat, minden gondo-
latodat. Ha hűnek véled őt, meg fogod tenni. Sokan a

---

*A Seneca-olvasás nagy magyar hagyományaira óhajtunk utalni
azzal, hogy ezt a levelet a Szépirodalmi Figyelő 1862. II. rész 299. o.
alapján Petőfi Sándor fordításában közöljük.

csalást tanították, félvén a csalatástól, s másokat feljogosítottak gyanújuk által a vétekre. Mi oknál fogva titkoljak valamit a barátom előtt? Miért ne gondoljam, hogy jelenlétében is egyedül vagyok? Némelyek mindazt, a mi csak barátok közé való, úton-útfélen elbeszélik, mindenki előtt kiöntik, ami csak bennök van; mások ellenben legkedvesebbjeikben sem bíznak, és ha lehetne, maguknak sem hívén, még mélyebben rejténék titkukat. Egyik sem helyes, mert mind a kettő hiba: mindenkinek hinni és senkinek sem, de amaz, mondhatnám becsületesebb hiba, ez hasznosabb. Mind a kettő feddésre méltó, aki mindig nyugtalankodik s aki mindig nyugodt...

IV.

A HALÁL MEGVETÉSÉRŐL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Tarts ki a mellett, amit megkezdtélt és siess, amennyire csak tudsz, hogy minél tovább élvezhesd a megtisztult és kiegyensúlyozott lélek örömét! Igaz, hogy élvezetet nyújt már a tökéletesedés folyamata is, de mégis más az a gyönyör, amely a minden szennytől tiszta, ragyogó elmének a szemlélődéséből fakad. Biztosan emlékszel még, mennyire örültél, mikor letetted a gyermekruhát s magadra öltve a férfi-tógát, elsőízben vittek a fórumra. Még nagyobb öröme számíts most, mikor a gyérmekies gondolkodást veted le s a filozófia az érett férfiak sorába iktat. Mert bizony, ha nem is a gyerekkor, de, ami még súlyosabb eset, valamilyen gyerekes felfogás visszamarad bennünk. Ez annál rosszabb, mert már az öregek tekintélyével rendelkezünk, de ugyanakkor a kamaszok, sőt nemcsak a kamaszok, hanem a kisgyermek hibáival is küzdünk: a kamaszok a kis nehézségektől, a kisgyerekek pedig a képzelt dolgoktól is rettegnek; mi pedig — mindkettőtől. Ha előrehaladsz, meg fogod érteni, hogy bizonyos dolgoktól azért kell kevésbbé félnünk, mivel

túlnagy félelmet okoznak. Semmiféle baj nem lehet nagy, ha utóljára jön. A halál eljön ugyan hozzád, de csak akkor kellene félni tőle, ha veled időzhetne! Ámde szükség-szerű, hogy vagy még ne legyen nálad, vagy pedig rögtön továbbmenjen. Ámde nehéz, — azt mondod, — a lelket az élet megvetésére szoktatni. Hát nem látod, hogy néha milyen jelentéktelen okokból dobják el az életet? Az egyik férfi a barátnője ajtaja előtt akasztja fel magát, a másik meg leveti magát a tetőről, hogy ne kelljen tovább hallgatnia gazdája szidalmait, amaz meg tört dőf a keblébe, hogy szökése után vissza ne vigyék: nem gondold, hogy az erény is képes arra, amire a rendkívüli félelem? Senkinek sem lehet nyugodt az élete, aki sokat töpreng annak meghosszabbításán, aki legfőbb jónak tartja, ha sok évig élhet. Azon elmélkedj minden nap, hogyan tudnád itthagyni nyugodt lélekkel ezt az életet, amelyhez sokan annyira ragaszkodnak, amelyet annyira szorongatnak, mint ahogy azok, akiket az áradó hegyi patak elragad, a bokrokba és sziklákba kapaszkodnak. Legtöbbször nyomorultul hánykolódnak a halálfélelem és az élet szenvedései között: élni sem akarnak, s meghalni sem tudnak. Tedd hát kellemessé életedet azzal, hogy nem aggódsz többet érte. Semilyen érték nem becses a tulajdonosnak, kivéve azt, amelynek elvesztésétől tart a lélek. Viszont semmilyen dolognak az elvesztése nem viselhető el könnyebben, mint azé, amelyet nem lehet visszakívánni, ha egyszer elvesztettük. Bátorítsd és keményítsd meg magad azokkal a dolgokkal szemben, amelyek a leghatalmasabbakkal is megeshetnek. Pompeius élete felett egy kölyök és egy herélt mondott ítéletet. Crassusról egy kevély, kegyetlen párthus. Lepidus Caius Caesar parancsára Dexter tribunusnak nyújtotta nyakát halálos dőfésre, maga C. Caesar pedig Chaereanak: a szerencse senkit sem emelt olyan magasra, hogy ne fenyegetné ugyanannyiszor, mint ahányszor kegyes volt hozzá. Ne bízz ebben a látszólagos nyugalomban. Egy pillanat és tombolni kezd a tenger. Ugyanazon a napon, amelyen még ringatóztak a hullámokon a hajók, el is merülhetnek. Gondolj csak

arra, hogy egy rabló, vagy egy ellenséged tört döfhet nyakadba. Hogy nagyobb hatalmasságokról ne essék szó, bármelyik szolga dönthet életed és halálod felett. Úgy értem ezt, hogy bárki, aki életét megvetette, ura lesz a te életednek. Idézd csak fel azoknak a példáját, akik házi szolgálók cselszövényének estek áldozatul, vagy nyílt erőszakkal vagy ármány révén és be fogod látni, hogy ugyanannyian estek áldozatul a szolgálók haragjának, mint a királyok dühének. Mit törödsz tehát azzal, milyen hatalmas az, akitől félsz, mikor azt, amitől félsz, mindenki megteheti? Ha véletlenül az ellenség kezébe esel, a győző halálba fog hurcoltatni, tehát csak oda fog hurcoltatni, ahova mindenképpen el fogsz jutni. Mit ámitod önmagad és miért veszed észre csak most, aminek már régóta hatása alatt vagy? Úgy értem, mióta megszületted, állandóan haladsz a halál felé. Ezeket és ilyesféle dolgokat kell elménkben forgatunk, ha nyugodtan akarjuk várni azt a végső órát, amelytől annyira félnek, hogy az minden más órát is nyugtalanná tesz.

De hogy befejezhessem levelem, halld meg azt a mondást, amely a mai napon a legjobban tetszett nekem. Ezt is idegen kertekből vettem: „A szegénység, ha a természet törvénye szerint viseljük, nagy gazdagságot jelent.” Tudod-e, hogy a természetnek az a törvénye milyen határokat szab nekünk? Azt, hogy ne éhezünk, ne szomjazzunk, ne fázzunk. Hogy éhségünket és szomjúságunkat elűzzük, ahhoz nem szükséges az, hogy a paloták gögös küszöbe körül forgolódjunk s hogy a terhes fölényeskedést és a megalázó kegyességet túrjuk, ahhoz nem szükséges az sem, hogy a tenger veszélyeivel szembeszálljunk, vagy táborba szálljunk. Amit a természet kíván, az könnyen megszerezhető, és szinte előttünk van. A fölösleges dolgok miatt verejtékezünk: azok teszik tönkre a ruhánkat, azok kényszerítenek bennünket, hogy a táborban öregedjünk meg, azok hajtanak bennünket messzi partokra, holott az, ami elég, kéznél van. Isten veled!

A TÖMEG INDULATAIRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlét küldi.

Azt kérdezed, hogy szerintem mit kell elsősorban kerülnöd? A tömeget: egyelőre nem bízhatod magad veszélytelenül a tömegre. Én legalább megvallom gyöngeségemet: sohasem térek vissza ugyanazzal a tiszta lélekkel, amellyel a tömeg közé mentem. Valami abból, amit elrendeztem, összezavarodik. Valami azokból, amiket elkerültem, visszatér. Ez történik a betegekkel is, akiket a hosszú gyengélkedés annyira letör, hogy sohasem vihetjük őket a szabadba károsodás nélkül; ez történik velünk is, akiknek a lelke hosszú betegségből gyógyul fel. Vesztünkre van a tömeggel való társalgás, mert egy sincs köztük, aki valamilyen hibát ne ajánlana, ne vésne belénk, vagy tudunk nélkül ne kenne ránk. Sőt minél nagyobb a tömeg, amelybe belevegyülünk, annál nagyobb a veszély. Semmi sem annyira káros azonban a jóérzésű emberre, mint az, ha valamilyen látványosságban elmerül. Akkor ugyanis az élvezet révén a hibák könnyebben közelébe furakodnak. Mit szólsz hozzá, ha azt mondom, hogy kapzsihb, nagyravágyóbb, fényűzésre hajlamosabb, sőt kegyetlenebb és embertelenebb lélekkel térek haza, ha egyszer a tömeg között voltam. Véletlenül egy délben az egyik cirkuszba botlottam, tréfát, viccelődést és valami könnyedséget várva, amelynek hatása alatt az emberi szem az emberi vér látása után megpihenhet. Fordítva történt. Minden azelőtti csata könnyörületesség volt e mellett. Most minden bohóságot mellőzve kimondott gyilkosságok folynak a cirkuszban. Nincs semmi, amivel a vívók fedhetnék magukat: egész testükkel ki vannak téve a vágásnak, sohasem sújtanak hiába. A legtöbben jobban szeretik ezt, mint a gyakorlott vívók rendes párviadalát. S miért ne kedvelnék jobban? Sem a sisak, sem a pajzs nem állítja meg a kardot. Minek a páncélzat, minek a művészet, mindez csak késlelteti a

halált. Reggel oroszlánoknak és medvéknek dobják oda az embert, délben pedig a nézőknek. Óhajuk szerint a gyilkosok mások elé kerülnek meggyilkoltatásra és a győzött is egy másik gyilkosságra tartják meg; minden küzdőfélre halál vár. Tűzzel és vassal folyik a játék. Így megy egészen addig, míg tart a déli szünet. „Valaki rablást követett el, és embert ölt.” Nos hát? Mivel gyilkolt, megérdemli, hogy ugyanezt elszenvedje. De mit érdemelsz te, te szerencsétlen, aki mindezt végignézed? „Öld, vágd, égesd!” „Miért fut az olyan félénken a kard elé?” „Miért öl az olyan vonakodva?” „Miért hal meg emez olyan nem szívesen?” — hangzik a cirkuszban. Ütlegekkel kergetik őket a vérfürdőbe: meztelen, szembefeszített mellekkel kell elszenvedniök a csapásokat. Ha abbamaradt a játék, a tömeg követeli, hogy fojtsanak meg közben néhány embert, hogy legalább valami történjék. Nem értitek, hogy a bűnös példák azokra hatnak vissza, akik elkövetik? Ad-jatok hálát a halhatatlan isteneknek, hogy olyan embert tanítotok kegyetlenségre, aki képtelen ilyesmit megtanulni. A gyöngé és a helyes úthöz még kevésbé ragaszkodó lelket távol kell tartani a tömegtől, mert könnyen csatlakozik a többséghez. Még Sokratesnek, Catonak és Laeliusnak az erkölcsi magatartását is megingathatta volna a másféle erkölcsű tömeg: annyira nem képes közülnk senki, bármennyire fegyelmezzük szellemünket, elviselni az ily nagy kísérettel érkező bűnöknek a támadását. A fényűzésnek és a kapzsiságnak egyetlen példája nagy bajt okozhat. Egy finnyás asztaltárs lassan elgyöngít és ellágyít. Egy gazdag szomszéd vagyon utáni vágyat kelt bennünk. Egy gonosz útitárs bármilyen ragyogó és tiszta lélekre is ráfecskendezi metélyét. Mit gondolsz, mi történik azokkal az erkölcsö-kkel, amelyek ellen a tömeg intéz támadást? Vagy utánóz-nod, vagy gyűlölnöd kell őket. Már pedig mindkettőt ke-rülnöd kell: hasonló se légy a gonoszokhoz, csak azért, mi-vel sokan vannak és ellensége se légy a tömegnek azért, mert nem hasonlítanak hozzád. Amennyire csak tudsz, vonulj vissza önmagadba és csak azokkal társalogj, akik téged jobbá akarnak tenni. Azokat bocsásd magadhoz, akiket te jobbá

tudsz tenni. Az ilyesmi kölcsönösen történik, s az emberek
miközben tanítanak, maguk is tanulnak. Vigyázz, hogy
a tehetséged megmutatásának vágya ne vonjon ki a
piacra, hogy felolvasást akarj nekik tartani, vagy pedig
értekezz velük. Ezt különben szeretném, ha megtennéd,
de csak akkor, ha volna annak a népnek a számára alkal-
mas árud; de senki sincs köztük, aki meg tudna téged érteni,
s ha véletlenül akadna is egy-kettő, ezt is formálnod és
alakítanod kellene, hogy megértsen. Azt kérdezed, hogy
kinek a számára tanultad mindezt. Nem kell félned, hogy
hiábavaló munkát végeztél, ha csak önmagad számára ta-
nultad.

De hogy velem is meg ne történjék, hogy ma csak
a magam számára tanultam, közlök veled három, nagy-
jából egyforma tartalmú kitűnő gondolatot, amelyekre vé-
letlenül bukkantam: a három közül az egyikkel ez a levél
teljesíti szokásos kötelezettségét, a másik kettőt előlegbe
kapod. Démokritos mondta: „Nekem egy ember annyit ér,
mint a nép és a nép annyit, mint egy ember.” Helyesen
válaszolt, bárki volt is (a szerzőt ugyanis pontosan nem
tudjuk), aki, mikor megkérdezték tőle, hogy miért foglal-
kozik olyan buzgón olyan művészettel, amely csak kevés
emberhez jut el, így szólt: „Elég nekem kevés ember is,
elég nekem egy is s nem baj, ha egy sincs”. Nagyszerűen
fejezte ki ezt a harmadikat Epikuros, mikor egyik filozó-
fustársának írt: „Ezt én nem a tömegnek, hanem neked
mondom: elég nagy közönség vagyunk ugyanis egymás
számára”. Ezeket, kedves Luciliusom, véd szíved mélyére,
hogy képes légy megvetni a tömeg helyesléséből fakadó
gyönyört. Dicsér a tömeg? De mi okod van azért, hogy
önmagaddal elégedett légy, ha olyan ember vagy, akit
megért a tömeg. Értékeid befelé irányuljanak. Isten veled!

A SZELLEMI MUNKA

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlét küldi.

„Azt ajánlod, hogy kerüljem a tömeget, hogy vonuljak vissza és érjem be a jó lelkiismerettel? — kérdezed tőlem. Mi lesz akkor azokkal a tanításaiddal, amelyek azt parancsolják, hogy tevékenység közben fejezzük be életünket? Hiszen, szerintem, éppen ezt ajánlom: azért rejtőztem el, azért zártam be kapuim, hogy minél több embernek lehessen hasznára. Egy napom sem telik el munka nélkül. Az éjszaka egy részét is tanulmányaimnak tartom fenn. Nem szánok időt az alvásra, legfeljebb elnyom az álom, de le-lecsukódó és a virrasztástól fáradt szemeimet akkor is a munkámon tartom. Visszavonultam, nemcsak az emberek-től, hanem a dolgoktól is, elsősorban a saját dolgaimtól: az utókor ügyével foglalkozom. Nekik írok össze néhány dolgot, amelyek hasznukra lehetnek. Mint bevált gyógyszer receptjeit, üdvös figyelmeztetéseket foglalok írásba, miután hatásos voltukat a saját sebeimen megállapítottam. Az én sebeim, ha nem is gyógyultak meg véglegesen, nem terjednek tovább. A helyes utat mutatom másoknak, amelyet későn, a tévelygéstől fáradtan ismertem meg. Hirde-tem: „Kerüljétek azt, ami a tömegnek tetszik és amit a véletlen nyújt. Minden esetleges előnnyel gyanakodva és fé-
lénken nézzetek szembe: a vadat és a halat úgy csalják csapdába, hogy valamilyen reménnyel kecsegtetik. Azt hiszitek, hogy azok a dolgok a szerencse ajándékai? Ármány az meg-
rontásunkra. Aki közülünk biztonságban akarja leélni életét, amennyire csak teheti, kerülje azokat a csapdaszerű ajándékokat, amelyekben abban a tekintetben is a legke-
servesebben csalódunk, hogy azt hisszük, hogy nekünk lesz valamin-
k s csak csapdában maradunk.” Szakadékba vezet az ilyen életpálya. Az ilyen módon magasba lendülő életnek bukás a vége. Akinek járművét a szerencse tévútra kezdte vezetni, az nem tud többé ellenállni.

„Vagy jó útunk legyen, vagy pusztuljunk el gyorsan.” A szerencse azonban nem fordítja fel egyszerre a hajót, csak örvénybe sodorja és a sziklához vágja. Azt az egészséges és üdvös életformát kövessétek tehát, hogy a testnek a kívánságait csak annyira teljesítsétek, amennyire az a jó egészséghoz elegendő. Kissé keményen kell vele bánni, hogy a léleknek készségesen engedelmeskedjék: az étel csillapítsa le éhségét, az ital oltsa szomjúságát, a ruha tartsa távol tőle a hideget és a ház oltalom legyen a test betegségeivel szemben. Az azonban már semmit sem számít, hogy vajjon vályogból van-e a ház, vagy pedig messze földekről származó színes márványkövekből. Higyjétek el nekem, hogy a szalmafedél éppen olyan jól megvédi az embert, mint az aranyos tető. Vessetek meg mindent, amit felesleges fáradsággal dísznek és pompának alkotnak! *Gondoljtok meg, hogy csodálatot csak a szellem érdemel, s a nagy szellem mellett semmi sem lehet nagy.* Ha ilyesmiről társalgok önmagammal és az utókorral, nem gondolod, hogy többet használok, mintha kezességre felkérve, a bíróság elé mennék, vagy végrendeleti táblákra nyomnám rá pecsétgyűrűm, vagypedig a szenátusban valamelyik jelöltnek adnám szavam és kezem? Hidd el nekem, hogy akik látszólag semmit sem csinálnak, nagyobb dolgot cselekszenek: emberi és ugyanakkor isteni dolgokkal vannak elfoglalva.

De már szeretném befejezni a levelet és ahogy szoktam, ezért a levélért is fizetnem kell valamilyen jeles mondással. Nem az én írásaimból veszem; még most is Epikurost lapozgatom. Ma ezt a kijelentését olvastam: „A filozófia szolgájának kell lenned, hogy az igazi szabadság osztályrészedül jusson.” A filozófia nem halasztgatja napról-napra annak a felszabadítását, aki őszintén aláveti és átadja magát neki, hanem rögtön felszabadítja. Éppen az ugyanis a szabadság, ha a filozófia szolgálatába szegődünk. Megkérdezed talán, miért idézek annyi szép gondolatot inkább Epikurostól, mint a mi sztoikus mestereinktől. De miért gondolsz te, hogy ez az Epikuros gondolata és nem mindenkié? Mily sok gondolatot fejez-

nek ki a költők, amelyeket filozófusok is mondtak vagy mondhatnak! Nem beszélek most a tragikusokról vagy a római tárgyú színdarabokról, (ezekben is van ugyanis valami szigorú komolyság és félúton állanak a vígjáték és tragédia között). Mennyi pompás vers van a bohózatokban, mily sok gondolata van Publiliusnak, amelyek inkább a tragikus, mint a komikus színész ajkára illenek. Egyik versét, amely a filozófiára és annak éppen arra a részére vonatkozik, amelyről az előbb volt szó, idézni fogom; tagadja, hogy az esetleges dolgokat magunkénak vallhatjuk: „Mindig a másé marad, ami óhajtozás révén lett a miénk.” Úgy emlékszem, hogy ezt a gondolatot te sokkal jobban és tömörebben így fogalmaztad meg: „Nem a tiéd amit csupán szerencse ad.” A mellett a még jobb gondolatod mellett sem megyek el: „Azt az értéket, amelyet más adhatott, el is lehet venni.” Ezt a két utóbbi mondást nem számítom úgy, mintha fizettem volna vele, mert tőled erednek. Isten veled!

VII.

A MAGÁNYRÓL

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Igy van, nem változtatom meg véleményemet: kerüld a tömeget, kerüld kevés ember társaságát, sőt kerüld még az egyes embert is. Nincs olyan ember, akivel szeretném, ha együtt volnál.

Lásd tehát, milyen véleményt alkottam rólad: rá merlek bízni téged önmagadra. Ahogy beszélnek, Crates, annak a Stilbónak a tanítványa, akit az előző levelemben említettem, midőn meglátott egy fiatalembert, amint magában sétált, megkérdezte tőle, hogy mit csinál ott egyedül. „Magammal beszélgetek”, — válaszolta. Erre Crates így felelt: „Csak arra kérlek, vigyázz, nagyon ügyelj, mert rossz emberrel társalogsz, (míg magaddal beszélsz)”.

A gyászoló és rettegő embert őrizni szoktuk, hogy a magány ne legyen kárára. Senki sincs az oktanok között, akit egyedül szabadna hagyni: akkor főzik ki helytelen terveiket. Akkor készítik elő önmaguk és mások számára a bekövetkező veszélyeket. Akkor latolgatják gonosz vágyaikat. Akkor, amit félelemből vagy szemérmességből eltitkolt a lélek, mindazt kitarja. Akkor fokozza vakmerőségét, akkor ingerli szerelmi vágyát, akkor indítja el dühögő haragját. Végül is az egyetlen előny, amelyet a magány nyújt, hogy senkivel sem kell megosztanunk gondolatunkat s nem kell a feljelentéstől félnünk, kárbavész a balga ember számára, maga árulja el önmagát. Lásd tehát, hogy milyenek a hozzád fűzött reményeim és mit ígerek magamnak veled kapcsolatban: (a remény ugyanis a bizonytalan jónak a neve) nem találok senkit, kivel inkább szeretném, ha együtt volnál, mintha egyedül vagy. Felidézem az emlékezetemben, mily nagy lélekre valló, s mily erővel telt kijelentéseket tettél egyszer. Tüstént szerencsét kívántam önmagamnak és megjegyeztem: „Nemcsak az ajkáról röppentek el ezek a szavak. Ezeknek a kijelentéseknek alapjuk is van. Ez az ember nem valaki a tömegből, mert saját jobbulását tartja szem előtt.” Így beszélj, így élj; vigyázz, hogy semilyen dolog ne nyomja le a kedélyed. Régi vágyaid teljesítését engedd el az isteneknek, most újból egészen más dolgokat kívánj: kérj nemes érzületet, kérj jó egészséget lélekben és testben. Miért ne kérnél gyakran ilyesmit az istenektől? Bátran kérd az istent, hiszen semmit sem akarsz tőle a máséból kérni.

De, hogy szokásom szerint valami kis ajándékkal együtt küldjem el levelem, igaz az, amire Athenodorusnál bukkantam: „Vedd tudomásul, hogy csak akkor leszel mentes minden vágytól, mikor majd odáig eljutottál, hogy semmit sem kérsz az istentől, amit nyilvánosan is ne kérhetnél.” Most ugyanis mily nagy az emberek esztelensége! A legaljasabb kívánságokat suttozzák az istenek fülébe: s ha valaki közülünk figyelni kezdene rájuk, elhallgatnának. Nos, az isteneknek beszélik el azt, amit nem szeretnének az emberekkel sem közölni. Gondold meg tehát, vaj-

jon üdvös volna-e ez a tanítás: „Úgy élj az emberek között, mintha az isten figyelne s úgy beszélj az istennel, mintha az emberek hallanák.” Isten veled!

VIII.

AZ IDŐ MÉRETEIRŐL

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Bárhová fordulok, mindenhol öregségemnek jeleit látom. Kijöttem a város melletti birtokomra és panaszkodtam dülőfélben lévő épületem javítási költségei miatt. Az intézőm azt felelte, hogy nem az ő hanyagsága miatt történt a dolog, ő mindent elkövetett, de hát már nagyon régi a ház. Ez a villa az én irányításom alatt készült: mi lesz belőlem, ha már a velem egykorú terméskövek is porladoznak? Mérges voltam rá, és az első okot megragadtam a további zsörtölődésre: nyilvánvaló, hogy ezeket a platánokat elhanyagolják; nincs lombjuk, görcsösek és kiszáradtak az ágaik s maguk a törzsek is pusztulófélben vannak és repedezettek. Ez nem történne meg, ha valaki körül felásná a talajt és öntözné őket. Az intéző védőszellememre esküszik, hogy mindent elkövetett és semilyen dologban nem csökken a gondossága, dehát — eljárt az idő már a platánok felett is. Köztünk maradjon a szó, én ültettem egykor azokat a fákat s én figyeltem első lombjuk kisarjadását. A kapu felé fordulva így szóltam: ki az az elaggott fickó ott? Méltán állítottad a kapuhoz. Kifelé néz már, (a temető felé). Hol szedted ezt az embert? Mi örömed telt abban, hogy másnak a halottját idehoztad? Ámde a vénember így szólt: „Nem ismersz meg, én vagyok Felició, akinek kis szobrokat szoktál hozni. Philositus intézőnek a fia vagyok, a te kedvenced.” Ez az ember teljesen megbolondult, szóltam. Még mint kisfiú lett a kedvencem? Könnyen meglehet: éppen most hullanak a fogai.

Hát ezt köszönhetem én a birtokomnak, hogy bár-hova is fordultam, mindenütt öregségem jelei tűntek a szemembe. Fogadjuk az öregkort is derűsen és szeressük: az öregkor is tele van gyönyörűséggel, ha ki tudjuk használni. Hiszen akkor a legkellemesebb a gyümölcsök íze, mikor az idény a végére jár. A gyermekkor a végén a legvonzóbb. A boriszák embernek az utolsó hörpintés a legkedvesebb, az, amely ledönti lábáról s részegségét betetőzi. Minden gyönyörűség a legvégére tartogatja a legkellemesebb részét. Nagyon kellemes a lefelé hajló életkor is, ha még nem rohan a halál felé. S úgy vélem, hogy talán még annak a legvégső öregségnek is meg vannak a maga gyönyörei. Vagy éppen az lép a gyönyörűségek helyére, hogy már semmit sem kíván. Mily kellemes dolog is lehet az, hogy a vágyait kimerítette és maga mögött hagyta. „Kellemetlen dolog, — jegyzed meg — a halált a szemünk előtt látni.” Elsősorban is a halált épp úgy szem előtt kell tartania a fiatalnak, mint az öregnek, hiszen nem korosztály szerint szólít el bennünket. Azután meg senki sem olyan öreg, hogy bűn volna, ha még egy napot remélne.

Egy nap az életnek egy lépcsőfoka. Egész életünk részekből áll, és olyan köröket foglal magába, amelyek közül a nagyobbak a kisebbeket körülveszik. Van egy kör, mely az összes többit körülfogja és magába zárja. Ez a kör születésünk pillanatától halálunk napjáig terjed. Van egy másik kör, mely ifjúságunk éveit zárja magába. Van egy, amelyik gyermekkorunkat futja körül. Végül az egy év következik, amelyik magába foglalja mindazt az időt, amelynek sokszorozódásából az élet összetevődik. A hónapot egy még szűkebb kör fogja körül. Legszűkebb a napnak a gyűrűje, de ez is a kezdettől a végig terjed, a felemelkedéstől a lenyugvásig tart. Ezért mondta Herakleitos, aki-nek homályos beszédmódja miatt a „sötét” melléknevet adták, hogy egy nap egyenlő minden nappal. Ezt különbözőképpen értelmezik: részint azt mondják, hogy a napok az órák számát illetően egyenlők és nem is hazudnak, mert ha egy nap 24 órából áll, szükségszerűen minden

napnak egyenlőnek kell lenni a többivel, mivel az éjtszaka annnyival hosszabbodik, amennyivel a nappal megrövidül.

Mások azt mondják, hogy egy nap minddel benső hasonlósága révén egyenlő: a leghosszabb időközben sincs ugyanis semmi, amit nem találnánk meg egyetlen napon; egyformán megtaláljuk a nappalt és az éjszakát. A váltakozó világperiódusok sem mutatnak ebben a vonatkozásban semilyen különbséget az egyes napokkal szemben, csak az idő hosszúsága, illetve rövidsége teszi a különbséget. Úgy kell tehát beosztanunk minden napot, mintha az zárná le a napok sorát, az tetőzné be és tenné teljessé az életet. Pacuvius, aki Syriát saját céljaira kizsákmányolta, szinte birtokba vette, mikor borozgatva és vad lakomázás közben mintegy önmagának a halotti áldozatát mutatta be, úgy került az asztal mellől hálószobájába, hogy fajtalanokdó társainak tapsai közt zenére ezt énekelték: „Leélte életét, leélte életét”. S így minden nap eltemette magát. Azt, amit ő rossz lelkiismeretből cselekedett, tegyük meg mi jó lelkiismerettel s mikor nyugovóra térünk, derűsen és vidáman mondjuk: „Éltem s amit adott sorsom, befutottam a pályát.” Ha azután még a következő napot is nekünk adja az isten, örömmel fogadjuk. Az a legboldogabb és legnyugodtabb birtokosa önmagának, aki a holnapot aggodás nélkül várja. Aki azt mondta, hogy élt, annak minden új nap nyereséget jelent.

Mostmár azonban be kell fejeznem levelem. „Igy hát, — mondod te, — minden fizetség nélkül jut el majd hozzám?” Ne félj, valamit visz magával. Miért is mondtam, hogy valamit, nagyon is sokat. Van-e ragyogóbb ennél a kijelentésnél, amelyet most átadok a levélnek, hogy vigye el hozzád? „Nehéz dolog szükségben élni, de nem feltétlenül szükséges, hogy éljünk a szükségben.” S miért nem szükséges? Mindenfelé sok rövid és könnyű út nyílik a megszabadulás felé. Adjunk hálát az istennek, hogy senkit sem lehet erőszakkal visszatartani az életben. Így magát a szükségét is eltiporhatjuk. „Ezt Epikuros mondta, — jegyzed meg, — mi közöd van neked más ember gondolatához?” Ami igaz, az az enyém. Továbbra

is igyekezni fogok, hogy Épikurost közel vigyem hozzád, hogy azok, akik Epikuros szavaira esküsznek, de azzal nem törődnek, hogy mit mondott, hanem csak azzal, hogy ki mondta, megtudják, hogy minden, ami jó, az emberi-ségnek közös kincse. Isten veled!

IX.

AZ ÉLET SZENVEDÉSEIRŐL ÉS AZ ELSZÁNTSÁGRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Tudom, hogy van benned bátorság, hiszen még mielőtt felvértezted volna magad üdvös és az élet nehézségein átsegítő tanításokkal, akkor is meg voltál elégedve erőddel a sorssal szemben. Most még inkább meg lehetsz elégedve, mert összezsaptál a sorssal és kipróbáltad erőidet, amelyekben sohasem bízhatunk teljesen, ha előbb nem tűnt fel innen is, onnan is sok nehézség. Ezek a nehézségek időnként valóban közelebb is léptek hozzád. Csak így állapíthatjuk meg az igazi bátorságot, amely másnak az önkényét nem tűri. Ez a bátorság tűzpróbája. Nem bocsátkozhat nagy lelkesedéssel küzdelembe az az atléta, akin még sohasem volt kék folt; az azonban, aki már látta folyni saját vérét s akinek recsegték a fogai az ökölcsapás alatt, az, aki földretiporva, egész testével érezte ellenfelének súlyát s nem vesztette el bátorságát, bár letiporták, aki mindig dacosabban ugrott fel, ahányszor csak elbukott, az nagy reménnyel száll a küzdelembe. Nos, hogy folytassam ezt a hasonlatot, a sors már sokszor föléd kerekedett, de te mégsem adtad meg magad, hanem felugrottál és még keményebben álltál helyt. Nagymértékben fokozódik a lelkierő, ha próbára teszik. Mégis, ha jónak látszik, fogadj el tőlem némi támogatást, amellyel magad oltalmazhatod. Több dologtól rettegünk, Lucilius, mint amennyi valóban sujt bennünket • gyakrabban

szenvedünk a képzelődés folytán, mint valódi ok miatt. Nem beszélek veled a sztoikusok nyelvén, hanem ezen a szerényebb hangon. Mi sztoikusok ugyanis azt mondjuk, hogy mindaz, ami siránkozást és nyögést vált ki, jelentéktelen és megvetendő dolog. De hagyjuk ezeket a nagy, bár a jóságos istenekre mondom, igaz szavakat. Most csak arra tanítalak, hogy ne tartsd magad szerencsétlennek idő előtt, minthogy azok a dolgok, amelyeknek a bekövetkezésétől rettegtél, talán sohasem fognak bekövetkezni, vagy legalábbis egyelőre nem következtek be. Bizonyos dolgok jobban kínoznak bennünket, mint kellene; más dolgok előbb kínoznak, mint kellene; bizonyos dolgok pedig gyötörnek, bár egyáltalán nem volna rá szükség. Vagy növeljük a fájdalmakat, vagy csak képzeljük, vagy pedig előre érezzük. Az első esettel, mivel a kérdésen még vitatkoznak és az ügy szabályos per alatt van, egyelőre nem foglalkozunk; amiről ugyanis én azt mondom, hogy jelentéktelen, te azt állíthatod, hogy nagyon súlyos; tudom, hogy némelyek az ostorcsapások alatt is nevetnek, mások pedig egy pofon után is nyögnek. Majd később meg fogjuk látni, hogy ezek a dolgok a saját hatásuk, vagy pedig csak a mi gyöngeségünk folytán jelentősek.

Azt ígérd meg nekem, hogy valahányszor olyan emberek állnak körül, akik meg akarnak győzni róla, hogy szerencsétlen vagy, azon gondolkodol majd, hogy mit érzel és nem azon, hogy mit hallasz és saját érzéseddel fogsz tanácskozni, önmagadat fogod megkérdezni, mivel te ismered a legjobban a saját bajodat. Kérdezd önmagadban, mi az oka, hogy ezek itt engem siratnak? Mi az oka, hogy remegnek, hogy még az érintésemtől is félnek, mintha a szerencsétlenség áthúzódhatna rájuk? Van itt valóban valami baj, vagy inkább csak rossz hírű a dolog és nem rossz? Kérdezd meg önmagad: nem ok nélkül gyötrődöm és szenvedek és nem ok nélkül tekintem bajnak, ami nem az?

Azt mondod erre, hogy hogyan ismerem meg, hogy alaptalan, vagy igazi bajtól rettegek? Erre a dologra nézve ezt a tételt fogadd el: vagy jelenvaló, vagy bekö-

vetkezendő dologtól rettegünk, vagy mindkettőtől. A jelen dolgokról könnyen ítélnünk: ha testünk szabad, egészséges és semilyen bántalomtól eredő fájdalmat nem érez, akkor várhatjuk, hogy mi fog következni. „Ma nincs semmi baj, de majd lesz!” Először is azt figyeld meg, vajjon biztosak-e a bekövetkezendő bajnak a jelei. Legtöbbször ugyanis sejtéseink miatt gyötrődünk és velünk is az játszik, ami a háborúkat szokta okozni: a vaklárma, amely az egyénnel sokkal inkább elbánik. Így szokott ez lenni, Luciliusom. Gyorsan hitelt adunk egy alaptalan hiedelemnek, s nem vizsgáljuk, nem elemezzük, hogy mi az, ami a félelmünket okozza, hanem megrettenünk és futásnak eredünk, miként azok, akiket a csorda vonulása nyomán keletkező porfelhő kerget ki a táborból, vagy akiket ismeretlen forrásból származó, úton-útfélen hallható mese ijeszt. Az agyrémek valamiképpen még fokozottabb mértékben zavarnak meg bennünket, a valóságos dolgoknak ugyanis van bizonyos mértékük, ami azonban bizonytalanból ered, azt a rettegő lélek találgatódzásának és csapongásának adjuk át. Semilyen rettegés nincs annyira veszedelmes és leküzdhetetlen, mint az örült rettegése. A többi félelem ugyanis csak értelmetlen, az örült rettegése azonban esztelen. Vizsgáljuk meg tehát a dolgot alaposabban. Ha feltesszük, hogy valamilyen baj be fog következni, azért az még nem biztos is ugyanakkor. Mily sok dolog következett be, amit nem is vártak! Mily sok várva-várt dolog nem következett be sohasem! S még hogyha be is fog következni, miféle kedvtelést találunk abban, ha a fájdalomnak elébe megyünk. Elég gyorsan meg fogod majd érezni a fájdalmat, amikor -elérkezett: addig azonban jobb dolgokat latolgass magadban. Mit fogsz így nyerni? Időt: sokféle esemény jöhet közbe, amelyek a közelgő, sőt szinte előttünk álló veszélyt megállítják, megszüntetik, vagy pedig másnak a fejére zúdítják. Tűzvészéből is menekültek már meg, s voltak olyanok is, akiket az összeomló ház mérsékelt erővel nyomott a földre. Előfordult az is, hogy valakinek közvetlenül a nyakáról húzták vissza a kardot és volt olyan ember, aki túl-

élte a neki szánt hóhért. A balszerencse is szeszélyes. Talán bekövetkezik a baj, talán nem következik be, ameddig azonban nem jut el hozzád, kellemesebb fejleményekre számíts. A lélek gyakran minden olyasfajta mozzanat felmerülése nélkül, amelyek valamely bajra mutatnának, rémképeket alkot magában: vagy valamilyen kétesértelmű szót magyaráz rosszra, vagy valakinek ellene irányuló indulatát becsüli túl és nem azon gondolkozik, hogy az illető mennyire haragszik, hanem azon, hogy mi telik ki egy haragos embertől? *Ha mindentől félnénk, amitől csak lehet, semmi okunk nem volna rá, hogy éljünk*, nyomorúságunknak nem volna határa. Ebben az esetben az okosság legyen a fegyvered, s lelked erejével a nyilvánvalóan jogos félelmet is hárítsd el; ha erre nem vagy képes, a hibát egy másik hibával űzd el, reménykedéssel mérsékelj a félelmed. Azok közül az események közül, amelyekről félni lehet, egy sem annyira bizonyos, hogy ne volna még bizonyosabb az a tény, hogy az a dolog, amelytől félünk, elmaradhat és hogy a remény megcsalhat. A reményt és a félelmet vizsgálva tehát, valahányszor minden bizonytalannak tűnik, magadnak kedvez: azt hidd, amit jobban szeretnél. Ha több okod van a félelemre, akkor is a remény oldalára hajolj inkább, és szüntesd meg nyugtalanságod. E mellett azt is latolgasd elmédben, hogy a halandók nagy része akkor is háborog és kapkod, amikor pillanatnyilag semmi baja nincs és nem is biztos, hogy lesz. Senki sem tud ugyanis ellentállni, ha már egyszer felindult, s nem szorítja vissza félelmét az igazsághoz mértén: senki sem mondja azt, hogy az elbeszélő nem érdemel hitelt s amit mondott, vagy csak kitalálta, vagypedig könnyen elhitte. Rendszerint átadjuk magunkat a szál-longó híreknek és a bizonytalantól úgy rettegünk, mint a biztosan bekövetkező bajtól. Nem tartunk mértéket a dolgok megítélésében s rögtön rettegéssé fokozódik bennünk a jelentéktelen aggály.

Szégyelem magam, hogy most így beszélek veled és ilyen gyenge orvosságokkal akarlak erősíteni. A többi ember hadd mondja azt: talán nem is következik be a

baj, te ellenben azt mondd, mi lesz akkor, ha be is következik? Majd meglátjuk, melyikünk győz, talán számomra kedvezően alakul majd a helyzet és talán maga a halál fogja életemet megnemesíteni. A méregpohár tette nagygyá Sokratest, s ha Catonak kicsavarod kezéből kardját, amellyel szabadságát kivívta, dicsőségének nagyrészt elveszed tőle. Talán túlságosan sokáig biztatlak téged, holott inkább csak figyelmeztetésre, mint buzdításra van szükséged. Nem vezetünk téged más útra, mint amelyet a természet szab számodra: te arra születél, amit mi hirdetünk, annál is inkább növelj, ékesítsd értékedet.

De már be is fejezem a levelem, csak előbb rányomom a pecsétem, azaz egy nagyszerű gondolatot bízok rá, hogy hozzád elvigye: „A balga embernek egyebek között az is nagy baja, hogy mindig csak kezdi az életét.” Gondold csak meg, derék Lucilius, mit is jelent ez a mondás és be fogod látni, hogy milyen rút azoknak az embereknek a szeszélyessége, akik mindennap új alapokat szeretnének rakni életükhöz s még haláluk pillanatában is új ábrándokba bocsátkoznak. Nézd meg csak magad körül az egyes embereket: öreg emberek tűnnek majd eléd, akik a legkomolyabban készülődnek valamilyen hivatal elnyerésére vagy utazásra vagypedig kereskedelmi vállalkozásra. Van-e visszataszítóbb, mint egy öreg ember, aki most kezdi az életét. A kijelentéshez nem is fűzném hozzá a szerzője nevét, ha a mondás nem volna kissé ismeretlen és Epikurosz elterjedtebb gondolatai között volna, amelyeknek dicsérését és elfogadását megengedtem magamnak. **Isten veled!**

ARRÓL, AMIT A FILOZÓFIÁTÓL KAPUNK

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét¹ küldi.

Jól tudom, Luciliusom, tisztában vagy vele, hogy senki sem élhet boldogan, sőt még elviselhető módon sem a bölcseségre való törekvés nélkül és hogy a boldog élet a teljes bölcsesség elérésének az eredménye, különben pedig az elviselhető élet is a tanulmányok megkezdésének a jutalma. De ezt, amit úgy is tudsz, erősíteni kell és naponkénti elmélkedéssel még mélyebben be kell vésni szívedbe: nehezebb dolog a kitűzött céljainkhoz való ragaszkodás, mint maga az a dolog, hogy becsületes célokat tűzünk magunk elé. Ki kell tartanunk és állandó erőfeszítéssel kell magunkat erősíteni mindaddig, míg szilárd erkölcsi magatartás lesz abból, ami csak jóindulat volt. Nincs neked szükséged arra, hogy tőlem kelleténél hosszabb előadást és bátorítást hallj, látom, hogy már messzire előre haladtál a bölcsességben. Tudom, hogy honnan származnak azok a gondolatok, amelyeket írsz: nem kiagyalt és kiszínezett szavak. Mégis megmondom a véleményem, hogy reményt fűzök ugyan előrehaladásodhoz, de még nem teljes a bizalmam. Szeretném, ha te is ugyanezt tennéd: nem szabad önmagadnak gyorsan és könnyen hinni. Vizsgáld, kutasd és különböző szempontokból figyeld meg magad; elsősorban *arra ügyelj, hogy vajjon csak a filozófiában, vagy magában az életben haladtál előre.* A filozófia nem a tömegnek szánt művészet, s nem alkalmas a hengegésre. Nem a szavakban, hanem a cselekedetekben mutatkozik meg. Nem arra szolgál, hogy valamilyen kellemes szórakozással teljen el a nap, s hogy nyugodt pillanatainkban elűzzük az unalmat: szellemünket formálja és alakítja, az életünket rendezi, a cselekedeteinket irányítja, megmutatja, hogy mit kell cselekednünk és mit kell kikerülnünk, ott ül a kormánynál és a hullámok veszélyein át irányítja hajónkat. Nélküle senki sem tud aggodalom

nélkül, nyugodtan élni. Minden egyes órában számtalan helyzet adódik, amelyekben olyan tanácsra van szükség, hogy azt csak a filozófiától kérhetjük. Azt hozhatja azonban fel valaki: „Mit használ nekem a filozófia, ha a végzet uralkodik? Mit használ, ha isten a világ irányítója? Mit ér, ha a véletlen parancsol mindenben? Hiszen bizonyos dolgokon nem tudunk változtatni és nem tudunk felkészülni a bizonytalan dolgokkal szemben, hanem vagy isten vágott elébe tervemnek és határozta meg, hogy mit tegyek, vagy pedig a sors hatalma nem enged tért elhatározásomnak.” Ha bármelyik, vagy mind is igaz a fentebb elmondottak közül, Luciliusom, mégis kell filozófiálni. Ha a végzet kötöz meg bennünket kérlelhetetlen törvényszerűségével, vagy ha a mindenség uraként egy isten kormányozza a világot, vagy ha a véletlen minden rend nélkül űzi és dobálja az emberek dolgait, a filozófiának mindenképpen oltalmaznia kell bennünket. A filozófia buzdít bennünket, hogy az istennek szívesen engedelmeskedjünk, és hogy a sorssal dacosan szembeszálljunk. A filozófia tanít meg bennünket, hogy az istent kövessük és elviseljük a véletlen csapásait. Nem szabad azonban most elmélyednünk annak a megvitatásában, hogy mi tartozik a mi hatáskörünkbe, ha a gondviselés uralkodik felettünk, vagy ha a végzet láncolata lekötözve vonzol tova bennünket, vagy ha csak a váratlan és esetleges véletlen uralkodik felettünk; inkább arra térek most vissza, hogy figyelmeztesselek és buzdítsalak, hogy lelked buzgalmát ne engedd letörni és kihűlni. Tartsd meg és állandósítsd magadban, hogy lelki arculatod legyen, ami most még csak buzgalom.

Ha jól ismerlek téged, már a levél kezdete óta figyeltem, hogy milyen ajándékot visz ez a levél: nézd át jól és meg fogod találni. Áldozatkészségem azonban nem csodálhatod, mert még mindig a máséból vagyok bőkezű. De miért is mondom, hogy a máséból? Bárki is fogalmazott meg szépen valamit, az az enyém is. Ilyen ez is, amelyet Epikuros mondott: „Ha a természetnek megfelelően élsz, sohasem leszel szegény, de ha ábrándjaid után futsz. so-

hasem leszel gazdag.” A természet keveset kíván, az ábrándozás a mérhetetlent akarja. Összehordhatják hozzád sok gazdag ember vagyonát, a szerencse felemelhet messze a gazdag magánember anyagi viszonyai fölé, arannyal fedhet és bíborba burkolhat; pompának és a gazdagságnak olyan fokára emelhet, hogy márványépületekkel boríthatod be a földet, s így nemcsak birtokodban tarthatod a gazdagságot, hanem még lábbal is taposhatsz rajta. Lehetnek még ezenkívül szobraid, festményeid és mindened, amit a művészet a fényűzés számára kidolgozott. Mindebből csak azt fogod tanulni, hogy még nagyobb dolgokra törj. A természetes vágyainknak határai vannak, az ábrándozás közben született vágyak azonban a végtelenben vesznek el. Aki az úton halad, annak van valami célja, az ábrándozásnak viszont nincs határa, ahogy a tévelygés is végtelen. Húzódj tehát vissza az üres képzelődéstől és hogyha tudni akarod, hogy természetes, vagypedig vak vágyból sarjadt-e ki, amit kívánsz, vizsgálj meg, hogy van-e benne valamilyen nyugvópont. Ha messzire előrehaladtál, és még mindig valami távolabbi dolog lebeg előtted, akkor tudd meg, hogy nem természetes a vágyad. Isten veled!

XI.

A TÖMEG ÖRÖMEI

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

December havában járunk, ilyenkor zajlik legjobban a város. A nyilvános tobzódás is jogosultságot kapott. Minden zajlik a hatalmas készülődéstől, mintha volna még valami fokozódás a Saturnalia ünnepe és a hétköznapiak között. Pedig annyira nincs semmi különbség, hogy szerintem nem tévedett az, aki kijelentette, hogy valamikor december csak egy hónap volt, most pedig egy év. Ha itt volnál, szívesen megbeszelném veled, hogy szerinted mit kell itt csinálni: vajjon egyáltalán ne mozduljunk ki min-

dennapi szokásos foglalkozásunkból, vagy pedig, hogy feltűnő ne legyen, hogy eltérünk az általános szokásoktól, lakomázzunk mi is nagyvígán és tegyük le hivatalos ruhánkat. Ami ugyanis azelőtt csak a háború veszélyében és az állam nehéz helyzetében szokott történni, most a gyönyör és az ünnepnapok kedvéért öltözetet váltunk. Ha jól ismerlek téged, a közvetítő szerepét töltenéd be az ügyben, s azt sem akarnád, hogy mindenben hasonlók legyünk a nemezkalapos, vigadó tömeghez, de azt sem szeretnéd, ha mindenben különböznénk tőlük. Feltéve, ha nem éppen ezekben a napokban kellene leginkább követelni lelküinktől, hogy egyedül tartózkodjék a gyönyöröktől akkor, mikor az egész tömeg az élvezetekbe veti magát. Akkor kapjuk ugyanis lelki szilárdságunknak leghatározottabb bizonyítékát, ha az érzékeinknek hízogó és bujaságra csábító dolgok után nem megyünk és nem is hagyjuk magunkat olyasmibe belevonni. Ennél azonban sokkal nehezebb dolog részeg és öklendező tömeg közepében tartózkodónak és józannak maradni; több önuralomra vall, ha a feltűnés elkerülése végett nem vonjuk ki magunkat, s mégsem keveredünk mindenki közé, hanem ugyanazt, de nem ugyanazon a módon csináljuk: hiszen kéjelgés nélkül is meg lehet ülni az ünnepet. Egyébként annyira kedvem volna egyszer lelked szilárdságát kipróbálni, hogy nagy férfiak tanításából neked is a következőt ajánlom: szúrj néhány napot a többi közé s ezekben elégedj meg a legkevesebb és leghitványabb étellel, kemény és durva ruházattal és jelentsd ki magadban: ez az amitől félttem? Gondtalan helyzetben készüljön a lélek a nehézségekre s kedvező körülmények között edzze magát a sors bántalmaival szemben. A katonaság a békekorszak közepén is tart menetgyakorlatokat, a nélkül, hogy ellenség mutatkoznék, sáncot hánv és fölösleges munkával fárasztja magát, hogy szükség esetén meg tudja állni helyét. Ha azt akarod, hogy nehéz helyzetben ne rettegj, még bekövetkezése előtt gyakorold magad. Ezt az elvet követték azok, akik a szegénységet utánozva, minden hónapban szinte az ínségig mentek, hogy soha ne ijedjenek meg attól, amit előbb

gyakran tanulgattak. Nem szabad azonban most azt gondolnod, hogy é) az embergyűlölő Timónnak a lakomáiról és a szegényekkel felcserélt szobácskákról és más ilyesféléről beszélgetek, amikkel, tobzódás közben a gazdagságot megúnva, játszadoznak. Igazi legyen az a tábori ágy, az a durva köpeny s a száraz, fekete kenyér. Viseld el ezeket három vagy négy napon, időnként még több napon keresztül, hogy ne játék legyen, hanem próba. Akkor, hidd el nekem, Luciliusom, ujjongani fogsz, hogy egy garasból is jóllaksz és meg fogod érteni, hogy a lelkinyugalomhoz nincs szükség jószerencsére; azt ugyanis, ami feltétlenül szükséges, a sors akkor is megadja, ha haragszik ránk. Mégsincs semmi okod, hogy azt hidd, hogy valami nagy dolgot cselekszel; hiszen ugyanazt a dolgot teszed te is, amit sokezer szolga, sokezer szegény ember állandóan megtesz: csak abból a szempontból tekinthetsz magadra elégedetten, hogy te nem kényszerűségből teszed, s hogy ugyanolyan könnyű lehet majd neked a szegénységet mindig elviselni, mint egy alkalommal megpróbálni. Gyakoroljuk magunkat tehát fabábún, hogy ne érjen bennünket készületlenül a balsors, hogy megszokott legyen számunkra a szegénység. Mint gazdagok is nyugodtabban fogunk élni, ha megtudjuk, hogy mennyire nem nehéz szegénynek lenni. A gyönyörnek az a bizonyos mestere, Epikuros, bizonyos napokat tűzött ki magának, amelyeken éppen csak csillapítgatta éhségét, hogy meglássa, hogy vajjon hiányzik-e egyáltalán valami a teljes és tökéletes gyönyörűségből, s ha igen, mennyi hiányzik és méltó-e ez arra, hogy ki-ki nagy fáradsággal megszerezze. Legalább is azt írja azokban a levelekben, amelyeket Charinus archonsága idején írt Polyaenushoz. Még dicsekszik is, hogy nem egészen egy asból étkezik, Metrodorus viszont, aki még nem haladt előre annyira a bölcsességben, csak egy egész asból. Gondolod, hogy ilyen életmód mellett jól lehet lakni? Még gyönyörűséget is nyújt. Még pedig nem azt az üres és tovatűnő gyönyörűséget, amelyet mindig újra meg újra kell megszerezniünk, hanem állandó és biztos élvezetet. Nem kellemes dolog vízen, árpakásán

és egy falat árpakenyéren élni, de a legnagyobb gyönyörűség az, hogy ezekben is tudunk élvezetet találni és hogy ráneveltük magunkat arra, amit a szerencse semilyen méltánytalansága nem tud tőlünk elragadni. A börtönben is nagyobb változatosság van, és a hóhér sem táplálja ilyen szűkösen azokat, akiket halálbüntetés végrehajtása végett őriznek. Milyen lelki nagyság kell ahhoz, hogy önként leszálljunk ahhoz, amitől még a halálraítélteknek sem kell félni! Ez a sors csapásainak igazi megelőzése. Rajta tehát, Luciliusom, kövesd ezeknek a férfiaknak a szokását, jelölj ki magadnak néhány napot, hogy azokon eltávozol vagyondtól és a legcsekélyebbhez hozzászoktatod magad. Nosza, lépj összeköttetésbe a szegénységgel:

„Légyen erőd, vendég, megvetni a fényt, hogy az isten Méltó társa lehess.”

Senki más nem méltó az istenhez, mint az, aki a vagyont megveti. Nem tiltom én meg neked ezzel, hogy vagyond legyen, de el akarom érni azt, hogy félelem nélkül rendelkezze vele. Ezt csak egyetlen módon érheted el, ha meggyőződ magad, hogy vagyon nélkül is boldogan tudsz majd élni, s ha a gazdagságot mindig úgy tekinted, mint mulékony valamit.

Node hajtogassuk most már össze a levelet. „Előbb add ide, jegyzed meg erre, amivel tartozol!” Epikuroshoz utasítalak, majd ő elszámol veled: „A mértéktelen harag esztelenséget szül.” Hogy ez mennyire igaz, neked is tudnod kell, mivel van szolgád és ellenséged. Mindenféle személy ellen fellángol ez az érzelem. Épúgy születhetik szeretetből, mint gyűlöletből, épúgy komoly foglalkozás, mint játék és tréfa közben. Az nem számít, hogy mennyire jelentős okból támad, hanem az a döntő, hogy milyen lélekbe hull bele. Nem az a fontos ugyanígy, hogy milyen nagy a tűzcsóva, hanem az, hogy mibe esett bele. A szilárd testek ugyanis a legnagyobb tűzcsóvát sem fogadják be, viszont a száraz és gyulékony anyagok a szikrát

is egész a tűzvészig táplálják. Így van ez, Luciliusom, hogy mértéktelen haragnak a vége örültség és ezért a haragot nemcsak az önmérséklet, hanem a lelki egészség kedvéért is kerülni kell. Isten veled!

XII.

A JELLEM SZILÁRDSÁGÁRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlét küldi.

Ha jó egészségben vagy és méltónak tartod magad arra, hogy egyszer már önmagad ura légy, örülök neki. Az enyém lesz ugyanis a dicsőség, ha téged onnan, ahol a menekülés reménye nélkül hányódsz, kihozlak. Arra azonban kérlek és buzdítalak, Luciliusom, hogy a filozófiát vésd szíved mélyébe és előrehaladásod bizonyítékát ne beszéddel, ne írásművel, hanem lelked szilárdságával, és vágyaid mérséklésével add; tettekkal igazold szavaid. Más a céljuk a szónokoknak, akik a körülálló tömeg tettségét hajszolják és más a céljuk azoknak is, akik az ifjaknak és a ráérő embereknek a fejét változatos és gördülékeny előadással beszélnek tele. A filozófia ezzel szemben cselekedni tanít és nem beszélni; azt követeli, hogy mindenki a saját belső törvénye szerint éljen, hogy élete ne álljon ellentétben beszédjével, s hogy maga az élet, bensőleg tekintve, minden cselekedetben ugyanazt a színezetet mutassa. Az a bölcseségnek a legnagyobb feladata, s egyzersmind bizonyítéka is, hogy a tettek a szavakkal összhangban vannak s hogy maga az ember mindenütt egyenlő, mindenütt ugyanaz. „Ki fogja ezt megvalósítani?” Kevesen, de néhányan talán mégis. Hiszen nehéz dolog. Nem mondom én azt, hogy a bölcs mindig ugyanolyan lépésben halad, csak azt, hogy mindig egy úton jár. Figyeld meg tehát, vajjon elüt-e egymástól az öltözéked és a házad, nem vagy-e magad iránt bőkezű, a környezeteddel szemben fősvény, nem étkezel-e szerényen s nem

építkezel-e ugyanakkor fényűző stílusban? Válassz magadnak egy ételszabályt és egész életedet ehhez szabd! Van-
nak emberek, akik otthon összehúzódnak, de házon kívül
szabadjára eresztik magukat és hetvenkednek; bűn ez a
kétféleség és az ingadozó lélek jele, amelynek még nin-
kialakult magatartása.

Már most megmondom azt is, hogy honnan van ez
az állhatatlanság és ez a kétféleség tetteikben és elhatá-
rozásaikban: senki sem tűzi maga elé, hogy mit akar és
hogya ki is tűzi, nem tart ki mellette, hanem átugrik
rajta. Nemcsak megváltoztatja, hanem visszatér, vissza-
esik azokba a dolgokba is, amelyet egyszer elhagyott és
elítélt. Hogy tehát mellőzzem a bölcsesség régi megha-
tározásait és hogy az egész emberi életre átfogó szabályt
állítsak fel, ilyesemben állapodhatom meg: mi a bölcse-
ség? Az, ha mindenkor ugyanazt akarjuk és ugyanazt nem
akarjuk. Felhozhatod esetleg azt a kifogást, hogy helyesnek is
kell lennie annak, amit akarsz. Dehát senkinek sem tetsz-
het valami mindig, ha nem helyes. Az emberek általában
nem tudják, hogy mit akarnak, kivéve azt a pillanatot,
amikor már akarnak valamit. Minden időre egyik sem
dönt, hogy mit akar, s mit nem akar. Naponta változik a
véleményünk, sőt éppen ellenkező irányba fordul. A leg-
több ember játékban tölti el életét. Tarts ki tehát a mel-
lett, amit megkezdted: talán felemelkedhetsz a legmaga-
sabb fokra, vagy pedig oda, ahol csak te egyedül érted
meg, hogy még nem vagy a legmagasabb fokon. „Mi lesz
a ház barátainak a tömegéből? — mondod. — Mikor
nem eteted tovább azt a népséget, majd eteti önmagát, s
amit ajándékaiddal nem vagy képes megtudni, meg fogod
tudni a szegényes életmód segítségével: ez az életmód
vissza fogja tartani melletted az igazi és megbízható ba-
rátokat. Aki nem tehozzád, hanem más valamihez ragasz-
kodott, el fog hagyni. Nem kell emiatt az egy ok miatt
is szeretni a szegénységet, mert megmutatja, hogy ki sze-
ret bennünket? Óh, mikor fog eljönni az a nap, amelyen
senki sem hazudik majd azért, hogy téged megtiszteljen!
Erre irányuljanak tehát gondolataid, ezzel törődj, ezt kí-

vánd, minden más kívánságot enged el az istennek, hogy megelégedett lehess önmagaddal és azokkal a javakkal, amelyek belőled származnak. Milyen boldogság lehetne közelebb hozzánk? Korlátozd magad a legcsekélyebbre, amiből nem eshetsz ki! Hogy ezt szívesebben tedd, arra szolgál ennek a levélnek az adója, amelyet rögtön lefizetek.

Irágykedhetsz, most is szívesen fizet helyettem Epikuros: „Hidd el nekem, nagyszerűbben hangzik beszéd a tábori ágyon és a durva köpenyben, mert így nemcsak mondasz tanításaidat, hanem bizonyítod is.” Én legalább is egészen másképp hallgatom a mi Demetriusunk szavait, miután láttam őt félig meztelenül nem egyszer a szalmán feküdni: nemcsak hirdeti, hanem bizonyítja is az igazságot. „Nos tehát, nem lehet a gazdagságot megvetni, de azért a kezünkben tartani?” Miért ne lehetne? Az is erőlelkű ember, aki sokszor és sokáig csodálkozva, hogy éppen hozzá jutott az őt körülvevő vagyon, végül is nevet s inkább csak hallja, mint érzi, hogy ez az övé. Nagy dolog az, ha nem ront meg bennünket a gazdagság, amelylyel egy föld alatt vagyunk. Nagy ember az, aki a gazdagságban is szegény emberként él. „Nem tudom, — vedd ellenem, — hogyan viselné el a szegénységet az a gazdag ember, ha valóban elszegényedne.”

Én sem tudom, vajjon Epikurosnek az a szegény követője, megvetné-e a vagyont, ha belecsöppenne. Mindkét esetben tehát a magatartást kell értékelnünk, és meg kell figyelnünk, hogy a fenti gazdag ember valóban kedvet leli-e a szegénységben és hogy vajjon emez valóban nem leli-e kedvét a vagyonban. Különben a jóakaratnak nagyon gyenge bizonyítéka volna a durva fekhely és ruha, ha nem derül ki, hogy valaki azt nem szükségből tűri, hanem akarja is. Egyébként erős természetes hajlamra mutat, ha valaki nem úgy siet az egyszerűbb életmód felé, mintha az jobb volna, hanem mint könnyebb dologra készül fel rá. Valóban könnyebb, Lucilius, s ha sokat gondolkozol rajta, kellemes is. Megvan ugyanis benne az, ami nélkül semmi sem kellemes, a gondtalanság. Szük-

séges dolog tehát szerintem az, amit, mint írtam, nagy emberek gyakran megtettek, hogy néhány napot közbeszúrunk és ezeken elképzelt szegénységgel gyakoroljuk magunkat az igazi szegénységre. Ezt annál inkább meg kell tennünk, mert az élvezetektől egészen elpuhultunk és mindent keménynek és nehéznek tartunk. Ezért méginkább fel kell ébresztenünk lelkünket álmából, fel kell ráznunk és intenünk kell, hogy a természet csak a legcsekélyebbet rendelte számunkra. Senki sem születik gazdagnak, aki megszületik, annak tejjel és durva szőtéssel megelégedettnek kell lennie. Ilyen életünk kezdete s mégis sokszor országok sem elégítenek ki bennünket. Isten veled!

XIII.

A NAGY SZELLEMEK HALHATATLANSÁGÁRÓL

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözetét küldi.

Azt gondolod, hogy azok az emberek okozzák az elfoglaltságod, akiről írtál? Te vagy az elfoglaltságodnak a legfőbb oka; te kellemetlenkedsz önmagadnak, mert nem tudod, hogy mit akarsz. Inkább csak dicséred, mint követed a helyes tanításokat. Látod, hogy hol van a boldogság, de nem mersz hozzá elhatolni. Hogy mi az mármost, ami téged akadályoz, mivel magad nagyon kevésbé látod, megmondom: nagy dolgoknak tartod azokat, amiket el készülsz hagyni, és valahányszor magad elé tűzted azt a lelkinyugalmat, amelybe át akarsz lépni, visszatart téged annak az életnek a ragyogása, amelyből távozni készülsz, minthogyha ezután egy alacsony és sötét sorsba süllyednél. Tévedsz Lucilius: *ebből az életből ahhoz a másikhoz felfelé vezet az út.* Ahogyan a fény a ragyogástól különbözik, mivel az előbbinek önmagában van biztos eredete, az utóbbi a más fényétől ragyog, ugyanúgy különbözik ez az élet a másiktól. Ezt a te életedet kívülről jövő fény járja át, s ha valaki a fény elébe áll, rögtön sötét árnyékot vet rá: a másik élet a saját fényétől ragyog.

Tanulmányaid fognak téged híressé és nemessé tenni. Epikuros példáját hozom fel: mikor Idomeneusnak írt, és őt, aki akkor még egy könyörtelen hatalom minisztere volt és nagyszabású ügyekben tárgyalt, a külsőséges életből a biztos és maradandó dicsőségre hívta, így nyilatkozott neki: „Ha téged a dicsőségvágy kínoz, híresebbé fognak tenni az én leveleim, mint mindaz, amit most becsülsz, ami miatt most téged tisztelnek.” Hazudott-e vajjon? Ki ismerné Idomeneust, ha Epikuros nem vette volna be leveleibe. Az összes főhivatalnokokat, satrapákat és magát a királyt is, akiktől Idomeneus rangját kapta, sűrű feledés borítja. Cicero levelei nem engedik, hogy Atticus neve feledésbe merüljön: semmit sem használt volna neki, hogy Agrippa a veje, Tiberius pedig unokájának a férje volt, és hogy Drusus Caesar dédunokája volt. Ily nagy nevek között is elfeledkeztek volna róla, ha Cicero nem csatolta volna őt önmagához. *Az időnek mélységes árja jön majd fölénk, kevés nagy szellem fog felszínen maradni és bár egykor ugyanarra a némaságra lesznek kárhoztatva, dacolni fognak a feledés homályával s még hosszú ideig fenn tartják magukat.* Amit Epikuros megígérhetett barátjának, azt íme, megígérem neked, Lucilius. Lesz annyi becsületem az utókor előtt, hogy hosszú időre magammal együtt vihetek bizonyos nevedet. Vergilius két embernek örök emlékeztést ígért és így adja meg nekik:

*„Boldog két ifjú! Ha van annyi hatalma dalomnak,
Semmi idő el nem töröl emlékében a kornak,
A Capitoliumot míg Aeneas faja lakja
És Rómának az atyja kezében tartja uralmát.”*

Akiket csak a szerencse emel az érdeklődés középpontjába, akik csak eszközei és részei voltak mások hatalmának, azoknak a népszerűsége csak addig virágzik, házukat csak addig látogatják, míg magasan állanak. Bukásuk után gyorsan eltűnt az emlékü is. A nagy szellemek dicsősége azonban állandóan nő és nemcsak irántuk tanúsítanak tiszteletet, hanem kiemelik mindazt, ami valamiképpen az ő emlékezetükhöz tartozik.

Hogy Idomeneus ne kerüljön bele ingyen levelembe, sajátjából fogja megfizetni ennek a levélnek az árát. Neki írta Epikuros azt a nemes gondolatát, amelyben azt a tanácsot adja neki, hogy Pythoklest ne közönséges és kétes módon tegye gazdaggá: „Ha Pythoklest gazdaggá akarod tenni, akkor ne a pénzéhez tégy hozzá, hanem az igényeiből vegyél el.” Világosabb ez a gondolat, semhogy magyarázni kellene és sokkal találóbb, semhogy igazolásra szorulna. Csak arra az egyre figyelmeztetek, hogy ne hidd azt, mintha ezt csak a gazdagságról mondta volna. Bárhová átviszed ezt a gondolatot, ugyanúgy érvényes: ha azt akarod, hogy Pythokles nagy tiszteletben álló ember legyen, nem a méltóságát kell gyarapítani, hanem az igényeit csökkenteni; ha azt akarod, hogy Pythokles állandó gyönyörűségben éljen, nem az élvezeteihez kell hozzájárulni, hanem vágyaiból elvenni; ha azt akarod, hogy Pythokles öreg ember legyen és betöltse éveinek számát, nem az éveikhez kell hozzátenned, hanem igényeiből kell elvenned. Ne gondold, hogy ezek a gondolatok Epikuros magántulajdonait képezik, közkincsek ezek. Szerintem azt kell tenni a filozófiában is, ami a szenátusban szokott történni: mikor valaki javasol valamit, ami részben nekem tetszik, felszólítom, hogy ossza kétrészsre a javaslatát és én az egyik részét elfogadom. Azért idézem annyira szívesen Epikuros mondásait, hogy azok, akik abban a balga reményben menekültek hozzá, hogy általa véleményük szerint majd fátyolt boríthatnak bűneikre, belássák, hogy bárhová is mennek, mindenütt erkölcsösen kell élniök. Mikor Epikuros kertjéhez érsz, amelyre az van kiírva: „Idegen itt jól fogod tölteni idődet, itt a gyönyörűséget tekintik legfőbb jónak”, akkor tüstént meg fog jelenni a háznak a vendégszerető, rokonszenves őre és téged árpakásával fog fogadni, azután pedig elegendő mennyiségű vizet fog nyújtani és ezt mondja: „Nos jól fogadtunk? — Ebben a kertben nem ingerlik, hanem csillapítják az éhséget, magával az ivással nem fokozzák a szomszédoságot, hanem természetes és ingyen kapható eszközzel eloltják. Ilyenfajta gyönyörűségben öregedtem én meg.” Olyan vá-

gyakról beszélek én most veled, amelyeket vigasztalással nem lehet kielégíteni, amelyeknek adni kell valamit, hogy megszűnjenek. Azokra a rendkívüli vágyakra vonatkozólag ugyanis, amelyeknek kielégítését el lehet halasztani, amelyeket korlátozhatunk és elnyomhatunk, erre az egy dologra hívom fel a figyelmed: ez a fajta gyönyör természetes, de nem szükségszerű. Ez utóbbinak semmivel sem tartozol, ha juttatsz neki valamit, önként teszed. A has azonban nem hallgatja meg a tanításokat, kér és figyelmeztet. Mégsem kellemetlen hitelező, kevéssel elküldheted, ha csak annyit adsz is neki, amivel tartozol és nem annyit, amennyi módodban van. Isten veled!

XIV.

A SZÉP ÖREGSÉGRŐL ÉS A HALÁLRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Bassus Aufidiust, ezt a derék férfit megtörve és öreg korával küzdve találtam. Ő már jobban elnehezíti őt öregsége, semhogy ki tudna lábozni belőle: nagy, szinte teljes súllyal nehezedik rá az öregség. Tudod, hogy mindig gyenge testű, vérszegény ember volt. Sokáig tartotta magát, vagy helyesebben sokáig összhangban tartotta szervezete működését, de most hirtelen összeesett. Miként a hajón, amely bebocsátja a tengervizet, egy vagy két lékkel szembe lehet szállni, de mihelyst több helyen kezd lazulni és szétesni a hajó, nem lehet többé segíteni a szétomló járművön; így a törekeny öreg testet is egyenesen tarthatjuk és támogathatjuk is egy darabig, mihelyst azonban az omladozó épületben minden kapocs meglazul és míg az egyiket kijavítják, a másik esik szét, akkor már azzal kell törődni, hogy hogyan jutunk ki belőle. Mégis, szellemében friss a mi Bassus barátunk. Ezt a filozófia nyújtja neki, hogy a halállal szemben is vidám és bármilyen állapotban van is a teste, erős és derüs, lelkileg nem esik

össze, bár a testi ereje csökken. A jó kormányos a szakadt vitorlával is szeli a tengert és ha elveszíti felszerelését, a hajó törzsét mégis egyenesen irányítja. Ezt teszi a mi Bassus barátunk is és olyan lélekkel és olyan arccal néz szembe élete végével, amelyet még akkor is szerfelett nyugodtnak találnál, ha más halálával állna szembe.

Nagy dolog ez, Lucilius, és sokáig kell tanulni, hogy amikor eljön az a kikerülhetetlen óra, nyugodt lélekkel tudjunk távozni. A többi halálnemhez fűződhet valami remény: hátha megszűnik a betegség, hátha eloltják a lángokat, hátha csak kis erővel terít le a ház, amelynek összeomlása úgy látszott, hogy agyon fog ütni. Előfordult már, hogy a tenger ugyanazzal az erővel, amellyel elnyelte az embereket, sértetlenül partra is tette, s hogy a katona a halálra szántnak a nyakáról húzta vissza a kardját; semmit sem remélhet azonban az, akit az öregkor visz a halál felé. Ezzel az eggyel szemben nem lehet közbelépni. Semilyen halálnemben nem hálnak meg az emberek lágyabban, de egyik halál sem tart ilyen sokáig. Nekem úgy tűnik fel, mintha Bassus barátunk önmagát temetőbe kísérte és eltemette volna és most mintegy túlélve önmagát, bölcs módjára viseli el saját elvesztését. Sokat beszél ugyanis a halálról és igyekszik bennünket meggyőzni, hogy ha van valami kellemetlen és félelmetes ebben a dologban, az a meghaló embernek és nem a halálnak a hibája. Magában a halál pillanatában sincs inkább fájdalom, mint a halál után. Márpedig éppolyan esztelen az, aki attól fél, amit nem fog elszenvedni, mint az, aki attól retteg, amit nem fog érezni. Hihet vajjon valaki annak a lehetőségében, hogy érezni fogja azt, aminek révén többé semmit sem érez. A halál tehát annyira nem számíthat a bajok közé, mondja ő, hogy a bajtól való félelemnek sincs helye vele kapcsolatban.

Tudom én, hogy gyakran elmondták ezeket és gyakran el is fogják mondani: de sem amikor olvastam, sem amikor olyanoktól hallottam, hogy nem kell félni valamitől, akik távol voltak a veszély lehetőségétől, nem volt rám ilyen kedvező hatással; az ő szavának azonban a legnagyobb

súlya van szememben, mivel a halál közelében beszél a halálról. Megvallom neked, hogy mit gondolok: szerintem elszántabb az ember közvetlenül a halál küszöbén, mint a halál közelében. Ha egyszer elérkezik a halál, ez még a műveletlenekbe is bátorságot önt, hogy ne akarják elkerülni azt, ami elkerülhetetlen: az a gladiátor, aki az egész küzdelem alatt leggyávábban viselkedett, (a végén) odanyújtja nyakát ellenfelének és maga illeszti megfelelő helyre a bizonytalan kardot. Ámde az a halál, amely csak közel van és mindenképpen el fog jönni, nagy lelki szilárdságot követel; ez már ritkább és csak a bölcs tudja tanúsítani. Legszívesebben tehát őt hallgattam, aki mintegy véleményt mondott a halálról és úgy mondta el, hogy milyen a halál természete, mint aki közelről megszemlélte. Azt gondolom, nagyobb bizalmat, nagyobb súlyt találna nálad, ha valaki feltámadna és tapasztalata alapján mesélné el, hogy a halálban magában nincsen semmi rossz; azt azonban, hogy a halál közeledése milyen nyugtalanságot okoz, azok fogják neked legjobban megmondani, akik a közelében állottak, akik látták érkezését és elfogadták. Ez utóbbiak közé számíthatom Bassust is, aki nem akart minket becsapni: ő mondta, hogy éppen olyan ostoba, aki a haláltól fél, mint aki az öregsegtől retteg. Hiszen amiképpen az öregkor az ifjúságot követi, úgy jön a halál az öregség után. Élni sem akart az, aki nem akar meghalni. Az életet azzal a kikötéssel nyertük, hogy meg kell halni: az élet tehát a halálhoz vezető út. Azért esztelen dolog a haláltól félni, mivel a biztosan bekövetkező dolgokat várni kell, csak a kétes dolgoktól szoktak félni. A halál kényszerűsége mindenkinél egyforma és leküzdhetetlen: ki panaszkodhatik, hogy olyan helyzetben van, amelyet senki sem kerülhet el? Az igazságosság első feltétele az egyenlőség. Felesleges volna azonban a természetet védeni; a természet nem akart ránk más törvényt szabni, mint önmagára: amit megalkotott, szétbontja, s mindent, amit szétbont, újból megalkotja. Akinek mármost osztályrészul jutott, hogy nem hirtelen ragadják el az életből, hanem öregsége lassan bocsájtja el, s lépésenként engedi tova, annak halát

kell adni az összes isteneknek, hogy jóllakottan vezetik el a minden embernek szükséges és a fáradt embernek anyyira kedves nyugvóhelyre.

Látsz olyan embereket is, akik jobban kívánják a halált, mint ahogy az élethez ragaszkodni szoktak. Mégsem tudom melyikükről gondoljam, hogy nagyobb bátorságot öntenek belénk, azok-e, akik követelik a halált, vagypedig azok, akik vidáman és nyugodtan várják, mivel az előző sokszor fellobbanásból és kitörő méltatlankodásból ered, az utóbbi viszont szilárd megfontolásból származó nyugalom. Van olyan ember, aki a halálra haragudva lép a halálhoz; a közeledő halált csak az fogadja vidáman, aki sokáig készült rá.

Bevallom tehát, hogy ehhez a nekem kedves emberhez több más ok mellett azért is jöttem el gyakran, hogy megtudjam, vajjon mindannyiszor ugyanolyannak találom-e őt, s vajjon testi erejével együtt nem csökken-e lelki frissesége. A frissesség azonban úgy nőt benne, mint ahogyan határozottabban szokott megnyilvánulni a kocsihajtónak az öröme, amikor a hetedik fordulónál a győzelmet jelentő pálmához közeledik. Epikuros tanításait követve azt mondta nekem, hogy először is azt reméli, hogy semmi fájdalom sincs abban az utolsó lélekzetben, ha mégis volna, talál valamicske vigaszt magának a pillanatnak a rövidségében: a nagy fájdalom sohasem tart sokáig; egyébként lelkének és testének szétválásában, ha az gyötrellemmel menne végbe, az is erősíteni fogja, hogy ezután a fájdalom után többé nem szenvedhet; pedig nem is kételkedik, hogy az öregember lelke ajkainak a szélén van és csekély erővel elválasztható a testtől. Azt a tüzet, amely erős anyagba kapott, vízzel és néha rombolással kell eloltani; az azonban, amelynek nincs tápláléka, magától kialszik.

Szívesen hallgatom ezeket, Luciliusom, nem mintha új dolgok volnának, hanem azért, mert szemeim előtt kézzelfoghatóan beigazolódnak. Hogyan? Hogy nem láttam-e sok olyan embert is, akik önként kettétörték életüket? Valóban sokat láttam, de nagyobb súlyuk van előttem azoknak, akik az élet gyűlölete nélkül jutnak el a halál-

hoz és magukhoz engedik, de nem rántják a halált. Ki-jelentette, hogy azt a kint, amelyet akkor szenvedünk el, amikor azt hisszük, hogy a halál a közelünkben van, csak a saját hibánkból érezzük; kihez nincs ugyanis közel a minden helyen és minden pillanatban leskelődő halál? Gondoljuk meg azonban azt is, mondta, hogy akkor, amikor a halálnak valamilyen fajta okát látjuk közeledni, mennyivel közelebb lehetnek egyéb okok, amelyekről egyáltalán nem félünk: valakit egy ellensége fenyegetett halállal, de a rossz emésztés megelőzte az ellenséget. Ha meg akarjuk különböztetni félelmünknek az okait, akkor azt találjuk, hogy némelyek valóban fennállnak, mások azonban csak látszólag. Nem a haláltól félünk, hanem a halál gondolatától; magától a haláltól ugyanis mindig ugyanolyan távolságra vagyunk, s így ha félni kell a haláltól, mindig félünk kellene: hiszen milyen időpontban vagyunk a halál hatalmán kívül?

De attól kell félnem, hogy az ilyen hosszú leveleket még jobban gyűlölöd, mint a halált. Befejezem tehát, te azonban mindig gondolj a halálra, hogy sohase félj tőle. Isten veled!

XV.

A KÖZVÉLEMÉNY ÉRTÉKÉRŐL

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Ráismerek az én Luciliusomra: olyannak kezd mutatkozni, amilyennek ígérkezett. Kövesd lelkednek azt a hajlamát, amellyel a tömegnek kedves értékeket félrerúgva a legnagyszerűbb dolgok felé haladsz. Nem kívánom, hogy nagyobb és jobb légy annál az eszménynél, amelyet magad elé tűztél. A megalapozás sok helyet foglal el: annyit valósíts meg, amennyire törekedtél, és azzal foglalkozz, amit lelkedben magaddal vittél. Egyszerűen: bölcs leszel, ha másirányban elzáród füledet, de nem elég ha viaszt dugsz belé, hanem erősebb és tömörebb anyagra van szükség, mint amilyent állítólag Odysseus

használt társai számára. Az a hang, amelytől ő félt, csak hízelgő volt, de nem volt általános; ez azonban, amelytől valóban félnünk kell, nemcsak egy szikláról, hanem a földkerekség minden részéről körülharsog bennünket. Ne csak egyetlen, veszélyes gyönyöre miatt gyanus hely, hanem minden város mellett hajózz tova! Légy süket azokkal szemben, akik legjobban szeretnek: jó szándékkal rosszat kívánnak neked. Ha valóban boldog akarsz lenni, kérd az isteneket, hogy ne teljesüljön be semmi azokból, amiket ők kívánnak neked. Nem igazi értékek azok, amelyeket ők rád akarnak halmozni: egyetlen jó van, ami a boldog életnek alapja és értéke, az önbizalom. Ez pedig nem lehet osztályrészed, ha nem veted meg a fáradságot és nem sorolod azok közé a dolgok közé, amelyek se nem jók, se nem rosszak. Az ugyanis lehetetlen, hogy egy bizonyos dolog majd jó, majd rossz legyen, egyszer könnyű és elviselhető, máskor pedig félelmetes. A fáradság nem jó; hát mi a jó? A fáradság megvetése. Azért gáncsolom én szívesen azokat, akik hiábavalóságért fáradoznak, azokat viszont, akik nemes dolgokra törekcszenek, minél inkább nekifekücsznek és minél kevésbbé engedik magukat legyőzni és megtörni, annál inkább dícsérem és ezt kiáltom nekik: „Még erőcsbben ugorj fel újból, szívűd tele a tűdődöt és azt a magaslatot, ha lehet, egyetlen lélegztűvétellel érd el.” A nemes lelkeket táplálja a fáradság. Nem szabad tehát szűleidnek azokból a régi kívánságaiból kiválasztanod azt, amit szeretnél elérni és amit óhajtasz; általában csunya dolog, ha egy férűi, aki már a legnagyobb dolgok után van, még most is ilyesmikkell zaklátja az isteneket. Mi szűkség van a fogadalmakra? Te tedd magad boldoggá. Ezt pedig akkor fogod elérni, ha majd beláttad, hogy az a jó, amihez erény vegyűl és az a rút, amihez rosszindulat fűződik. Amiképpen semmi sem ragyog a fénynek a hozzákeveredése nélkül és semmi sem fekete, kivéve azt, ami sötétségbűn van, vagy valami homályos-ságot vesz magába, s amiképpen a tűznek a segítsége nélkül semmi sem meleg, s a levegő nélkül nincsen hideg, így az erénynek és a rosszindulatnak a belevegyűlése ered-

ményezi a nemes és az aljas dolgokat. Mi tehát a jó? A dolgok ismerete. Mi a rossz? A tudatlanság. Az okos és tapasztalt ember mindent a körülmények szerint fog elvetni, vagy választani, de attól sem fél, amit elvet, s azon sem csodálkozik, amit kiválaszt, ha valóban nagy és győzhetetlen a lelke. *Megtiltom, hogy meghajolj és elnyomni engedd magad!* Kevés az, ha nem vonakodsz a munkától, követeld a munkát. „Az az üres és fölösleges erőfeszítés, amelyet alacsony indítékok keltenek, nem rossz?” — kérdezed. Ez sem rossz, nem rosszabb, mint az, amelyet szép dolgokra fordítunk, mivel éppen ez a kitartás az, ami önmagát a kemény és küzdelmes dolgokra buzdítja és azt mondja: „Mit késlekedel? Nem méltó a férfihez, hogy féljen a verejtékes küzdelemtől.” Ehhez még az is járuljon, hogy az erkölcsi felfogásod tökéletes legyen, hogy egységesség és minden körülmények között harmonikus életstílus legyen bennünk, ami azonban nem lehetséges, ha nem osztályrészünk alapos ismeret és tudomány, amelynek segítségével az *emberi és isteni* dolgokat megismerjük. Ez a legfőbb jó. Ha ezt eléred, azon a ponton vagy, hogy az istenek társa és nem könyörgő híve légy.

„Hogyan lehet oda eljutni?” — kérdezed. Nem a penini, vagy a graji Alpokon keresztül, nem is Candavia sivatagjain át; a Syrteket, Scyllát és a Charybdist sem kell megkísértened, amelyen pedig egy kis procurátori fizetés reményében is átkeltél. Biztos, kellemes ez az út, s a természet fel is szerelt téged arra: megadta neked azokat a dolgokat, amelyekkel, ha nem hagysz cserben, az istennel egyenlővé emelkedsz. Pénz azonban nem tesz egyenlővé az istennel, az istennek nincs semmi vagyona. A bíborruha sem tesz egyenlővé: isten nem hord ruhát. A hírnév, a feltűnő viselkedés és az a tény, hogy a népek közt szerte ismerik a neved, szintén nem használ; istent senki sem ismeri, sokan helytelenül vélekednek róla, tény, hogy büntetlenül. A rabszolgák tömege sem számít, akik gyaloghintódat a város és az ország útjain végig cipelik. Az a nagy és hatalmas isten maga mozgat mindent. A szépség és az erő sem tehetnek boldoggá: ezek közül egyik sem tud megbir-

közni az idő múlásával. Meg kell tehát keresnünk, mi nem pusztul el az időben, mi az, aminek senki sem állhat ellen. Nos mi az? A szellem; de csak a helyes úton járó jó és nagy szellem. Mi másnak nevezhetnéd ezt, mint olyan istennek, ki látogatóban van az emberi testben? Ilyen szellem épúgy szállhat egy római lovagba, mint egy szabadosba, vagy egy rabszolgába. Mi az, hogy valaki római lovag, szabados vagy rabszolga? A törtetésből és jogtalankodásból származó nevek ezek. A legkisebb zúgból is az égbe lehet emelkedni. Emelkedj fel tehát és „alakítsd méltóvá magad istenhez”. Arannyal vagy ezüsttel nem alakíthatod magad istenhez méltóvá; ebből az anyagból istenhez hasonló képet nem lehet kialakítani: gondold csak meg, hogy az isten-szobrokat, mikor az istenek még kegyesek voltak, agyagból készítették. Isten veled!

XVI.

ARRÓL, HOGY SIETVE KELL ÉLNI

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Érdeklődöm utánad és mindenkitől kérdezgetem, akik arról a vidékről jönnek, mit csinálsz, hol és kikkel töltöd az idődet. Nem vezethetsz félre, szinte veled vagyok. Úgy élj, mintha hallanám, sőt mintha látnám, hogy mit cselekszel. Azt kérdezed, hogy miben lelem leginkább kedvem abból, amit rólad hallok. Abban, hogy semmit sem hallok, hogy legtöbbször azok közül, akiket megkérdezek, nem tudják, hogy mit csinálsz. Ez az üdvösséghez vezető út: nem érintkezni olyan emberekkel, akik másfajta, mint mi, akiket másféle vágyak hevítenek. Bízom ugyan abban, hogy téged nem lehet eltéríteni utadról és meg fogsz maradni kitűzött céloed, mellett még akkor is, ha a rossz tanácsolók tömege nyüzsg körülötted. Mi tehát a helyzet? Nem attól félek, hogy megváltoztatnak, hanem attól, hogy megakadályoznak. Sokat árt az is, aki késleltet

bennünket ebben a mindenképpen oly rövid életben, amelyet állhatatlanságunkkal még rövidebbé teszünk, mivel időről-időre különböző módon újra akarjuk kezdeni. Részekre bontjuk és elaprózzuk az életet. Siess tehát, drága Lucilius, és gondold meg, mennyivel növelnéd sebességedet, ha az ellenség üldözne, ha attól tartanál, hogy lovaság van a nyomodban és a menekülőknél sarkában leszel. Ez történik most valóban, üldöznek, siess, menekülj, helyezd magad biztonságba és gyakran gondold arra, mily szép az életet még a halál előtt betetőzni és azután nyugodtan várni időnk hátralévő részét anélkül, hogy önmagunk előnyére is várnánk még valamit, hiszen a boldog élet birtokában vagyunk, amely boldogabb már nem lehet akkor sem, ha hosszabb lesz. Óh, mikor fog elérkezni az az idő, amikor meg fogod érteni, hogy az idő múlása téged nem érint, amikor nyugodtan, békében, a holnappal nem törődve teljes önelégültségben élsz majd. Akarod-e tudni, mi az, ami az embereket jövőjükre kíváncsivá teszi? Senki sem jut el önmagához.

Szüleid egészen más dolgokat óhajtottak számodra, de én velük szemben mindazoknak a dolgoknak megvetését óhajtom, amelyeknek ők a bőségét kívánták számodra. Ők kívánságaikkal sok embert kifosztanak, hogy téged meggazdagítsanak. Bármit ruháznak rád, valahonnan azt el kell venni. Én azt kívánom neked, hogy tudj rendelkezni önmagaddal, hogy a tűnékeny tervektől hajszt el, elméd végre megnyugodjon és határozott meg önmagával elégedett legyen, s így az igazi javak megismerése után (amelyek, mihelyst megismerjük őket, birtokunkba kerülnek) életkorod meghosszabbodására ne légy rászorulva. Csak az győzte le a kényszerűséget, az teljesítette kötelességét, az szabad, aki úgy él, hogy életét tulajdonképpen már befejezte, Isten veled!

AZ ÖRÖK KÖRFORGÁSRÓL

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Bíztsd barátodat, hogy erős lélekkel vesse meg azokat, akik őt zaklatják, mert csöndet és nyugalmat keresett és lemondott méltóságáról; bár még nagyobbra vihette volna: mindennél többre becsülte a nyugalmat. Hogy mily ügyesen intézte dolgát, naponként be fogja nekik bizonyítani. Azok, akiket irigyelnek, mindig átmeneti helyzetben vannak. Egyrészüket kitúrják, másrészük megbukik. Nyugtalansággal jár a siker: maga hajszolja önmagát. Különböző módon izgatja az agyat: mindenkit másképp ingerel, az egyik embert hatalomvágyra, a másik embert kéjelgésre; az egyik embert felfujja, a másik embert ellágyítja és teljesen elgyengíti. „Csakhogy van ám olyan is, aki jól el tudja viselni.” — Igen, úgy ahogy a bort. Ne hagyj tehát magaddal elhitetni, hogy boldog az az ember, akit sokan vesznek körül; úgy csődülnek hozzá, mint egy tóhoz, csakhogy akik merítenek a tóból, fel is zavarják. „Naplopó, lusta embernek nevezik a barátomat” — jegyzed meg. Jól tudod, hogy némelyek fordítva beszélnek és az igazságnak az ellenkezőjét mondják. Őt azelőtt boldognak mondták: nos hát, az is volt? Azzal sem törődöm, hogy néhány embernek szerfölött érdesnek és komornak látszik. Ariston mondogatta, hogy ő jobban szereti, ha a fiatalember komoly, mint hogyha víg és szeretetreméltó. Jó bor ugyanis abból lesz, amely frissiben ízetlennek és fanyarnak látszik; az ellenben, amely már a hordóban, mint új bor jó volt, kárt szenved, ha sokáig áll. Hadd nevezzék őt komornak és saját előrejutása ellenségének; jóra válik idővel maga a szomorúság is, csak tartson ki az erény ápolása mellett és igya szomjas lélekkel a nemes tudományokat, nem azokat, amelyeket elég felületesen érinteni, hanem azokat, amelyekben el kell merülni lelkünkkel. Ez a tanulás ideje az ő számára. „Hogyan, van olyan idő,

amikor nem kell tanulni?" Egyáltalán nincs, de ahogyan minden korban tisztes dolog tanulni, ugyanúgy nem minden korhoz méltó, hogy másokkal taníttatjuk magunkat. Csúnya és nevetséges dolog, ha egy öregember elemi dolgokat tanul; az ifjúnak kell gyűjteni az öregnek pedig felhasználni. Sajátmagad számára a leghasznosabb dolgot teszed tehát, ha őt a lehető legjobbá teszed: az ilyen jó tetteket keresni kell és szívesen kell adni, mivel feltétlenül elsőrendű jótétemények és époly hasznosak annak, aki adja, mint annak, aki elfogadja őket. Azután meg nincs is már neki szabad választása: eljegyezte magát a filozófiával. Márpedig nem annyira csúnya dolog a hitelezőt, mint egy ilyen szép reménységet tönkretenni. Az adósság megfizetéséhez a kereskedőnek szerencsés tengeri útra, a földművesnek pedig a tőle művelt föld termékenységeire és szerencsés éghajlatra van szüksége, de amivel ő tartozik, azt egyedül az akaratával tudja megfizetni. A jellem fölött nincs hatalma a sorsnak. Jellemét alakítsa, hogy a lehető legteljesebb nyugalomban a tökéletesség fokára jusson el a lelke, ahol már sem veszteséget, sem bárminő nyereséget nem vesz tudomásul a lélek, hanem ugyanabban az állapotban marad, bárhogy is alakuljanak a körülmények. Az ilyen ember, ha odahordják hozzá a világ vagyonát, akkor is a vagyona fölé emelkedik, ha pedig a véletlen valamennyit, vagy az egészet elragadja tőle, ezáltal sem lesz kisebb. Ha a parthusok országában született volna, akkor már gyerekkorában íjat feszítene. Ha Germániában, akkor gyerekkorában könnyű dárdát vetne. Ha a mi őseink idejében élt volna, akkor megtanult volna lovagolni és az ellenséget közelről átdöfni. Az ilyen dolgokat minden egyes embernek a saját népe berendezkedése tanácsolja és parancsolja. Mire kell tehát neki gondolnia? Arra, hogy minden fegyver ellen és mindenfajta ellenséggel szemben jót tesz az, ha megveti a halált, amelyről ugyan senki sem vonja kétségbe, hogy van benne valami félelmetes és hogy természettől önszeretetre formált lélkünket mardossa; hisz nem kellene felfegyverezni és megacélozni magunkat olyasmivel szemben, ami felé belülről

jövő ösztönös akarattal haladnánk, amiképpen például önmagunk megőrzésére hajt bennünket valami. Senki sem azért tanul ugyanis, hogy ha alkalom adódik, nyugodt lélekkel tudjon heverészni a rózsalugasban, hanem azért keményíti önmagát, hogy kínzások hatása alatt se szegje meg adott szavát és hogy szükség esetén néha még sebesülten is állva virrasszon a vártán és ne támaszkodjon a dárdájára, mivel az álom néha meg szokta lepni azokat, akik valamilyen támasztékhoz dülnek. A halálban nincsen semmi fájdalmas, mert akkor léteznie kellene még a halálban is valakinek, akinek fájdalma volna. Ha oly nagy vágy fogott el a szokásosnál hosszabb életidő után, gondold meg, hogy abból, ami eltűnik a szemeink elől és visszahull a természet ölébe, amelyből minden keletkezett és ezután is keletkezni fog, semmi sem lesz az enyészeté, semmi sem pusztul el, hanem csak szünetet tart. A halál, amelytől állandóan félünk és vonakodunk, csak megszakítja, de nem rabolja el az életet: újra el fog jönni az a nap, amelyen ismét megszületünk. Sokan vonakodnának ettől, ha nem felejteneék el mindent, mielőtt visszatérnek. De majd később alaposabban meg fogom magyarázni, hogy minden, ami látszólag elpusztul, csak átváltozik. Az, aki vissza fog térni, nyugodt lélekkel eltávozhat. Figyeld csak meg a dolgok körforgását, amint visszatérnek önmagukba: látni fogod, hogy ezen a világon semmi sem pusztul el, hanem csak váltakozva leszáll és felemelkedik; a nyár elmúlt, de a következő év újra meg fogja hozni. Tovatűnt a tél, de őt is visszahozzák majd a megfelelő hónapok. A nappalt elborítja az éjszaka, de ezt magát is újból elhajtja a nap. A csillagok pályája is megismétli mindazt, ami már volt. Az égboltnak az egyik része állandóan emelkedik, a másik része süllyed. De már be is fejezem a levelem, csak még azt az egyet teszem hozzá, hogy sem a gyerekek, sem az ifjak, sem a bolondok nem félnek a haláltól és nagyon csúnya dolog volna, ha értelmünk nem adná meg nekünk azt a nyugalmat, amelyhez értelem nélkül is eljutnak. Isten veled!

AZ ALACSONY- ÉS A MAGASRENDŰ ÉLET

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

A lényeket tartalmazó. kivonatot gondosan elrendezve és kicsiny terjedelemre összeszorítva, össze fogom állítani. De gondold csak meg, nem többet használna egy rendes mű olvasása, mint ez, amelyet ma általában breviáriumnak mondanak, egykor pedig, mikor még helyesen beszéltek latinul, summáriumnak hívtak. A tanulónak inkább a rendszeres munka szükséges, a summárium pedig annak, aki már tud. Az előző ugyanis tanít, emez csak figyelmeztet. De én mindkettővel bőven ellátlak. A forrás megnevezését azonban nem követelheted tőlem. Aki ismert nevekre hivatkozik, az maga ismeretlen. Meg fogom írni azt, amit akarsz, de a magam módján. Eközben sok más olyan nevet találsz, akiknek az iratai nem tudom, hogy irányukkal kielégítenek-e. Vedd csak a kezedbe a filozófusok névsorát: már ennek a dolognak is fel kell ébresztenie téged, hogy mily sokan dolgoztak számodra. Te is egy szeretnél lenni közülük. A magasztos léleknek ugyanis az a legjobb tulajdonsága, hogy kedvet kap a nemes dolgokra. *Emelkedett szellemű ember nem leli kedvét az alacsonyrendű és közönséges dolgokban: a nagy dolgok látása vonzza magához és emeli fel őt.* Ahogy a láng is egyenesen a magasba tör, nem tud elfeküdni és nem lehet elnyomni és nem tud megpihenni, ugyanúgy a lelkünk is állandó mozgásban van és annál mozgékonyabb és tettekésebb, minél tüzeesebb volt. De boldog az az ember, aki ezt az ösztönét a nemesebb dolgoknak szentelte: a sors hatalmán és befolyásán kívüli helyzetet vív ki magának. Az ilyen ember szerencsáját maga mérsékli, balsorsának hatását leküzdí és megveti azt, amit mások csodálnak. A nagy szellem tulajdonsága az, hogy a nagy dolgokat is fölülről nézi és inkább akarja a mérsékelt, mint a szertelen dolgokat. Az előbbiek ugyanis hasznosak, fokozzák az életerőt. A szertelen dolgok azonban ártanak annak, amit

elárasztanak: így a vetést is földreteríti a túlkövér föld, az ágakat letöri a gyümölcs terhe, a túlzott termékenység nem jut el a beérésig. Ugyanaz történik azokkal a szellemekkel is, akiket megront a mértéktelen szerencse, amelyet nemcsak a mások, hanem önmaguk elvesztésére is fordíthatnak.

Melyik ellenség olyan gyalázatos valakivel szemben, mint némelyekkel szemben saját vágyaik? Az ilyen emberek féktelen szenvedélyét és esztelen vágyát csak amiatt az egy dolog miatt lehet megbocsátani, hogy meg is szenvedik azt, amit elkövettek. Méltán kínozza őket a dühöngés. Szükségszerű ugyanis, hogy mértéktelenségbe csapjon az a vágy, amely a természetes mértéken átugrott. Ennek ugyanis megvan a saját határa, de az alaptalan és a kívágyból sarjadt vágyak határtalanok. A szükséges dolgok mértékét a hasznosságuk adja; mihez méred a fölösleges dolgokat? Az élvezetekbe sülyednek tehát azok, akik fölösleges dolgokat is megszoknak és azután nem tudják őket nélkülözni, és amiatt lesznek a legszerencsétlenebbek, mert arra a fokra jutottak, hogy számukra az előzőleg fölösleges dolgok is szükségessé váltak. Ezek tehát kiszolgálják és nem élvezik a gyönyöröket, és hibáikat, ami a legnagyobb baj, szeretik is; akkor válik ugyanis teljessé a szerencsétlenség, amikor az aljasság nemcsak lebilincsel, hanem tetszik is. Az orvosságnak sincs helye többé ott, ahol erénynek tekintik, ami bűn volt. Isten veled!

XIX.

LELKÜNK ISTENI RÉSZÉRŐL ÉS A „MEGSZÁLLOTTAKRÓL”

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlét küldi.

A leghelyesebb és sajátmagad számára a legüdvösebb dolgot cselekszed akkor, ha mint írod, továbbra is a nemes érzületre törekszel, amelyet ostobaság mástól kívánni, mivel önmagadtól is megkaphatod. Nem kell az égre emelni kezeinket és nem kell könyörögni a templomszol-

gához, hogy az istenszobor füléhez engedjen, mintha úgy jobban meghallgatna bennünket az isten: közel van hozzád az isten, veled, benned van. Azt mondom Lucilius, hogy székel bennünk egy szent lehellet, amely megfigyeli jó és rossz tetteinket és őriz bennünket. Ahogy mi bánunk övele, úgy bánik ő is velünk. Senki sem lehet derék ember isten nélkül: vajjon emelkedhetne-e valaki a sors csapásai fölé, ha ő nem segítené? Ő adja a nagyszerű és magasztos gondolatokat. Minden derék férfi lelkét

„Isten lakja — melyik? Nem tudni” . . .

Ha évszázados, rendkívül magas fákkal telt erdőbe jutsz, hol az egymásra boruló ágak árnyéka eltakarja az égboltot: az égbenyúló fák, a hely titokzatos magányossága és a szabad ég alatt annyira egybefonódó, annyira sűrű, csodálatos árnyék felkelti benned az isten hatalmában való hitet. És ha egy barlang mélyében üreges szikláival hegyet támaszt alá, s látod, hogy a barlangot nem emberi kéz, hanem a természet ereje vájta ki oly hatalmas üreggá, akkor lelkedet ez a barlang bizonyosfajta vallásos sejtelemmel hatja át. A nagy folyamok forrását is tiszteljük, oltárokat állítunk oda, ahol a hatalmas folyam hirtelen előtör rejtekéből. Tiszteljük a melegvízforrásokat, bizonyos tavakat pedig sejtelmes homályuk és feneketlen mélységük tesz szentté: ha egy olyan embert látsz, aki megingathatatlan a veszélyekben, aki mentes a szenvedélyektől, aki a balsorsban is derűs és a viharok közepette is nyugodt, aki az embereket felülről nézi és az isteneket maga mellett látja, akkor nem fog el ugyanaz az áhítat? Nem jelented ki akkor, hogy az a lény nagyobb és emelkedettebb, semhogy hasonlónak tarthatnád ahhoz a hitvány testhez, amelyben van? *Valami isteni erő szállott belé.* A kiváló, önmagát mérséklő lelket, aki mindent felülről néz, s aki mindazt kineveti, amitől félünk, vagy amit mi óhajtunk, égi hatalom hajtja. Nem állhatna fenn ily nagy dolog isten valamelyes támogatása nélkül. Nagyobb részével tehát ott van az a lélek, ahonnan leszállott. Ahogyan a napnak a sugarai eljutnak ugyan a földre, de tulajdonképpen ott vannak, ahonnan elindultak, így a magasztos és szent lé-

lek, amelyet azért bocsátottak le, hogy mi közelebbről megismerjük az istenit, elvegyül ugyan közénk, de fenn tartja kapcsolatát eredetével: onnan vezeti szálait, oda tekint, afelé törekszik, a mi ügyeinkben csak mint egy magasabb lény vesz részt. Melyik tehát az ilyen lélek? Az, amely semilyen értékre nem támaszkodik, csak az önmagára.

Mi lehet ugyanis ostobább dolog annál, mint hogyha az emberben más dolgait dicsérik? Van-e nagyobb esztelenség annál, mint mikor olyasmin csodálkoznak, amit azonnal át lehet másra ruházni? A lovat nem teszi jobbá az aranyos kantár. Másképpen rohan be a nézőtérre az aranyozott sörényű oroszlán, mivel kifárad, míg cirogatják és arra kényszerítik, hogy türelemmel várja, míg rá rakják az ékességet és másképpen a betanítatlan, töretlen lendületű állat; ez ugyanis tüzes és támadó, amilyennek őt a természet akarta, borzalmasságában is szép és az az ékessége, hogy rettegés nélkül nem lehet rátekinteni; többet ér ez, mint az a bágyadt és aranylemezekkel díszített állat. Senkinek sem szabad dicsekednie, csak a saját értékével. Akkor dicsérjük a venyigét, ha hajtásait gyümölcs-csel terheli és ha hozamának súlya alatt a karót is lenyomja. Ki becsülné többre azt a venyigét, amelyen ugyan aranyos levelek és aranyos fürtök vannak? A szőlőnek a termékenység a saját értéke: az emberben is azt kell dicsérni, ami a sajátja. Ha valakinek feltűnő a cselédsége, szép a háza, nagy területet vet be és nagy tőkéje van, ezek közül még semmi sincsen benne magában, csak körülötte. Azt dicsérd benne, amit sem tőle elvenni, sem neki adni nem lehet, ami az embernek a sajátja. Azt kérdezed mi ez? A szellem és szellemében a kiművelt értelem. Az ember ugyanis értelmes élőlény. Ez az értéke akkor tetőződik be, ha betölti azt, amire születik. Már pedig mi az, amit tőle az értelem követel? A legkönnyebb dolog, hogy saját természete szerint éljen. Ezt a feladatot azonban megnehezíti az általános esztelenség: egymást taszítjuk a bűnökbe. Már pedig hogyan lehetne visszavezetni a helyes útra azokat, akiket senki sem tart vissza, a tömeg pedig ösztönöz a bűnre. Isten veled!

AZ IGAZI NEMESSÉGRŐL ÉS A SZÁRMAZÁSRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Ismét lekicsinyled magad velem szemben és azt mondd, hogy előbb a természet, azután a szerencse bánt veled mostohán, holott képes vagy arra, hogy kiemeld magad a tömegből és az elérhető legnagyobb emberi boldogságra emelkedj. Ha van valami jó a filozófiában, akkor ez az, hogy nincs tekintettel a családfára; mindenki, ha az őseredetét vizsgáljuk, az istenektől származik. Te római lovag vagy, saját szorgalmad hozott be ebbe a rendbe, ámde Herkulesre mondom, sok ember előtt zárva van az a (lovagok számára fenntartott) tizennégy padsor. Nem mindenkit engednek be a tanácsházba. A katonaság is óvatosan kiválasztja, hogy kiket fogad soraiba a küzdelemre és a veszélyre: a nemes érzület azonban mindenki számára elérhető, erre mindnyájan nemesek vagyunk. A filozófia nem utasít vissza és nem választ ki senkit: mindenkinek világít. Sokrates nem volt patricius. Kleanthes vizet hordott és kertlocsolásra szegődött el. Platót nem mint nemesembert fogadta be a filozófia, hanem a filozófia tette őt nemessé. Miért kellene lemondanod a reményről, hogy te is ezek sorába emelkedhetsz? Ők mind a te őseid, ha hozzájuk méltóan viselkedsz; ezt pedig csak abban az esetben teszed meg, ha elsősorban arról győződ meg magad, hogy nemességben senki sem mul felül téged. Mindannyiunk előtt ugyanannyian vannak az ősök, egyikünknek az eredete sem nyúlik vissza az emberiség emlékezetén túlra. Plató jelentette ki, hogy nincs olyan király, aki nem rabszolgától és nincs olyan rabszolga, ki nem királytól eredt volna. A sokezer éves váltakozás mindent összekevert, s a sors mindent megforgatott: egyszer fel, egyszer le. Ki hát a nemes születésű? Az, akit a természet a kiválóságra jól felkészített. Erre az egyre kell tekintettel lennünk, egyébként, ha a család multjára hivatkozunk, senki sem származik olyan korból, amely előtt semmi sem lett volna.

A világ keletkezésétől egészen eddig az időig az előkelő és a közönséges embereknek váltakozó sora hozott el bennünket. Nem tesz nemessé az ősök füstös képmásaival telt átrium. Senki sem élt a mi dicsőségünkre, és ami előttünk volt, az nem tartozik ránk. A szellem teszi nemessé azt, akinek sikerül bármily társadalmi állásból a sors fölé emelkedni. Gondold tehát azt, hogy te nem római lovag vagy, hanem szabados; azt elérheted, hogy egyedül légy valóban szabad a szabadszületésűek között. Azt kérdezed, hogyan? Úgy, hogyha a jót és rosszat a nép véleményétől függetlenül választod el. Nem azt kell nézni, hogy honnan származnak a dolgok, hanem, hogy hová jutnak. Ha van valami, ami az életet boldoggá teszi, akkor ezt teljes joggal jónak tekinthetjük; az ugyanis nem korcsosulhat el. Mi tehát az, amiben tévednek, noha mindenki a boldog életet kívánja? Az, hogy a boldog élet eszközeit össze tévesztik vele magával, és míg keresik, menekülnek is a boldogság elől, mert jóllehet a boldog élet betetőzése a szilárd nyugalom és a megingathatatlan bizalom, ők aggodásra gyűjtenek okot és az életnek az ármányos útján nemcsak viszik, hanem vonszolják terhüket. Így mindig messzebbre távolodnak el attól az eredménytől, amelyre törekszenek és minél jobban törekszenek rá, annál inkább akadályozzák önmagukat és annál inkább visszafelé haladnak. Ez történik meg azokkal is, akik a labirintusban sietnek, mert éppen maga a gyorsaságuk bonyolítja be őket. Isten veled!

XXI.

ARRÓL, HOGY RÖPÜL AZ ÉLET

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözetét küldi.

Hanyag és közömbös ember ugyan, Luciliusom, az, aki csak akkor emlékszik vissza barátjára, amikor valamelyik táj eszébe juttatja; a lelkünkben rejlő vágyakozást gyakran mégis a meghitt vidék idézi fel, de nem kihűlt emléket újít meg, hanem egy nyugvófélben levő gondo-

latot frissít fel; úgy van ez, ahogy a gyászolóknak a fáj-
dalmát, ámbár az idő enyhítette, az elhalt egy meghitt
szolgájának megjelenése, egy ruha vagy ház, újra felidézi;
íme Campania és főképpen Nápoly a te Pompeiidnek a
láthatárán hihetetlen módon felfrissítették az utánad való
vágyakozásom. Teljesen a szemeim előtt vagy, éppen úgy,
mint mikor elváltunk. Szinte látlak, amint könnyeid elő-
törnek, nem tudsz eléggé ellenállni. Úgy tűnik fel, mintha
csak az imént vesztettelek volna el. Mi az ugyanis, ami
nem „csak az imént” volt, ha visszaemlékezünk rá? Nem-
rég Sotion filozófusnál ültem még mint ifjú, nemrég
kezdtem ügyvédkedni, nemrég vesztettem el ehhez a ked-
vem, majd pedig a képességem is. Végtelen gyorsan szá-
guld az idő; akkor tűnik ez fel leginkább, ha a multa
tekintünk. Ha ugyanis a jelenre ügyelünk, elkerüli figyel-
münket: alig észrevehető, amint feltartóztathatatlanul
tovaszáll. A jelenség okát kérdezed? Ami már elmúlt az
időből, az egy helyen van, egyszerre áttekinthető, együtt
fekszik; minden ugyanabba a mélységbe hull.

S különben is nem lehetnek hosszú időközök olyas-
miben, ami egészében is rövid. Egy pont az, amennyit mi
élünk, vagy még a pontnál is kisebb, de a természet ezt a
legkisebb valamit egy nagyobb térköz látszatának segítsé-
gével gúnyolta ki: ezen a ponton belül más jelenti a cse-
csemőkort, más az ifjúságot, megint más az ifjúkorból az
öregkorba való átmenetet és más magát az öregséget. Az
cnnyre szűk téren mily sok fokozatot helyezett el a ter-
mészet! Nemrég kísértelek ki és mégis ez a „nemrég” éle-
tünknek jórészt jelenti, amelyről éreznünk kell, hogy egy-
kor majd nagyon rövid időnek fog feltűnni. Nem szokott
nekem az idő ilyen gyorsnak látszani, most azonban hihe-
tetlenül sebesnek látszik a futása, talán mivel érzem, hogy
közeledik hozzám a végső határ, akár mert figyelni kezd-
tem rá, és számolgatni veszteségemet. Annál inkább méltat-
lankodom tehát, hogy néhányan ebből az időből, amely
még a szükséges dolgokra sem elegendő, még akkor sem,
ha a legalaposabban vigyázunk rá, a legnagyobb részt fő-
lösleges dolgokra pocsékolják. Cicero kijelentette, ha meg-

kettőznék életidejét, akkor sem volna ideje, hogy a lírai költőket elolvassa. Ugyanebbe a csoportba számítsd a dialektikusokat is, csak hogy ezek komolyabban veszik ostobaságaikat. Az előbbieket nyíltan bevallják, hogy pajzánkodnak, de emezek azt hiszik, hogy csinálnak valamit. Nem mondom én, hogy rájuk se kell nézni, hanem azt tartom, hogy észre kell őket venni, és nagy távolságokból üdvözölni is tanácsos őket, hogy szavaikkal rá ne szedhessenek és ezáltal arra a véleményre jussunk, hogy bennük valami nagy és titkos érték van. Miért gyötröd, miért sanyargatod magad olyan kérdéssel, amelyet sokkal helyesebb megvetni, mint megoldani? A gondtalan és a kényelme érdekében költöző embernek a szokása, hogy minden apróságot összehoz, de amikor az ellenség a hátunk mögött van és a katonaság parancsot kap az indulásra, akkor a szükség mindannak az elhanyagolására kényszerít, amit a nyugalmas békében összegyűjtöttünk. Nem érek rá arra, hogy kétértelmű szavakat keresgéljek és agyafurtságom azokon tegyem próbára:

*„Nézz oda, mily népek gyülekeznek, zárt kapu mellett
Hogy fenik a fegyvert, megrontani engem, enyéim!”*

A körülöttem dúló háborúnak a zaját erős lélekkel kell hallgatnom. Méltán tűnnék fel mindenki előtt esztelennek, ha azalatt, míg az öregek és az asszonyok a falak erősítésére köveket hordanak, mialatt az ifjúság a kapukon belül fegyveresen várja vagy követeli a parancsot a kitörésre, mikor az ellenséges fegyverek már a kapuk előtt csillognak, maga a föld is remeg a földalatti folyosók és az aláaknázások miatt, én nyugodtan üldögnék és ilyenfajta kérdésekkel bibelődnek: „Amit nem vesztettél el, az megvan neked. A szarvaidd pedig nem vesztetted el. A szarvaidd tehát megvannak.” Vagy pedig más, ennek a tudálékos esztelenségnek a példájára kiagyalt dolgokon tűnődnek. Ugyanúgy esztelennek tűnhetnék előttem, ha most ilyen dolgokkal foglalkoznám, mert én most is ostrom alatt vagyok. Az első esetben azonban külső veszély zárt körül, és fenyegetett engem, de fal választott el

az ellenségtől, most azonban bennem van a halálhozó
vész. Nem érek rá azokra az esztelenségekre: nagy feladat
áll előttem. Mit tegyek? A halál üldöz, az élet pedig me-
nekül előlem: ez ellen adj tanácsot. Eszközöld ki, hogy
én ne meneküljek a halál elől, s az élet ne rohan-
jon én előlem, bátoríts a nehéz és kikerülhetetlen dol-
gokkal szemben. Tágítsd ki életidőm szűk határait.
Taníts meg arra, hogy az élet értéke nem a hosz-
zúságától, hanem attól függ, hogyan használjuk fel és
hogy gyakran megtörténik, sőt leggyakrabban az történik,
hogy keveset él az is, aki sokáig élt. Mikor aludni térek,
mondd ezt: „Lehet, hogy nem ébredsz fel többé”. Ami-
kor felébredtem, azt mondd: „Lehet, hogy nem alszol
többet.” Mikor távozom, figyelmeztess: „Lehet, hogy nem
térsz vissza.” Ha megtértem, jelentsd ki: „Lehet, hogy
nem mégy el többé.” Tévedsz, ha azt hiszed, hogy csak
a tengeri úton olyan vékony az élet és halál közötti vá-
laszfal. Minden helyen egyforma vékony a határvonal.
Nem mindenütt mutatkozik a halál olyan közélről, de
mindenütt olyan közel van. Ezt a sötétséget oszlasd el és
könnyebben elhozhatod azt, amire előkészültem. A termé-
szet tanulékonynak teremtett bennünket és bár tökéletlen,
de mégis olyan értelmet nyújtott, amely tökéletes lehetne.
Beszélj nekem az igazságosságról, a jámborságról, a de-
rekas viselkedésről és a kétfajta szemérmességről, arról is,
amely a más testétől való tartózkodásban van, meg arról
is, amellyel saját testünket tiszteletben tartjuk. Ha nem
akarsz tévútra vezetni, akkor könnyebben el fogok jutni
oda, ahová igyekszem. Hiszen, ahogy az a tragédiaíró
mondta: „Az igazság beszéde egyszerű”. Nem szabad te-
hát bonyolulttá tennünk: semmi sem illik kevésbbé a
nagyratörő szellemekhez, mint a ravaszkodó tudálékosság.
Isten veled!

VESZÉLYES ÚT A TENGEREN

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Mire nem lehet engem rávenni, amikor arra is rábeszéltek, hogy hajóra szálljak. Nyugodt volt a tenger, amikor elindultunk. Az ég ugyan tagadhatatlanul sötétes felhőkkel volt tele, olyanokkal, amelyek legtöbbször esővé, vagy viharra alakulnak, azt gondoltam azonban, hogy a te Nápolyodtól egészen Puteoliig átlopózkodhatom azon a néhány mérföldön, noha veszélyes és fenyegető az ég. Hogy tehát minél gyorsabban megmeneküljék, azzal a szándékkal, hogy minden öblöt átvágunk, a nyílt tengeren át rögtön Nesis szigete felé irányítottam a hajót. Mikor már olyan távolságra jutottam előre, hogy már nem számított, folytatom-e utam, vagy pedig visszatérek, a tengernek az a nyugalma, amely vesztemet okozta, eltűnt. Még nem volt vihar, de már dagadozott a tenger és erőteljesebb lett a hullámozás. Kérni kezdtem a kormányost, hogy tegyen ki engem valamelyik parton, ő azonban kijelentette, hogy a part egyenetlen és kikötésre nem alkalmas, ő pedig viharban semmitől sem fél úgy, mint a szárazföldtől. Keresvebben szenvedtem azonban, semhogy a veszély eszembe jutott volna: az a bágyasztó és végnélküli tengeri betegség gyötört, amely az epét felforgatja ugyan, de nem ömleszti ki. Nekimentem tehát a kormányosnak és kényszerítettem, hogy akarva, nem akarva, közeledjen a parthoz. Amint a part közelébe értünk, nem vártam, hogy Vergilius szabályai közül beteljesedjék valamelyik, hogy

„Vlznak fordítják a hajóorrt...”

vagy

„Megvetik a horgonyt...”

Összeszedtem úszókészségem és mint a hidegfürdő régi tisztelője, ahogyan az a hidegvízben fürdő emberekhez illik, gyapjúköpenyben belevetettem magam a tengerbe. Mit gondolsz, mennyit szenvedtem, míg a sziklákon keresztül kimasztam, míg keresgéltem és utat törtem magamnak.

Beláttam, hogy méltán félnek a hajósok a szárazföldtől. Hihetetlen az is, hogy mennyit szenvedtem, mikor megmozdulni sem voltam képes. Tudd meg, hogy Odysseus nem volt annyira kitéve a tenger haragjának, hogy mindenütt hajótörést szenvedjen: ő is tengeribeteg volt. Én is, bárhová kelljen hajóznom, csak a huszadik évben jutok el oda.

Mihelyt a gyomromat, amelyről tudod, hogy a tengerrel együtt nem szűnt meg a betegsége, rendbehoztam, testemet kenőccsel felüdítettem, azon kezdtem gondolkozni, hogy mily nagy mértékben felejtkezünk meg hibáinkról, még a test hibáiról is, amelyek időnként felhívják magukra a figyelmet, hát még azokról, amelyek annál inkább rejtve maradnak, minél nagyobbak. Egy könnyű hőemelkedés félrevezethet valakit, de mikor fokozódik, és kitör az igazi láz, ez még a kemény és nagy ellenállóképességű embert is betegségének bevallására kényszeríti. Ha fájnak a lábaink, ha szúrás érzünk tagjainkban, akkor még titkoljuk egy darabig, és vagy azt mondjuk, hogy megrántottuk a bokánkat, vagy azt, hogy valamilyen tornagyakorlatban megerőltettük magunkat. Mikor még kétes, és még csak kezdődik a betegség, találgatjuk a nevét, de mihelyt a boka körüli részek dagadozni kezdenek és mindkét lábunk egyirányba fordul, akkor be kell vallani a köszvényt. A lelket sujtó betegségeknél viszont az történik, hogy minél súlyosabb a baj, annál kevésbbé érzik. Nem kell ezen csodálkoznod, drága Lucilius. Aki ugyanis könnyedén alszik, és pihenés közben álmképeket lát, alvás közben is tudatában van időnként, hogy alszik; a mély álom viszont az álmképeket is megszünteti és a lelket még mélyebben alámeríti, úgy, hogy egyáltalában semmit sem tud önmagáról. Miért nem vallja be senki bűneit? Azért, mert még most is bennük él; az álmot az szokta elbeszélni, aki már felébredt és így a bűnök bevallása az egészségnek a jele. Ébredjünk fel tehát álmainkból, hogy tévelygésünknek tudatára juthassunk. Márpedig egyedül a filozófia ébreszthet fel bennünket, egyedül ő verheti ki belőlünk a nehéz álmot: an-

nak szenteld magad teljesen. Te méltó vagy a filozófiára és a filozófia méltó hozzád, öleljétek át egymást. Minden más dologtól tagadd meg magad bátran és nyiltan. Nem szabad azonban koldulnod az időt a filozofálásra. Ha beteg volnál; abbahagynád a háztartásod vezetését és nem törődnél a hivatalos dolgaiddal, senkit sem becsülnél annyira, hogy lábadozás közben ügyvédjeként törvény elé menj. Egész lelkeddel arra törekednél, hogy minél előbb megszabadulj a betegségedtől. Nos tehát, most nem teheted meg ugyanazt? Háríts el minden akadályt és foglalkozz érzületed megneemesítésével. Senki sem jut el ehhez, ha mással van elfoglalva. A filozófiának uralkodói jogai vannak: ad időt és nem elfogad. Nem valami mellékes dolog, hanem lényeges és uralkodó, megjelenik és parancsol. Nagy Sándor az egyik városnak, amely földjeinek egyrészét és mindenfajta vagyonának a felét ajánlotta fel neki, így felelt: „Azzal a szándékkal jöttem Ázsiába, hogy ne azt fogadjam el, amit ti adtok, hanem az legyen a tiétek, amit én meghagyok.” Ugyanezt mondja a filozófia minden más dolognak: nem elfogadni akarom azt az időt, amely ti utánatok fennmarad, hanem az az idő lesz a tiétek, amelyet én átengedek. „Egész gondolkodásod a filozófiára irányítsd, az ő lábaihoz telepedj, őt tiszteld: hatalmas távolság lesz közted és a többiek között. Minden halandót sokkal meg fogsz előzni s az istenek nem sokkal fognak előtted járni. Kérdezed, hogy mi különbség lesz közted és az istenek között? Ők tovább fognak létezni. Ámde Herkulesre mondom, *a nagy művész az egészet is képes egy kicsiny terjedelemben összefoglalni.* A bölcs számára annyi az ő élettartama, amennyi az isten számára az öröklét. Van valami, amiben a bölcs az isten előtt van: az isten a természet jóvoltából nem fél semmitől, a bölcs a saját jóvoltából.

Ime a nagy dolog: egyszerre rendelkezni az ember gyöngeségével és az isten nyugalmaival. Hihetetlen ereje van a filozófiának ahhoz, hogy a véletlen mindenféle erőszakát leküzdje. Semilyen fegyver nem hatol a testébe; megerősített és szilárd. Néhány lövedéket ellassít és mint

könnyű nyilakat játszva fogja fel őket bő tógájában, más nyilakat szétszór és visszaröpi őket egészen ahhoz, aki küldte volt. Isten veled!

XXIII.

A SZÜLETÉS ELŐTTI ÉS A HALÁL UTÁNI ÁLLAPOTUNKRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Hosszú szabadságot engedélyezett betegségem, de most hirtelen újra meglepett. Milyen betegség? — azt kérdezed. Joggal tetted fel rögtön a kérdést. Egyik betegség sem ismeretlen előttem. Egyfajta kórral azonban szinte el vagyok jegyezve; nem tudom, miért kell ezt görög szóval megjelölni. Eléggé találóan mondhatjuk ugyanis légszomjúságnak. A roham nagyon rövid és a zivatarhoz hasonlít: egy óra leforgása alatt már meg is szűnik. Hiszen ki leheli ki hosszú időre a lelkét? Mindenfajta testi kellemetlenségen és veszélyen átmentem már, de egy sem tűnik nekem ilyen kellemetlennek. Hogyan? — kérdezed. A többi ugyanis, bármiféle legyen, csak betegeskedés, ez azonban halálküzdelem. Az orvosok ilyenformán nevezték el ezt a halál előgyakorlatának. Egyszer ugyanis megteszi majd a lélek, amivel gyakran próbálkozott. Azt gondolod, hogy azért írom neked tréfásan ezeket a sorokat, mert vége a rohamnak? Olyan nevetségesen cselekednék, ha a roham elmúltának úgy örülnék, mintha egészségem helyreállt volna, mint az az ember, aki azt hiszi, hogy már megnyerte a pörét, mert sikerült a tárgyalás napját elhalasztania; én azonban fulladozás közben sem hagytam abba önmagam csillapítgatását, derűs és bátorító gondolatokkal. Mi ez itt? — mondom magamban. Ilyen gyakran megpróbál engem a halál? Ám tegye. Én is sokáig próbálgattam őt. Mikor? — kérdezed. Mielőtt megszülettem. A halál ugyanaz, mint a nemlét. Hogy ez utóbbi milyen, már tudom. Az lesz utána, ami előttem volt. Ha a

halálban van valami kín, akkor, mielőtt a világra jöttünk, szintén kellett volna éreznünk: márpedig semmiféle fájdalmat nem éreztünk. Kérdezem, nem tartanád-e teljesen ostobának azt az embert, aki azt gondolná, hogy a lámpának rosszabb a sora mikor kioltották, mint mielőtt meggyújtották? *Mi is meggyújtatunk és kialszunk: a kettő közötti időben érző lények vagyunk*, előtte és utána azonban ugyanaz a mély nyugalom van. Abban ugyanis, ha nem csalogdom, tévedünk, Luciliusom, hogy a halálról azt tartjuk, hogy csak ezután fog bekövetkezni, holott a halál előttünk is volt és később is lesz: bármi volt is születésünk előtt, az halál. Mit számít ugyanis az, hogy nem kezdünk el, vagy abbahagyunk valamit, mikor mindkét dolognak ugyanaz az eredménye: a nemlét? Ezekkel és ilyenfajta nyilvánvalóan csendes buzdításokkal, szavaknak ugyanis nem volt helyük, állandóan beszéltem önmagamhoz: azután a fulladásos rohamok lassanként csak nagyobb időközökben következtek be, s mivel nehéz lihegessé kezdtek átalakulni, egyre jobban késtek, majd elmaradtak. Még most sincs rendben azonban a lélekzésem, bár a fulladozás megszűnt: még most is érzek benne bizonyos akadozást és kimaradást. Ám legyen, csak ne sóhajtsak belülről.

Hidd el nekem, nem fogok én remegni a halállal szemben, már felkészültem rá, már nem számítok egy egész napra sem; azt dicsérd és azt utánozd, aki nem vonakodik meghalni akkor sem, mikor még örömet leli az életben. Micsoda erény van ugyanis abban, ha eltávoztunk, amikor kidobnak bennünket? Ebben is lehet erény: ha kidobnak is, úgy teszek, mintha önként távoznék. Azért nem dobják ki soha a bölcsöt, mivel a kidobás annyi, mintha onnan kergetnének ki, ahonnan nem akarsz távozni: a bölcs pedig semmit sem tesz akarata ellenére. Kikerüli a kényszerűséget, mivel akarja azt, amire a kényszerűség erőszakolni óhajtja. Isten veled!

SORSUNK VÁLLALÁSÁRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözetét küldi.

Ne akarjuk többé azt, amit eddig akartunk. Leg-alábbis én öreg koromban azon fáradozom, hogy ne akarjam ugyanazt, mint amit gyerekkoromban akartam. Erre az egy dologra fordítom napjaimat, éjtszakáimat, ez az én munkám, ezen töprengek: véget kell vetni a régi bűnöknek. Arra törekszem, hogy egy napom olyan legyen, mint az egész élet. Istenemre mondom, nem kapaszkodom én úgy bele, mintha utolsó napom volna, de úgy tekintem, mintha az utolsó napom is lehetne. Olyan lelkiállapotban írom neked ezt a levelet, mintha a halál éppen az írás pillanatában kívánná elszólítani. Kész vagyok a távozásra és azért élvezem az életet, mivel nem törődöm azzal, hogy milyen sokáig fog még tartani. Mielőtt öreg lettem, arra törekedtem, hogy szépen éljek, öreg létemre azon igyekszem, hogy szépen haljak meg: a szép halál titka pedig az, hogy szívesen haljunk meg. Arra törekedj, hogy semmit se tégy akaratod ellenére. Mindaz, ami kényszerűséget fog jelenteni, ha vonakodunk, nem lesz kényszerűség, ha vállaljuk. Úgy értem ezt: ha valaki szívesen fogadja a parancsokat, elkerüli a szolgasors legszörnyűbb részét, hogy olyat cselekszik, amit nem akar. Nem az ugyanis a szerencsétlen, aki parancsra csinál valamit, hanem az, aki akarata ellenére cselekszik. Úgy neveljük tehát lelkünket, hogy bármit is kíván tőlünk a helyzet, mi is azt akarjuk. Elsősorban is életünk végére gondoljunk szomorúság nélkül. Előbb kell felkészülnünk a halálra, mint az életre; hiszen az élet eléggé fel van szerelve minden-nel, de mi a segédeszközeire is mohók vagyunk: úgy tűnik nekünk, mintha valami még hiányozna és mindig is úgy fog tűnni. Nem az évek és napok száma teszik azt, hogy eleget éltünk, hanem a lelkünk. Én annyit éltem, drága Lucilius, amennyi elég volt: kielégülve várom a halált. Isten veled!

A RÉSZVÉTRŐL ÉS A GYÁSZRÓL

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Nagyon lesujt barátodnak, Flaccusnak a halála, de mégsem akarom, hogy jobban bánkódj, mint kellene. Azt alig merem követelni, hogy ne is fájlald elvesztét, pedig jól tudom, hogy ez volna a helyes. De kinek jutott osztályrészül ez a lelki szilárdság, aki még nem emelkedett magasan a sors fölé?

Még az ilyen embert is megindítaná az eset, de csak megindítaná. Nekünk azonban meg lehet bocsátani, ha könnyekre fakadunk, feltéve, hogy nem omlanak túlságosan és mi magunk visszafojtjuk azokat. A jóbarát elvesztése után ne legyenek szárazak a szemeink, de ne is úszszanak könnyárban. Csak könnyezni kell és nem siránkozni. Talán úgy tűnik, hogy kemény törvényt szabok eléd, holott a legnagyobb görög költő, Homeros is csak egy napra adott jogot a sírásra és azt mondta, hogy Niobe (gyermekének meggyilkoltatása után) is gondolt a táplálkozásra. Azt kérdezed, hogy mi az oka a siránkozásnak és a mérték nélküli sírásnak? Könnyeinkkel az elveszett után való vágyakozásunkat akarjuk bizonyítani és nem adjuk át magunkat valóban a fájdalomnak, hanem csak mutatjuk. Senki sem szokott önmaga előtt szomorodni. Oh, szerencsétlen balgaságunk, még a fájdalomban is van hiúság. „Azt akarod talán, — mondod, — hogy megfélekedezem barátomról?” Nagyon rövid megemlékezést ígérsz te neki, ha emléke csak a fájdalommal fog megmaradni: bármilyen véletlen eset nemsokára derűsre fogja változtatni szomorú homlokodat. Nem adok neki hosszabb időt, s teljesen megenyhül az utána való vágyakozásod és még a legkeményebb gyász is megszűnik. Az első pillanatban, amikor már nem fogod figyelni önmagad, a szomorúságnak ez a látszata el fog távozni. Most magad őrzöd a fájdalmadat, de a fájdalom az őrnek a

markából is kicsúszik és minél hevesebb, annál gyorsabban szűnik meg. Arra törekedjünk, hogy kellemes legyen elvesztett szeretteinkre visszaemlékezni, márpedig senki sem tér vissza szívesen olyan dologra, amelyre nem gondolhat kínlódás nélkül. Valahogy úgy kell ennek lennie, hogy bizonyos mardosással jelenik meg előttünk elvesztett szeretteinknek a neve, de ebben a mardosásban is van valami gyönyör; ahogy ugyanis a mi Attalusunk szokta mondani, meghalt barátainknak az emléke olyanformán kellemes, ahogyan bizonyos gyümölcsökben van valami jóleső fanyarság, ahogyan a rendkívül régi borban maga a fanyar, kesernyés íz is jólesik: mikor azonban bizonyos időköz eltelik, minden, ami fájt, elalszik, és a tiszta gyönyörűség jut hozzád. Ha tehát hiszünk neki, épségben lévő barátainkra gondolni olyan, mint a mézet és a cukorsüteményt élvezni, a néhai barátainkra való emlékezés kellemébe azonban bizonyos keserűség vegyül. Ki tagadná azonban, hogy a csípős és kissé fanyar dolgok is izgatják a gyomrot?

Én nem vagyok ugyanazon a véleményen, mint Attalus: nekem az elhalt barátaimra való emlékezés kellemes és mindig jóleső. Mikor megvoltak, akkor is tudtam, hogy elveszíthetem őket, s most, hogy elvesztettem, olyan, mintha megvolnának. Tégy tehát úgy, Luciliusom, ahogy az illik a te méltányosságodhoz és ne értelmezd tovább is rosszul a sors jótéteményét: ő vette el, de ő is adta. Azért élvezzük mohón a barátságot, mivel bizonytalan, hogy mennyi ideig juthat osztályrészül. Gondoljunk arra, hogy milyen gyakran elhagyjuk barátainkat, amikor valami távoli utazásra indulunk, milyen gyakran nem látjuk őket olyankor sem, mikor ugyanazon a helyen időzünk: belátjuk, hogy több időt veszítettünk el, amikor éltek. El tudsz viselni olyan embereket, akik a leghanyagabban bántak a barátaikkal, de azután nagyon keservesen gyászolták őket, tehát csak akkor szeretnek valakit, miután már elvesztették? Azért szomorkodnak most mértéken túl, mivel félnek, hogy kétségbevonják, vajjon szerették-e barátaikat: elkésve igyekeznek érzelmeiket bizonyítani.

Ha más barátaink is vannak, rossz pontot szerzünk velük szemben és rossz véleményt nyilváníтunk róluk, ha ők nem elegendők egyik barátunk elvesztése után megvigasztalásunkra; ha pedig nincs több barátunk, akkor nagyobb kárt okoztunk mi magunknak, mint amilyent a sorsból elszenvedünk: a sors csak egy barátunktól fosztott meg, mi pedig magunkat mindazoktól, akiket nem tettünk barátunkká. Azután meg egy barátot sem szeretett túlságosan olyasvalaki, aki egynél többet nem tudott szeretni. Nemde nagyon ostobának tartanád azt, ha valaki utolsó ingét elvesztve, inkább siránkozni akarna, mintsem hogy utánanézne, hogy kerüli ki a hideget és hogy talál valamit, amivel betakarhatja lapockáit? Akit szerettél, kikísérted a temetőbe, keress mást, akit szerethetsz. Helyesebb, ha pótoljuk a barátot, mintha siratjuk. Tudom, hogy sokan mondták már azt is, amit még meg akarok jegyezni, de nem mellőzöm azért, mert már sokan mondták: aki saját elhatározásából nem vet véget a szomorkodásnak, az az idő segítségével szabadul fájdalmától. Nagyon csúnya dolog volna, ha egy okos emberben az volna a fájdalom orvossága, hogy kimerül a fájdalomban. Jobban szeretném, ha te tennéd le fájdalmaidat, mintha a fájdalom hagyna el téged és hogyha minél előbb abbahagynád azt, amit akkor sem tudsz sokáig csinálni, ha akarnád. Őseink egy évet szabtak a gyászra az asszonyoknak, nem azért, hogy addig kell gyászolniok, hanem azért, hogy tovább nem szabad; a férfiaknak a törvény nem szab időt a gyászra, mivel nem is illik hozzájuk. Kit tudsz mégis megnevezni azokból az asszonykákból, akiket alig tudtak elhúzni a máglyától, akik alig tudtak elszakadni a holttesttől, olyat, akinek a siránkozása egész hónapig állandóan tartott volna? Semilyen dolgot nem gyűlölnék meg hamarabb, mint a fájdalmat, amely míg új, talál vigasztalót és magához vonz néhány embert, de mikor már régi a fájdalom, csak kinevetik és méltán, mert vagy színlelik, vagy pedig oktalan.

Én írom neked ezeket, aki az én annyira drága Annaeus Serenusomat olyan mértéknélkül sirattam, hogy bár

a legkevesbbé sem akartam, azoknak vagyok a példaképe, akiket legyőzött a fájdalom. Ma azonban elítélem akkori tetteimet és belátom, hogy az volt gyászomnak a legnagyobb oka, hogy azelőtt sohasem gondoltam arra, hogy ő előtttem is meghalhat. Mindig csak az jutott eszembe, hogy ő fiatalabb, sokkal fiatalabb nálam, mintha a végzet betartaná az időrendet. Állandóan gondolkozzunk tehát önmagunknak és mindazoknak a halandó voltáról, akiket szeretünk. Akkoriban tehát ezeket kellett volna mondanom: „Serenusom fiatalabb nálam, de mit tartozik ez ide? Utánam kellene meghalnia, de meghalhat előtttem is.” Mivel ezt nem tettem, készületlenségemben megrendített a sors. Most sokszor gondolok arra, hogy minden halandó és pedig bizonytalan törvény szerint halandó. Ma is megtörténhetik az, ami bármikor megtörténhet. Gondoljunk tehát arra, drága Lucilius, hogy mi is hamar el fogunk jutni oda, ahová eljutott barátunk, aki miatt bánkódunk. S talán, ha igaz a bölcsek híradása és valóban befogad bennünket valamely hely, akkor csak előreküldetett az, akit elveszettnek tartunk. Isten veled!

XXVI.

A FILOZÓFIA LÉNYEGE ÉS FELOSZTÁSA

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Hasznos és bölcseségre törekvő ember számára nélkülözhetetlen dolgot kívánsz, hogy osszam fel a filozófiát és hatalmas testét részeire tagoljam. A részeken keresztül ugyanis könnyebben jutunk el az egész ismeretéhez: bár csak úgy állhatna szemünk előtt az egész filozófia a világhoz hasonló látványként, ahogy a világnak egész arculata tárul fel előttünk. Akkor ugyanis rögtön önmaga megcsodálására ragadná az összes halandót, otthagynók azokat a dolgokat, amelyeket most azért tartunk nagy-nak, mert az igazán nagy dolgokat nem ismerjük; mivel

azonban ez nem lehet osztályrészünk, úgy kell szemügyre vennünk a filozófiát, ahogy a világnak elkülönített részeit nézzük. A bölcsnek a szelleme ugyan a filozófia teljességét átfogja és olyan gyorsan átfut rajta, mint ahogyan a mi tekintetünk az eget bejárja; nekünk azonban, akiknek előbb át kell törnünk a ködön és akiknek látóképessége a legközelebbi dolognál is csődöt mond, könnyebben meg lehet mutatni az egyes részeket, mivel az egésznek az átfogására még nem vagyunk képesek. Megteszem tehát, amit kívánsz és a filozófiát felosztom részeire, de nem töredékeire. Hiszen a felosztása és nem az összevagdósága hasznos; ahogyan ugyanis a legnagyobbat, ugyanúgy a legkisebbet is nehéz felfogni. A népet tribusokra osztják, a hadsereget centuriákba. Ami a szokásnál nagyobbra nőtt, azt könnyebben áttekinthetjük, ha részeire bomlik, de ahogy mondtam, nem szükséges, hogy a részek túl nagyszámúak és igen kicsinyek legyenek. Ugyanaz ugyanis a túlságos felosztásnak, mint a tagolatlanságnak a hibája. A zagyvalékhoz hasonlít az, amit porszemnyi darabokra összevagdosunk. Először tehát, ha jónak látod, a bölcsesség és a filozófia közötti különbséget határozom meg neked. A bölcsesség az emberi elme értékének a beteljesedése; a filozófia szeretet és törekvés a bölcsesség iránt. A filozófia csak törekszik oda, ahová a bölcsesség eljut. Hogy a filozófia neve honnan származik, nyilvánvaló. A neve megvilágítja, hogy minek a szeretete. Némelyek a bölcseséget úgy határozták meg, hogy azt mondták, hogy a bölcsesség az isteni és emberi dolgoknak a tudása. Mások azt mondják, hogy a bölcsesség az isteni és emberi dolgoknak és ezek okainak a tudása. Fölöslegesnek látszik nekem ez a hozzátétel, mivel az isteni és emberi dolgoknak az okai az isteni dolgok egy részét képezik. Voltak, akik a filozófiát is különbözőképpen határozták meg: némelyek azt mondták, hogy a filozófia az erényre, mások pedig azt, hogy a lélek megjavítására való törekvés, megint mások a pontos értelemre való törekvésnek mondták. Az azonban feltétlenül biztos, hogy a filozófia és a bölcsesség között van valami különbség. Nem lehet ugyanis, hogy ugyanaz legyen

az, amire törekszünk, és az, ami törekszik. Ahogyan nagy különbség van a kapzsiság és a pénz között, mivel az első vágyakozik, az utóbbi pedig a vágyakozásnak a tárgya, úgy van ez a filozófia és a bölcsesség között. Ez utóbbi ugyanis a filozófiának az eredménye és a jutalma. A filozófia az út, a bölcsesség a cél. A bölcsesség az, amit a görögök „sophia”-nak neveznek. A rómaiak is használták ezt a szót, ahogy a filozófia szót még most is használják. Igazolják ezt a régi római szindarabok és a Dossennus sírjára írt felirat:

*„Hospes resiste et sophiam Dossenni lege”
„Megdőlj, olvass Dossennus bölcseségiről.”*

Néhányan közülünk, bár a filozófia az erényre való törekvés és az utóbbi a törekvés tárgya, a másik pedig a törekvés alanya, mégis azt tartották, hogy nem lehet őket kettéválasztani. Sem a filozófia nem lehetséges ugyanis erény nélkül, sem az erény filozófia nélkül. A filozófia az erényre való törekvés, de magának az erénynek a segítségével: sem az erény nem létezhetik azonban az önmagára való törekvés nélkül, sem az erényre való törekvés az erény nélkül. Nem az ugyanis a helyzet, ahogyan azoknál van, akik valamit távolabbi helyről próbálnak eltalálni, s máshol van az, aki célhoz, s máshol az, akire céloznak. Nem úgy van, ahogy az utak esetében, amelyek a városig vezetnek, de ők maguk a városon kívül vannak: az erényhez önmagán keresztül vezet az út. A filozófia és az erény bensőleg összefüggenek.

Legtöbben, a legkiválóbb mesterek azt mondták, hogy a filozófiának három része van: erkölctan, természetfilozófia és logika. Az első rendezi a lelket, a második a természetet kutatja, a harmadik a szavak sajátosságait, összefüggését, továbbá az érveléseket kutatja, hogy téves dolgok ne csússzanak be igazként. Találunk egyébként olyanokat is, akik kevesebb, vagy több részre osztották a filozófiát. A peripatetikusok közül néhányan egy negyedik részt is tettek még hozzá, a politikát, mivel ez valamiféle sajátos tanulmányozást kíván és más tárggyal foglalkozik. Néhá-

nyan hozzátettek ehhez még egy olyan részt, amelyet „oikonomiké”-nek hívnak, azaz a vagyonkezelésnek a tudományát. Mások az élet formáiról való tanulmányaikat is külön fejezetbe sorolták. Ezek azonban mind megvannak a fenti erkölcsstanban. Az epikureusok úgy vélték, hogy a filozófiának két része van, természetfilozófia és erkölcsstan, a logikát elvetették. Mikor azután maguk a tények kényszerítették őket, hogy a kétes dolgokat megkülönböztessék és az igaznak a látszata alatt rejtőző téves dolgokat leleplezzék, maguk is beillesztettek egy fejezetet, amelyet az ítélőképességről és a szabályról szóló fejezetnek hívtak. A logikát vették fel tehát más név alatt, de azt gondolták, hogy ez a fejezet a természetfilozófiához tartozik. A kyrenei filozófusok a természetfilozófiát és a logikát elvetették és beérték egyedül az erkölcsstannal, de ők is felvették más név alatt, amit elvetettek. Az erkölcsstant ugyanis öt részre osztják, melyek közül az első „a kívánandókról és kerülendőkről”, a második a törekvésekről, a harmadik a cselekvésekről, a negyedik az okokról, az ötödik az érvekről szól; ezek közül a dolgok okainak kutatása a természetfilozófiába, az érvek a logikába, a cselekvések az erkölcsstanba tartoznak. A kiosi Ariston nemcsak feleslegesnek mondta a természetfilozófiát és logikát, hanem azt hirdette, hogy ellentétben vannak egymással. Az erkölcsstant is, amelyet egyedül hagyott meg, megnyirbálta: azt a fejezetét ugyanis, amely az intéseket tartalmazza, kivette belőle és azt mondta, hogy az a pedagógusra és nem a filozófusra tartozik, mint hogyha valami más volna a bölcs és nem az emberiség nevelője.

Minthogy tehát a filozófia három részből áll, először is erkölcsstani részét kezdjük újra felosztani. Ezt ismét három részre osztották. Az első az a vizsgálódás, amely kinek-kinek megadja a magáét és értékeli, hogy az egyes dolgok mire méltók. Ez a rész nagyon hasznos. Mi szükséges ugyanis annyira, mint a dolgok értékének a megállapítása? Az erkölcsstan második része az ösztönről, a harmadik része a cselekvésről szól. Az első dolog ugyanis az, hogy mi mennyit ér, a második az, hogy ösztönünket ezek szerint

felserkentve irányítsuk és mérsékeljük, a harmadik pedig az, hogy ösztönöd és cselekvésed között összhang legyen és hogy mindezekben a dolgokban magad is harmonikus légy. Az a tény, ha a három közül valamelyik hiányzik, a többi is megzavarja. Mit használ ugyanis, ha bensőnkben mindennek megvan az értéke, ha az ösztönünk féktelen? Mit használ, ha ösztöneinket elnyomjuk és vágyainkat hatalmunkban tartjuk, ha magában a dolgok végrehajtásában nem ismerjük fel a helyzetet és nem tudjuk, hogy mikor, mit, hol és milyen módon kell cselekednünk. Más ugyanis a dolgoknak a fontosságát és értékét ismerni, más az alkalmas pillanatot megragadni, s megint más ösztöneinket zabolázni és a cselekvéshez okosan hozzálátni és nem belekapni. Az élet tehát akkor harmonikus, ha a cselekvés nem áll szemben az ösztönnel, ha az ösztön minden egyes dolognak a fontosságához igazodik, egyszer ernyed, másszor élénkebb, a szerint, amint az a dolog méltó a törekvésünkre.

A természetfilozófia két részre oszlik: a testeknek és a testnélküli dolgoknak a tudományára. Mindkét rész további, hogy úgy mondjam, fokozatokra oszlik. A testekről szóló fejezet a következőkre: először azokra a dolgokra, amelyek létrehoznak és amelyek ezek hatása alatt létrejönnek; ezek hatása alatt pedig az elemek jönnek létre. Maga az elemekről szóló fejezet némelyek szerint nem összetett, mások azt mondják, hogy az anyagról, a mindent mozgató okról és az elemekről szóló fejezetekre oszlik.

Hátra van még, hogy a filozófia logikai részét is felosszam; minden beszéd vagy összefüggő, vagypedig a kérdező és a felelő között oszlik meg. Az utóbbit dialektikának, amaszt retorikának nevezték. A retorika a szavakat és a gondolatokat és azoknak a rendjét vizsgálja. A dialektika két részre oszlik, a szavaknak és a fogalmaknak a tanulmányozására, azaz elsősorban a dolgokat kutatja, amelyekről beszélünk, másodsorban a kifejezéseket, amelyekkel beszélünk. Azután még mindkettőnek hosszú felosztása következhet. Ezen a helyen tehát befejezem,

„...csak lényegé álljon előttem.”

Különben, ha a részeknek a részeit is meg próbálnám állapítani, könyv lenne ezekből a kérdésekből.

Nem ijesztelek el, derék Lucilius, hogy ilyesmiket olvass, csak az a fontos, hogy bármit is olvasol, rögtön erkölcsre vonatkoztasd. Az erkölcsidet fékezd, ébreszd fel magadban az ellanyhultat, fogd össze a meglazultat, törd le a dacosat, a sajátmagad és mások vágyait pedig, amennyire csak tudod, zabolázd meg! Ha ők azt kérdezik, meddig hajtogatod még ezeket a dolgokat, így felelj: „Nekem kellett volna azt kérdezniem tőletek, meddig követitek még el ugyanazokat a bűnöket? Ti előbb akarjátok félretenni az orvosságokat, mint a hibákat abbahagyni, én azonban annál inkább hirdetem ezeket és mivel vonakodtok, tovább folytatom. Az orvosi kezelés akkor kezd hatni, ha az érintés ismét fájdalmat kelt az érzéketlenné vált testben. A számotokra hasznos dolgokat akaratotok ellenére is hirdetni fogom. Néha nem valami hizelgő hang is eljut majd hozzátok és mivel külön-külön nem akarjátok meghallgatni az igazat, halljátok most egymás előtt. Meddig fogjátok még birtokaitok határát növelni? Egyetlen birtokosnak szűk lett az a föld, amely azelőtt egy népet látott el. Meddig gyarapítjátok még szántóföldjeitek területét, mikor már azzal sem vagytok megelégedve, ha birtokotoknak a nagyságát tartományok területével vethetitek egybe? Híres folyók magánbirtokon futnak keresztül és nagy folyamok, hatalmas országoknak a határai, forrásuktól a torkolatig a tieitek. Még ez is kevés, ha latifundiumaitokkal nem öveztek tengereket is, ha intézőtök nem rendelkezik az Adriai, az Ioni és az Aegaei tengeren túl is; ez is kevés, ha bérházakat, amelyek egykor nagy hadvezérek lakásai voltak, nem sorolhattok értéktelenebb vagyontárgyaitek közé. Legyen olyan nagy területetek, amilyet csak akartok. Legyen hát olyan birtokotok, amilyent egykor birodalomnak hívtak. Szereztétek meg magatoknak mindazt, amit csak tudtok: s még mindig több lesz az, ami másnak a birtokában van.

Most pedig veletek beszélek, akiknek a fényűzése ugyanolyan messzi túl megy a határon, mint a fentieknek a

kapzsisága. Nektek ezt mondom: meddig tart még az, hogy nincs olyan tó, amely körül ne emelkednének villáitok ormai, nincs olyan folyó, amelynek partjait ne szegélyeznék a ti épületeitek? Ahol csak melegvízerecskék buggyannak elő, ott nyomban új fényűző mulatók keletkeznek. Ahol a tengerpart valamelyes öblöt alkot, ti rögtön alapzatot hordtok oda és nem elégedtek meg a természetes talajjal, melyet nem ti csináltatok, hanem visszaszorítjátok a tengert. De ragyoghatnak minden tájon a ti palotáitok, néhol a hegyek tetején, hatalmas kilátást nyújtva a tenger és a szárazföld felé, máshol pedig a síkságon hegyeknek a magasságáig emelve. Bármily sokat is építettek, bármily hatalmasat, mégis csak egy-egy kicsiny test vagytok. Mit használ a sok hálószoza? Csak egyben feküsztek, nem a titek, ahol nem lehettek.

Most pedig tirátok térek át, akiknek feneketlen és kielégíthetetlen torka egyszer a tengereket, másszor a szárazföldet kutatja át. Az egyik horoggal, a másik hurokkal, a harmadik pedig különfajta hálókka, nagy küzdelem közepette keresi a jó falatot. Egy állatnak sem hagytok békét, míg meg nem únjátok; milyen keveset vesztek élvezeteiktől megcsömörlött szátokba azokból az oly sok kéztől készített lakomákból. Milyen keveset ízlel meg abból a veszélyek árán fogott vadból a nehezen emésztő, gyomorbajos háziúr. Milyen kevés megy le az oly nagy távolságról hozott rengeteg osztrigából azon a kielégíthetetlen torokon! Szerencsétlenek, hát nem értitek, hogy nagyobb az éhségtek, mint a gyomrotok? — Mondd ezeket másoknak, s míg mondod, halld meg magad is, írjad és míg írod, olvasd; mindezt erkölcsre és vágyaid dühének csillapítására alkalmazd. Arra törekedj, hogy jobbat és ne arra, hogy többet tanulj. Isten veled!

„IDŐ ÉS ÉLETTARTAM”

Seneca barátjának, Luciliusnak, üdvözlétét küldi.

Leveldben, amelyben Metronax filozófus halála miatt panaszkodtál, hogy tovább lehetett és kellett volna élnie, nélkülöztem azt a méltányosságot, amely benned minden személlyel és minden üggyel szemben megvan, de belőled is hiányzik abban az egyetlen dologban, amelyben mindenkiből. Sok embert találtam már, akik méltányosak voltak embertársaikkal szemben, de olyat, aki az istenekkel szemben is az lett volna, olyant senkit.

Naponta zaklatjuk a végzetet: miért ragadta el ezt az embert életpályájának közepén? Miért nem ragadja el azt a másikat? Miért nyújtja annak az embernek önmaga és más számára egyaránt oly terhes öregséget még tovább? Mit tartasz vajjon méltányosabbnak, kérdezek, hogy te engedelmeskedj a természetnek, vagy hogy a természet neked? Mit számít, hogy milyen gyorsan távozol el onnan, ahonnan mindenképpen el kell távozni? Nem arra kell törekedni, hogy sokáig, hanem arra, hogy eleget éljünk. Ahhoz ugyanis, hogy sokáig élhess, csak a végzet kedvezésére van szükség, de ahhoz, hogy eleget élj, elszánt lélekre. Az élet akkor hosszú, ha teljes. Teljes pedig akkor lesz, amikor a lélek kialakította önmagának az értékét és magára vitte át az önmaga feletti uralmat. Miben lelheti kedvét valaki, ha nyolcvan évig tengődik tétlenségben? Nem élt az ilyen, hanem csak időzött az életben és nem későn halt meg, hanem csak nagysokára. „Nyolcvan évig élt?” Az a kérdés, hogy melyik naptól kezdve számítod a halálát. „De amaz meg élete teljében halt meg!” — De teljesítette a jó polgárnak, a jó barátnak és a jó gyermeknek a kötelességét, semilyen téren nem mulasztotta el feladatát. Lehet, hogy életkora nem volt teljes, de élete teljes volt. „Nyolcvan évig élt?” Csak nyolcvan évig létezett, feltéve, ha történetesen nem abban az értelemben mondd, hogy élt, ahogyan a fákról is mondjuk, hogy élnek.

Kérlek hát, Luciliusom, arra törekedjünk, hogy mint valamilyen ékszer, úgy az életünk is ne nagy helyet foglaljon el, hanem súlyos legyen. Az életet tevékenységgel kell mérnünk és nem idővel. Akarod tudni, hogy milyen nagy különbség van az életerős és a sors csapásait megvető férfi között, aki az emberi élet minden kötelezettségét betöltötte és eljutott a legfőbb jóhoz, és a között, aki fölött csak tovaszárguldott a sok év? Az egyik a halála után is létezik, a másik már a halála előtt elpusztult. Dicsérjük tehát és a boldogok sorába helvezzük azt, akinek bármilyen kevés idő jutott is osztályrészül, helyesen osztotta be. Ez ugyanis látta az igazi fényt. Nem volt egy a sok közül, élt és hatott: néha derült volt fölötte az ég, néha, ahogv történni szokott, a hatalmas égitestnek a fénye csak a felhőkön keresztül villant át. Mit kérdezed, hogy meddig élt? Élt, sőt áterjedt az utókorra is és emlékezetessé tette magát. Nem vonakodnám azért, ha még több év járulna éveim számához, de mégsem mondanám, hogy valami hiányzik a boldog élethez, ha életemnek idejéből elvesznek. Nem ahhoz a naphoz igazodtam ugyanis, amelyről csak a sóvár reménykedés ígérte, hogy az utolsó lesz, hanem minden napomat úgy tekintettem, mintha utolsó lehetne. Mit kérdezed, hogy mikor születtem és vajjon a fiatalemberek közé számítanak-e még? Megvan a magam életkora. Ahogy kisebb testalkatban is lehet tökéletes ember, ugyanúgy egy kisebb élettartamú élet is lehet tökéletes. Az életkor a külsőséges dolgok közé tartozik. Hogy meddig élek, azt más valaki dönti el, de az az én feladatom, hogy ameddig élek, valóban éljek. Azt kérd tőlem, hogy ne az ismeretlenség homályában töltssem el dicstelen életem, hanem tevékenyen éljek és ne csak átvergődjem az életen.

Azt kérdezed, hogy mi lehet az emberi élet legvégső határa? Az, ha egészen a bölcsesség eléréséig élünk. Aki hozzá eljut, az nemcsak a legtávolabbi, hanem a legnagyobb célt is elérte. Az ilven ember valóban merészen dicsekedhetik, hálát adhat az isteneknek és amikor az istenek közt lesz, önmagának és a természetnek felszámíthatja, hogy

élt: méltán fogja ugyanis felszámolni, értékesebb életet adott vissza, mint amilyent kapott, a derék férfinak állított példaképet. Megmutatta, hogy milyen jellemű és hogy milyen nagy; ha még tovább élt volna, csak a multját ismételte volna. És mégis, — mire az élet meghosszabbítása? Élvezzük, hogy a világot ismerjük: tudjuk, hogy milyen elvek alapján épül fel a természet; tudjuk, hogyan rendezi a világot, milyen törvényszerűség szerint idézi elő az évszakok váltakozását, hogyan foglal össze mindent, ami valaha is létezett és hogyan tette magát önmaga végső céljává. Tudjuk azt is, hogy a csillagok benső lendületük folytán haladnak és hogy a földön kívül semmi sem mozdulatlan, hanem állandó sebességgel rohan. Tudjuk, hogy hogyan előzi meg a hold a napot és lassúbb létére miért hagyja maga mögött a nálánál gyorsabb égitestet, hogyan kapja és hogyan veszíti el fényét, milven ok idézi elő az éjtszakát, milven ok hozza vissza a nappalt: oda kell menni, ahol mindezt közelebből megtekinthetjük. Nem a miatt a reménvem miatt halok meg bátran, mondta a bölcs, mert azt tartom, hogy nvitva áll számomra az út isteneimhez. Megérdemlem ugyan, hogy maguk közé engedjenek és már voltam is közöttük, odaküldtem lelkemet és ők énhozzám küldték a magukét. De gondoljuk azt, hogy teljesen megsemmisülünk és a halál után semmi sem marad az emberből: akkor is ugyanolyan erős lélekkel halok meg, bár sehová sem fogok átkelni. „Azt mondtad, hogy nem élt annvi évig, amennyit élhetett volna?” Kisterjedelmű könvv is lehet dicséretreméltó és hasznos; tudod, hogy Tanusius történelme milven súlyos és mégis milyen gúnvneve van. Némelyek élete annyiban hosszú, amennyiben Tanusius műveire hasonlít. Boldogabbnak tartod talán azt, akit a küzdelem napjának éjtszakáján gyilkolnak meg, mint azt, aki a déli küzdelemben esik? Azt gondolod, hogy valaki olyan ostobán ragaszkodik az élethez, hogy jobban szereti, ha a vetkőzőben megfojtják, mintha az arénában esik? Nem nagy időközzel előzzük meg egymást. A halál mindenkit legázol: aki gyilkolt, nemsokára követi áldozatát. Nagyon kis dolog, amiért

annyira aggódunk, pedighát mit is számít az, hogy mily sokáig kerülünk el valamit, amit véglegesen kikerülni nem lehet. Isten veled!

XXVIII.

HARC AZ ÉLET

Seneca bardtjának, Luciliusnak, üdvözlétét küldi.

Te mégis csak méltatlankodsz és panaszkodol, nem látod be, hogy nincs semmi baj, csak maga az a tény, hogy méltatlankodsz és panaszkodsz. Ha engem kérdezel, én azt tartom, hogy egy férfi számára nem létezik szerencsétlenség, kivéve azt, ha van a világon valami, amit szerencsétlenségnek hisz. Nem tudnám elviselni önmagam attól a naptól kezdve, amelyen képtelen lennék valamit eltűrni. Gyöngé az egészségem: ez a végzetünkhöz tartozik. Kidőltek a szolgálaim, uzsora szorongat, házam omladozik, veszteségek, sebek, fáradalmas munkák és rettegés szakadt rám: megesik az ilyesmi. De ez kevés, meg is kell esni az ilyesminek. A végzet határozza meg ezeket így és nem véletlenül történnek. Ha hiszel nekem valamennyire, éppen legbensőbb érzéseimet tárom fel előtted teljes nyíltsággal: minden dologban, amely nekem keménynek, veszélyesnek látszott, úgy szoktattam magamat, hogy istennek nemcsak engedelmeskedem, hanem egyet is értek vele. A saját szándékomból követem őt és nem azért, mert követnem kell. Soha semmi olyasmi nem érhet engem, amit szomorúan, vagy kelletlen arccal fogadnék. Semilyen adót nem fizetek le vonakodva, márpedig minden, ami miatt sóhajtozunk és amitől rettegünk, az élet adója; ne reméld, Luciliusom, és ne is törekedj rá, hogy ezektől mentes lehess. Ha a vesédben dúló fájdalom nyugtalanít, ha kellemetlen tartalmú levelek érkeznek s egymást követik a veszteségek, vagy még tovább megyek, az életedet félted (akkor arra figyelmeztetlek), hogyan, nem tudtad, hogy mindezeket kívánod, amikor hosszú életet kívántál? Minden ilyesmi

a hosszú életben esik meg, ahogyan a hosszú úton ér el bennünket a por, a sár és az eső. „De én élni is akartam és ugyanakkor mindenféle nehézségtől is ment lenni.” Nem illik egy férfihez ez az asszonyos hang. Gondolkodj rajta, hogyan fogadhatod ezt a kívánságomat, amelyet én nemcsak jószívvel, hanem erős lélekkel is teszek: ne adják neked az istenek, sem az istennők, hogy a sors kedvence légy. Kérdezd meg önmagad, ha valamelyik isten módot nyújtana rá, a piacon élnél-e szívesebben, vagy a táborban. Az élet harc, Luciliusom. Azok tehát, akik benne vannak az élet forgatagában, fáradságos és meredek úton rohannak fel és alá, nekivágnak a legveszedelmesebb vállalkozásoknak is, bátor férfiak és elsők a táborban; azok azonban, akik míg a többiek küzdenek, bágysztó semmittevésben, elpuhulva élnek, hitvány kis gerlicék csak, akiknek csak gyalázatosságuk szerez biztonságot. Isten veled!

XXIX.

AZ ÉLETHEZ VALÓ RAGASZKODÁSRÓL

Seneca barátjnak, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Minden nap, minden óra azt mutatja, hogy mennyire semmik vagyunk és valamilyen új bizonyítékkal figyelmeztet erre, ha megfelelkezünk törékeny voltunkról. Akkor kényszerít bennünket, hogy a halálra tekintsünk, amikor maradandó dolgokra gondolunk. Azt kérdezed, hogy mire jó ez a bevezetés? Ismerted Senecio Corneliust, ezt a ragyogó és kötelességtudó római lovagot. Maga emelkedett felszerény helyzetéből és most már könnyű lett volna az útja a továbbiak felé. Könnyebb ugyanis a méltóságot növelni, mint megszerezni. A vagyon is sokáig késlekedik a szegénység körül, míg végre kilábol belőle. Ez a Senecio is gazdagságra törekedett. Két dolog igen hatásosan segítette őt ebben, a pénzkeresésnek és a pénz megtartásának a tudása, amelyek közül az egyik is gazdaggá tehetne volna. Ez a rendkívül derék ember, aki vagyonára épűgy

vigyáz, mint a testére, miután korán reggel, szokása szerint meglátogatott engem, azután pedig egész nap súlyos betegen fekvő és remény nélkül hánykolódó barátja mellett ült, egészen késő éjszakáig, mikor is jókedvűen megvacsorázott, egy hirtelen ható betegségnek, a torokgyíknak esett áldozatul, amely alig engedte, hogy összeszorult torokán hajnalig is valami kis levegőt tudjon szedni. Pár órával később tehát, hogy egy egészséges és életerős ember minden kötelességét teljesítette, meghalt. Ő, aki a szárazföldön és a tengeren hajszoalta a pénzt, aki hogy a pénzkeresésnek minden módját megpróbálja, állami vállalkozásokra is ráadta magát, éppen abban a pillanatban, amikor legjobban ment dolga, amikor csak úgy ömlött hozzá a pénz, meghalt:

„Így olts hát körtét s ültess szállót, Meliboeus!”

Milyen ostobaság egész életünkkel tervezgetni, mikor a holnapnak sem vagyunk urai! Milyen esztelenek is azok, akik távoli ábrándokat szőnek: „Veszek, építek, hitelezek, behajtok, tisztségeket vállalok és csak azután fogom fáradt, eltelt öregségemet nyugalomnak szentelni.” Hidd el nekem, még szerencsés emberek számára is kétes minden. Senki sem ígérhet magának semmit jövőjét illetően. Még az is, amit már kezeinkben tartunk, kicsúszik a kezünkől és azt az órát is, amelyet szilárdan tartunk, elvágja a véletlen. Határozott törvény szerint, de előttünk homályba burkolva hömpölyög tova az idő. Mit segít az rajtam, ha a természet számára biztos valami, ami előttem bizonytalan? Hoszszú hajútakat ígérünk magunknak, s hogy majd idegen országok partjait bebolyongva, nagykesőn visszatérünk hazánkba, vagy pedig azt tervezzük, hogy katonáskodunk és végül is megkapjuk a táborban szenvedett fáradalmaink jutalmát, azt gondoljuk, hogy procurátorok leszünk és az egyik tisztségről a másikra haladunk előre a ranglétrán, holott eközben a halál már oldalunk mellett áll. Mivel azonban a halálra csak abban a formájában gondolunk, amikor az másnak a halála, ezért az ember halandó voltának a bizonyítékai csak annyi időre jelennek meg néha-néha

és maradnak szemünk előtt, ameddig csodálkozunk. Van-e nagyobb butaság, mint csodálkozni azon, hogy valamelyik napon megtörténik valami, ami minden nap megtörténhet? Ott van ugyan a határvonal mindegyikünk előtt, ahol azt a könyörtelen végzet rögzítette, de egyikünk sem tudja, hogy mily közel van hozzá ez a határvonal. Úgy alakítsuk tehát lelkünket, mintha már a befejezéshez értünk volna. Semmit se halasszunk el. Naponta egyenlítsük ki számlánkat az élettel szemben. Az életnek az a legnagyobb hibája, hogy mindig befejezetlen, valamit mindig elhalasztunk belőle. Aki naponként megteszi életművén az utolsó simításokat, annak nincs szüksége több időre, pedig ebből a hiányból származik a jövőtől való félelem és az utána való, lelket mardosó sóvárgás. Nincsen szerencsétlenebb dolog, mint a fölött találgatózni, hogy az eljövő események hová fejlődnek. Bármekkora is és bármilyen is legyen az, ami még hátra van, az aggódo lélek leküzdhetetlen félelemtől hánytorg. Hogyan kerüljük el ezt a gyötrődést? Csak egy módon, ha életünk nem nyúlik előre, ha lezárul önmagában. Az függ ugyanis a jövőtől, akinek a jelene tartalmatlan. Mihelyt azonban leróttam, amivel önmagamnak tartozom, s mihelyt megállapodott szellemem, *s belátja, hogy semmi különbség nincs egy év és egy évszázad között, akkor egy magasabb álláspontból néz szembe az azután következő napokkal és eseményekkel és bölcs mosollyal néz le az idők láncolatára.* Mit zavar ugyanis téged az esetek változatossága és mozgékonyága, ha biztos vagy a bizonytalannal szemben is? Siess ezért élni, Luciliusom, és egy-egy napot egy-egy életnek tekints. Aki ilyen módon rendezkedett be, akinek az élete mindennap egész volt, az nyugodt. Azok elől azonban, akik a reménykedésnek élnek, a közvetlenül előttük lévő idő is elröpül és mohóság meg a legszörnyűbb halálfélelem lepi meg őket, amely mindent szörnyűvé varázsol. Ez a magyarázata Maecenas ama rút kívánságának, amely szerint bénaságot, megnyomorodást és végül a keresztnek a szögeit sem vonakodik elfogadni, csakhogy ezek között a bajok között is tovább szedhessen lélekzetet.

*„Tedd béndvd kezem lábam, —
Tedd béndvd csípőmet,
Tégy pupossá, rajta bátran,
Fogaim porrá törhet'd
Csak életem el ne vesszen,
Eltűröm azt a kereszten.”*

Ami a legszörnyűbb volna, ha valóban bekövetkezne, azt kívánja ő és úgy kéri a kínszenvedésnek a tartósságát, mintha magát az életet kérné. A legmélyebben megvetnék valakit, ha egészen a keresztrefeszítéséig akarna élni és azt mondaná: „Megbéníthatsz, csak az élet szikrája maradjon meg összetört és haszontalan festemben; megnyomoríthatsz, csak szörnyű, eltorzult testemnek jusson még valami kis idő; felszögelhetsz a keresztre és hegyes keresztvasba ültethetsz.” Hát érdemes a sebet tovább sanyargatni és kifeszítve a kereszten függeni, csak azért, hogy elhalassza azt, ami legjobb a szenvedésekben, a kínlódás befejezését. Ért annyit a puszta élet, hogy állandó vonaglásban éljünk? Mit kívánhatsz az ilyesmit beszélő embernek egyebet, mint azt, hogy legyenek hozzá engedelkenyek az istenek. Mire jó ez a rút, asszonyos hangú költemény? Mire ez az eszeveszett félelem hatása alatt létrejött szerződés? Mire az életnek ez az utálatos koldulása? Gondolod, hogy ennek az embernek olvasta volna fel Vergilius versét, (melyben tagadólag kérdezte):

„Oly szörnyű a halál?”

A legnagyobb szenvedéseket kívánja, meg azt, hogy a legszörnyűbb szenvedés húzódjon tovább és tartson sokáig; milyen jutalom kedvéért? Természetesen a valamivel hosszabb élet kedvéért. De hiszen mi az élete ennek az embernek? Hosszú haldoklás. Akad valaki, aki inkább akar kínok közt sorvadozni, tagonként elpusztulni és fokozatosan, cseppenként elveszíteni az életet, mint egyszerre kilehelni a lelkét? Akad valaki, aki már előbb is béna és nyomorék volt, akinek mellén és lapockáin undorító fekélyek támadtak, úgy, hogy azelőtt is sok oka lett volna a

halálra, míg nem állott a keresztrefeszítés előtt, aki tovább akarná húzni az életét, mikor ahhoz a szerencsétlen fához kötözték, bár azelőtt is annyi gyötrelmet kellett elviselnie? Próbáld csak letagadni most, milyen nagy jó-téteménye a természetnek, hogy meg kell halni. Sokan készen volnának arra, hogy még rútabb szerződéseket kös-senek: hajlandók volnának elárulni barátjukat, hogy to-vább élhessenek és gyermekeiket saját kezükkel vezetni a kéjelgésre, hogy lehetséges legyen számukra tovább látni a napfényt, amely pedig ismeri sok gazságukat. Ki kell verni az emberből az élet utáni vágyat és meg kell tanulni, hogy nem számít, hogy mikor szenvedjük el azt, amit egyszer úgy is el kell szenvedni. Nem az számít, hogy milyen sokáig élünk, hanem az, hogy milyen szépen: sok esetben pedig csak úgy élhetünk szépen, ha nem élünk sokáig. Isten veled!

XXX.

LÉGY KÉSZEN A HARCRA!

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözetét küldi.

Mit figyeled annyira aggodalmasan az olyan dolgokat, amelyek esetleg megtörténhetnek veled, de az is meglehet, hogy nem történnek meg? A tűzvészt mondom, meg a ház-beomlást és más olyan dolgokat, amelyek megesnek ugyan velünk, de nem leselkednek ránk. Inkább az olyan veszélye-ket figyeld, azokat kerüld, amelyek lesnek ránk és kap-dosnak utánunk. Ritkán fordulnak elő az olyan esetek, bármilyen súlyosak, aminő a hajótörés, vagy a kocsni fel-fordulása. Az embert embertársa részéről fenyegeti ál-landó veszedelem. Ez ellen készülj fel, ezt figyeld éber szemekkel: egyetlen baj sem gyakoribb, egy sem makacsabb, egy sem megejtőbb. A vihar fenyeget, mielőtt kitör, az épületek recsegnek, mielőtt összeomlanak, a füst előre jelzi a tűzvészt, az ember részéről fenyegető veszély azon-ban hirtelen jön és annál inkább takarják, minél közelebb van. Tévedsz, ha hiszel azok arcának, kik szembejönnek

veled: emberi külsejük és vadállati lelkük van. A vadállatoknak azonban csak az első támadásuk nagyon veszélyes, akik fölött egyszer elrohantak, azokat többé nem üldözik. Az állatokat ugyanis mindig csak a szükség hajtja arra, hogy másoknak ártsanak, vagy az éhség vagy a félelem kényszeríti őket harcra. Az embernek azonban kedve telik benne, ha tönkretehet egy másik embert. Miközben azonban azon gondolkodik, hogy az ember részéről veszély fenyeget, te a magad részéről ne feledkezz meg arról sem, hogy mi az ember kötelessége. Ügyelni kell egyfelől, hogy ne ártsanak nekünk, másfelől pedig arra, hogy mi se ártunk nekik. Mindenki szerencsésének örülj, indulj meg balsorsukon és emlékezz arra, hogy mit kell nyújtani és mitől kell óvakodnod. Mit érsz el ezzel, ha így élsz? Azt nem éred el, hogy ne ártsanak neked, de azt igen, hogy ne csapjanak be. Amennyire pedig tudsz, vonulj vissza a filozófiába: az a saját keblén fog téged oltalmazni. Az ő szentélyében biztos, vagy nagyon is biztos leszel; csak azok mennek egymásnak, akik ugyanazon az utcán sétálnak. Magával a filozófiával nem szabad pompáznod. Már sok embernek okozott veszélyt, hogy elbizakodva és dacosan foglalkoztak a filozófiával; elsősorban a te hibádat tüntesse el és ne másokat gáncsoljon. Ne álljon mereven szemben a filozófia az általános erkölccsel, hogy be ne következzen az, hogy amit ő maga nem tesz, azt elítélni látszék. Lehet bölcs valaki külsőség és irigység felkeltése nélkül. Isten veled!

XXXI.

A BIZTONSÁGRÓL

Seneca barátjdnak, Luciliusnak üdvözetét küldi.

Elmondom neked, mire kell ügyelned, hogy nagyobb biztonságban élhess. Attól tartok azonban, hogy te úgy fogod hallgatni ezeket a tanításokat, mintha azt magyaráznám, hogy milyen módon védheted meg jó egészséged az Ardea körüli vidéken. Vizsgáld csak meg, melyek azok

a dolgok, amelyek az embert más embernek az elvesztésére sarkalják; azt fogod találni, hogy ezek a reménykedés, az irigység, a gyűlölet, a félelem és a megvetés. Az összes közül annyira kevésbé jelentős a megvetés, hogy sokan oltalom keresése végett a mögé rejtőznek: ha ugyanis valaki megvet valakit, kétségtelen, hogy letapossa, de utána tovább megy fölötte; senki sem árt egy tőle megvetett embernek makacsul és nagy elszántsággal; a csatában is elmennek a mellett, aki fekszik és csak azzal harcolnak, aki talpon van. A gonosznak a reménykedését úgy fogod elkerülni, hogy semmit sem fogsz szerezni, ami másnak gonosz vágyát felkeltené, ha tehát semmi feltűnő dolgod nem lesz. A feltűnő dolgokat ugyanis akkor is megkívánják, ha ritkán vesznek róla tudomást. Az irigységet úgy kerülöd majd ki, ha nem jársz-kelsz sokat mások szeme előtt, ha értékeiddel nem kérkedsz, s ha tudsz magadban örülni. A gyűlölet vagy sérelemből ered, ezt úgy fogod kikerülni, hogy senkit sem ingerelsz, vagy alaptalanul, ettől pedig a józan ész fog megőrizni. Sok embernek volt már ez vesztére: némelyek ellen gyűlölet támadt, bár nem is volt ellenségük. Azt, hogy ne féljenek tőled, mérsékelt vagyoni helyzeted és szelíd jelleged biztosítja számodra. Az emberek tudják rólad, hogy veszély nélkül meg is bánthatnak, mert könnyen és teljesen kibékülsz. Ha félnék tőlünk, az époly kellemetlen odahaza, mint másutt, ugyanolyan veszedelmes a szolgák, mint a szabadok részéről. Mindenkinek van ugyanis elég ereje ahhoz, hogy ártson. Tedd még azt is hozzá, hogy akitől félnek, az maga is fél. *Senki sem tudott félelmetes lenni saját biztonságának veszélyeztetése nélkül.* A megvetésről kell még beszélnünk, amelynek mértékét a hatalmában tartja az, aki önként vontta magára a megvetést, akit azért vetnek meg, mert akarta és nem azért, mivel elkerülhetetlen volt. Az ezzel járó kellemetlenséget a tudományos foglalkozás és az olyanoknak a barátsága oszlatja el, akik valamely nagy úrnál befolyásosak; hasznos, ha ilyenekhez csatlakozol, de nem szabad magad hozzájuk láncolni, hogy az orvosság ne kerüljön többbe, mint a veszély.

Semmi sem használ azonban annyira, mint visszavonultságban élni és másokkal a lehető legkevesebbet és önmagunkkal a lehető legtöbbet beszélni. A beszélgetésben van valami csábító inger, ami észrevétlenül megkap, elbájol bennünket és épúgy napfényre hozza a titkokat, mint a részegség vagy a szerelem. Senki sem tartja titokban, amit hallott. Senki sem beszél el csak annyit, amennyit hallott. Aki nem hallgat az esetről, az nem tartja titokban a kútforrást sem. Mindenkinél van valakije, akiben bízik annyira, amennyire más őbenne bízott. Bármennyire is fékezze fecsegő hajlamát és bármennyire meg legyen elégedve egyetlen ember fülével, mégis az egész tömeg megtudja, ha egyszer szóbeszéd tárgya lett, ami titok volt.

A biztonság nagyrészt azon alapul, hogy senkivel szemben nem követünk el méltánytalanságot. Akik nem tudnak szenvedélyeiken uralkodni, zavaros és bizonytalan életet élnek. Éppen annyira félnek másoktól, amennyire ők másoknak ártanak és egy percig sem szabadok bensőleg. Remegnek ugyanis, mikor tettüket végrehajtották s rab-szíjon vannak: lelkiismeretük nem engedi meg nekik, hogy másra gondoljanak és időnként kényszeríti őket, hogy feleljenek neki. Mindenki megbűnhődik, aki várja a büntetést, aki pedig megérdemli, feltétlenül várja. Bizonyos körülmény rossz lelkiismeret mellett is nyújthat biztonságot, de gondtalanná egy sem tehet: mégha nem is fognak el valakit, azt gondolja, hogy elfoghatják. Álmában is nyugtalankodik az ilyen és mindig a saját bűnére gondol, valahányszor másnak a bűnéről beszél; úgy tűnik fel előtte, hogy tettét még nem feledték el eléggé, még nincs eléggé homályban. Néha van olyan szerencséje a bűnösnek, hogy homályban maradhat, de soha sincs ehhez bizalma. Isten veled!

NE FÉLJ AZ ÉLETTŐL, BÍZZ A VÉGZETEDBEN!

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Hol van az okosságod? Hol van a helyzetek megítélésében mutatott finom ítélőképességed? Hol van a lelki nagyságod? Ilyen jelentéktelen eset aggaszt téged? A szolgák elfoglaltságodat alkalmas pillanatnak látták arra, hogy továbbálljanak; ha barátaid szedtek volna rá (legyen most az a nevük, amelyet tévedésünk adott nekik, hívjuk őket így, hogy annál aljasabb legyen, hogy nem állnak melletted minden ügyedben), akkor érteném, de olyanok hagytak cserben, akik fáradságodat semmibe vették és azt hitték, hogy te másoknak terhére vagy. Nincs ebben semmi szokatlan és semmi váratlan. Ilyenfajta dolgokon bánkódni épolyan nevetséges, mint a miatt panaszkodni, hogy tócsába léptél az utcán és bepiszkolódtál a sártól. Az élet ugyanolyan körülményekkel jár, mint a fürdő, a csődület és az utazás: néha szándékos támadás, máskor véletlen baleset ér bennünket. Nem valami kényelmes dolog az élet. Ha hosszú útra indulsz, szükségszerű, hogy néha meginogj, beleütköz valakibe, elbukj, kimerülj, s végül is felkiált: „Óh halál, hol vagy?“, tehát hazudnod is kell. Az egyik helyen otthagysz utitársad, egy másik helyen eltemetsz, másvalahol pedig féltetni fogsz valakit. Ilyenfajta károk közepette kell végigjárnod ezt a szakadékos utat. Meg akar halni a lélek? Készüljön fel inkább mindennel szemben: tudja meg, hogy olyan helyre jött, hol dörög az ég és villámok cikkáznak. Tudja meg, hogy ahová jött,

„Ott a bejdrat előtt, Orcusnak torkolatánál
A Gyász és Gondok bánkódó nyája tanydzik
És halovány kórok hada, s a gyötrelmes öregség.”

Ilyen társaságban kell leélni életünket. Ezekről a dolgoktól szabadulni nem tudsz, de megvetheted őket. Meg-

vetni pedig úgy tudod, ha gyakran gondolkozol róluk és a jövővel előre számot vetsz. Mindenki elszántan vág neki az olvasminek, amire előre elkészült és a nehézségekkel is szembeszáll, ha előre gondolt rájuk. A készületlen viszont a legkönnyebb dolgoktól is visszariad. Arra kell törekednünk, hogy semmi se érjen bennünket váratlanul. Mivel az újszerűség mindent súlyosabbá tesz, az állandó gondolkodás azt is biztosítani fogja, hogy semilyen bajjal szemben se lógv ujonc. „Otthagvtak szolgálid?” Más embert meg megloptak, egy harmadikat meg megvádoltak, a negyediket megölték, az ötödiket feljelentették, a hatodikat megtaposták, a hetediket méreggel, a nyolcadikat pedig gyanúsításokkal üldözték; bármiről is beszélsz, sok emberrel megtörtént már. Sok és különböző fegyver irányul ellenünk egymás után. Némelyekkel ránk céloznak, némelyek bizonytalanul röpködnek és azután leghamarabb csapnak le ránk, más nyilak pedig, amelyeknek másokhoz kellett volna jutniok, horzsolnak bennünket. Semmin se csodálkozunk azok közül a dolgok közül, amelyekre születünk és amelyek miatt azért sem szabad senkinek sem panaszkodni, mivel mindenkinek a számára ugyanúgy megvannak. Azt mondom, hogy ugyanúgy megvannak; ha ugyanis valaki el is került valamilyen bajt, el is szenvedette volna. Az egyenlő jog pedig nem abban van meg, hogy mindenki élvez valamit, hanem abban, hogy mind nyájunknak adva van valaminek a lehetősége. Parancsoljunk tehát lelkünkre nyugalmat és panasz nélkül fizessük meg halandó voltunk adóit. Ha a tél meghozta a hideget, fáznunk kell. Ha a nyár hőséget hozott, izzadnunk kell. Ha szeszélyes időjárás megrongálja egészségünket, betegeskednünk kell. És néhol nekünk támadhat egy vadállat is, vagy egy minden vadállatnál veszedelmesebb ember. Egyik dolgunkat a víz, a másikat a tűz ragadja el tőlünk, a dolgok állásán mégsem változtathatunk; azt megtehetjük, hogy derék férfihez méltó bátor magatartást alakítunk ki magunkban, amellyel elszántan elviseljük a véletlen csapásait és összhangba jutunk a természettel. A természet pedig azt a birodalmat, amelyet látsz, változásokkal kor-

mányozza. *A borulás után mindig kiderül az ég. A tengerek akkor viharzanak, mikor már kipihenték magukat. Felváltva fujnak a szelek. Az éjtszakát nappal követi. Az ég egyik része állandóan emelkedik, a másik része süllyed: az örökkévalóság ellentéteken nyugszik. Ehhez a törvényhez kell lelkünknek is igazodnia, ezt kövesse, ennek engedelmeskedjék. Bármí történik, higgye azt, hogy ennek így kellett történni és ne akarja rendreutasítani a természetet. A legjobb eltérni azt, amin úgysem tudunk javítani és zúgolódás nélkül követni az istent, akinek a parancsa szerint alakul minden; rossz katona az, aki sóhajtozva követi a hadvezért. Ezért készséggel, vidáman fogadjuk meg a parancsokat és ne hagyjuk el ennek a gyönyörű műnek a pályáját, amelybe mindaz bele van szöve, amit csak elszenvedünk. Úgy szólítsuk meg az istent, akinek kormányzása alatt működik a világegyetem, ahogyan a mi Kleanthesunk szólt hozzá ékes verseiben. Cicerónak, a kiváló szónoknak a példája lehetővé teszi, hogy ezeket a verseket a mi nyelvünkön adjam vissza. Ha tetszeni fognak, akkor elégedett leszel. Ha nem tetszenek, tudd meg, hogy ebben Cicerónak a nyomán haladok.*

*„Vezess Atyám, magas menny-ég ura,
Hova akarsz, készséggel engedek.
Im itt vagyok. Különben sírva kell,
S gonoszként túrnöm azt, mit jóként tűrheték.
Önként menőt vezet, mást meg hurcol a sors.”*

Így éljünk és így beszéljünk: találjon bennünket a végzet felkészülteknek és készségeseknek. Az a nagy lélek, amely átadta magát istennek; az ellenben hitvány és elkorcsosult, amely küzd vele, rágalmazza magában a világ rendjét és inkább akarja megjavítani az isteneket, mint önmagát. Isten veled!

LÉGY BARÁTSÁGBAN AZ ISTENEKKEL ÉS A FILOZÓFIÁVAL

Seneca bardtjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Nomentumi birtokomról küldöm üdvözltem és szellemi derűt kívánok neked, azaz az összes isten kegyét, akik szelídek és kegyesek ahhoz, aki önmagával megbékélt. Tedd egyelőre félre azt, amit némelyek tanítanak, hogy mindnyájunknak adnak vezetőül egy istent, nem rendes nagy istent, hanem csak alacsonyabb rangút, azok közül, akiket Ovidius a tömeg közül való isteneknek nevez. Azt szeretném azonban, ha úgy tennéd félre ezeket, hogy közben eszedbe jutna, hogy őseink, akik hittek ebben, sztoikusok voltak: ők ugyanis minden embernek egy Geniust, illetve egy Iunot adtak. Később majd meg fogjuk látni, hogy vajjon ráérnek-e arra az istenek, hogy a magánemberek ügyes-bajos dolgaival törődjenek; egyelőre tudd meg azt, hogy akár az istenek felügyeletére vagyunk bízva, akár magunkra vagyunk hagyatva és ki vagyunk téve a sors szeszélyének, senkinek sem tudsz súlyosabb csapást kívánni, mint hogyha azt kívánod, hogy haragudjon önmagára. Nincs azonban ok arra, hogy bárkinek, akit bűnhődésre méltónak tartasz, azt kívánd, hogy az istenek ellenségei legyenek: úgyis ellenségei azok, mégha úgy is tűnik fel, hogy az istenek kegyét élvezzi. Láss hozzá buzgón és azt nézd meg alaposabban, hogy milyenek valójában viszonyaink és nem azt, hogy milyen neveket adnak nekik; rá fogsz jönni arra, hogy több baj ér bennünket szerencsénkre, mint szerencsétlenségünkre. Hányszor volt ugyanis boldogulásunk oka és kiindulópontja olyasvalami, amit szerencsétlenségnek tartottak? Hányszor készítette elő magának a bukáshoz vezető utat egy olyan eset, amelyet általános szerencsekívánatokkal fogadtak és hányszor emelte az ilyesmi még magasabbra a már magasán álló személyt, mint hogyha azelőtt olyan helyen állott volna, ahonnan

veszély nélkül le lehet esni? Magában a bukásban sincs azonban semmiféle rossz, ha dolgaink végét tekintjük, amelyen túl a természet senkit sem buktat el. Közel van minden dolognak a határa: közel van, úgy mondom, az a pont is, ahonnan kibukik a szerencsés és az is, ahonnan a szerencsétlent elbocsátják a szenvedésekből. Mi azonban mindkét állapotot tartósabbnak gondoljuk és reményeinkkel és félelmünkkel hosszúvá tesszük. Ha azonban bölcs vagy, mindent emberi viszonylatok szerint nézz és egyszersmind vond összebb azoknak a dolgoknak a határait, amelyeken örülsz és amelyektől rettegsz. Megéri azt, hogy semmitől sem kell sokáig félned, az, hogy semminek sem örülhetsz majd sokáig.

De mit is korlátozom én a bajnak a határait? Egyáltalán nincs semmi, amiről azt tarthatnád, hogy félni kell tőle. Alaptalan dolgok azok, amelyek bennünket nyugtalanítanak, és amelyek bennünket megrendült állapotban tartanak. Egyikünk sem kutatta, hogy mi az igaz, hanem csak továbbadtuk a félelmet egymásnak. Senki sem volt elég bátor, hogy közelebb menjen ahhoz, ami nyugtalanította és megismerje félelmének természetét és hasznos voltát. Hamis és alaptalan dolgoknak adunk tehát hitelt, mivel nem vizsgáljuk meg őket. Higgyük el, hogy érdemes a dolgokat szemügyre venni, mert rögtön nyilvánvaló lesz, hogy milyen pillanatnyi, bizonytalan és ártalmatlan dologtól félünk. Lelkünknek olyanfajta zavarodottságát észleljük, amelyet Lucretius is tapasztalt:

*„Am mert mint gyerekek szoktak reszketni sötétben
S félnek mindentől: szintúgy félünk mi meg olykor
Nappal is . . .”*

Nos tehát, nem vagyunk ostobábbak minden gyermeknél, hogy még világos nappal is félünk? Ez azonban mégis téves, Lucretius, nem félünk mi a világosságban: előbb ugyanis mindent sötétségbe borítunk. Nem látunk semmit, sem azt, hogy mi árt, sem azt, hogy mi használ. Egész életünkben rohangálunk ide-oda és e miatt nem állhatunk meg és nem figyelhetünk eléggé, mikor tovább

lépünk. Pedig láthatod, hogy milyen esztelen dolog a sötétben rohanni; mi azonban, istenemre, arra törekszünk, hogy minél nagyobb távolságról kelljen minket visszahívni és bár nem tudjuk, hová rohanunk, kitartó gyorsasággal igyekszünk arra, amerre irányunkat vettük. Pedig élhetnénk világosságban, ha akarnánk, ez azonban csak egyetlen módon lehetséges, ha ki-ki elsajátítja az emberi és isteni dolgoknak a tudományát és pedig úgy, hogy nemcsak felületesen érintkezik vele, hanem át is itatja önmagát, s ha ugvanazt a dolgot, még ha jól tudja is, újra meg újra átismétli és önmagára vonatkoztatja, ha azt kutatja, hogy mi a jó, mi a rossz és mely dolgoknak adták tévesen azt a nevet, ha az erkölcsi jóról, az erkölcsi rosszról és a gondviselésről folytat vizsgálódást. Az átható emberi szellem azonban nem áll meg ezek között a határok között sem: kedvét leli abban, ha a világon túlra is tekinthet, hogy hová halad, miből keletkezett, milven végkifejlet felé rohannak a dolgok ily nagy sebességgel.

Ámde az isteni dolgok szemlélésétől elvontuk lelkünket, s aljas és alacsonyrendű dolgok felé fordítottuk, hogy a kapzsiságnak szolgálatába álljon, hogy otthagya a világnak és a világ határainak kutatását, otthagya a mindent irányító isteneket, a földet felhasogassa és azt kutassa, hogy micsoda bajt tudna belőle kiásni, mert hiszen nincs megelégedve azokkal a dolgokkal, amelyek maguktól megvannak. Ami csak javunkra lehetett, azt istenünk és atyánk közelünkbe helyezte el. Nem várta, hogy mi kutassunk utána, hanem önként ideadta, az ártalmas dolgokat azonban mélyen elrejtette. *Nem panaszkodhatunk tehát semmire, csak önmagunkra:* azokat a dolgokat, amelyekről elpusztulunk, a természet akarata és rejtegetése ellenére mi magunk hoztuk elő. Az élvezetnek adtuk a lelkünket, holott minden bajnak a kezdete az, ha az élvezetvágnak a kedvében járunk. A törtetésnek, a hírnévnek és a többi hasonlóképpen üres és hiábavaló dolgoknak szenteltük magunkat. Mire buzdítalak tehát én most téged, mit kell cselekedned? Semmi újat, — hiszen nem új bajokra keresünk orvosságot, — hanem elsősorban azt, hogy te ma-

gad vizsgálód meg önmagadban, hogy mi szükséges és mi fölösleges. A szükséges dolgok mindenütt szemedbe tűnnek, a fölösleges dolgokat azonban mindig nagy fáradsággal kell keresned. Arra azonban nincs okod, hogy túlságosan dicsőítsd magad, ha megveted az aranyos kereveteket és a drágakővel kirakott felszerelést. Micsoda erény ugyanis az, ha megveted a fölösleges dolgokat? Akkor csodálhatod önmagad, amikor majd a szükségest is megvetetted. Nem viszel véghez valami nagy dolgot azzal, hogy királyi pompa nélkül is képes vagy élni, hogy nem óhajtozol ezerfontos vadkanok, meg flamingó-nyelv és a fényűző ingyencsúgnek más csodabogarai után; az egész állatokat ugyanis únják és az egyes állatokból csak bizonyos részeket választanak ki. Akkor foglak csodálni, ha a fekete kenyeret sem veted meg, ha meggyőződ magad arról, hogy a fű, ha a szükség úgy hozza magával, nemcsak a barom, hanem az ember számára is terem, ha belátod, hogy a fák lombjai is megtöltik a gyomrot, amelybe úgy hordjuk össze az értékes dolgokat, mintha megőrizné, amit átvesz. Kényeskedés nélkül kell megtölteni, mit számít ugyanis, hogy mit kap tőlünk, amikor úgyis elveszti, bármit kap. Abban leled kedved, hogy olyasmit raknak eléd, amit szerte a tengeren és szárazföldön fogdosnak össze, amelyek közül némelyek akkor kedveltebbek, ha frissen kerülnek az asztalra, másrészüket pedig akkor ízlik jobban, ha sokáig tartottuk és hizlaltuk őket, úgyhogy saját zsírjukban úsznak és alig tudják összetartani a hústömeget. Gyönyörködtet téged az ilyen mesterséges úton szerzett ragyogás; istenemre mondom, hogy azok a nagy gonddal felkutatott és különböző módon elkészített dolgok, mikor a gyomorba kerülnek, egyformán rútak lesznek. Akarod megvetni az ételekben rejlő élvezetet? Nézd azt, hogy mi lesz belőlük.

Emlékszem, hogy Attalus, a filozófus mindnyájunk nagy bámulatára ezeket mondotta: „Sokáig nagy becsben állott előttem a gazdagság: elámultam, mihelyt valami belőle itt vagy ott megcsillant. Azt hittem, hogy az, amit mögöttem rejtegetnek, hasonló ahhoz, amit megmutatnak. Egy ünnepély alkalmával azonban láttam a városnak ösz-

szes kivésett kincset, amelyeket arannyal, ezüsttel, vagy pedig az aranyból és ezüstről is értékesebb dolgokkal raktak ki, láttam a keresett színpompát és a ruhákat, amelyeket nemcsak a mi birodalmunk, hanem még az ellenség országainak határán is túlról hoztak: egyfelől viseletükkel és szépségükkel feltűnő gyerekcsoportok, másfelől asszonyok és egyéb dolgok voltak láthatók, amelyeket a világ leghatalmasabb birodalmának szerencséje fel tudott mutatni, miután seregszemlét tartott kincsei felett. Mi más ez, szóltam magamban, mint az emberek amúgyis izgatott vágyainak az ingerlése? Mire ez a pompázás a kincssel? Nyilván a kapzsiság elsajátítására gyűltünk össze: istenemre mondom, még kevesebb vágyakozást viszek el magammal, mint amennyivel idejöttem. Megvetem a gazdagságot, nem azért, mert fölösleges, hanem azért, mert kicsinyes dolog; láttad-e, hogy eltűnt néhány óra leforgása alatt az az ünnepi menet, bár ünnepélyes lassúsággal és rendezett sorokban haladtak? Az foglalja el egész életünket, ami egy napot sem tudott betölteni? Még az is hozzájárult a dologhoz, hogy nekem úgy tűnt fel, hogy a vagyon ugyanolyan fölösleges a tulajdonosának, mint azoknak, akik csak nézik. Azt mondom tehát önmagamnak, valahányszor ilyesmi üti meg szemeimet, valahányszor egy ragyogó palota, egy gondozott szolgasereg, vagy csinos inasok vállán nyugvó gyaloghintó tűnik fel: mit csodálkozol, mit bámulsz? Ez csak pompa. Csak fitogtatják ezeket a dolgokat és nem tartják birtokukban, mert míg tetszelegnek bennük, tova is tűnnek; fordulj inkább az igazi gazdagság felé. Tanuld meg azt, hogy kevéssel is megelégedett légy és bátran, lelkesen kiáltsd ezt: van vizünk, van árpadaránk, Juppiterrel is felvesszük a versenyt szerencse dolgában. De vegyük fel a versenyt, arra kérlek, még akkor is, ha ezek is hiányzanak. Csúnya dolog, ha életünk boldogsága az aranyban és ezüstben rejlik, de ugyanolyan csúnya, ha a víztől és az árpadarától függ. „Mit tegyek tehát, ha ezek a dolgok sem volnának meg?” Azt kérdezed, hogy mi a szükségnek az orvossága? Az éhséget úgyis éhség fejezi be: különben mit számít,

hogy nagy vagy kis dolgok azok, amelyek szolgaságra kényszerítenek? Mit számít, hogy mekkorácska az, amit tőled a sors megtagadhat? Maga a víz és az árpadara is másnak az önkénvétől függ, márpedig nem az a szabad ember, aki fölött a sorsnak kevés hatalma van, hanem az, aki fölött semilyen hata'lna sincs. Így van ez: semmire sem szabad rázorulnod, ha versenyre akarod kihívni Juppitert, aki szintén nem szorul semmire."

Ezeket Attalus nekünk, tanítványainak mondta, a természet azonban mindenkinek elmondja. Ha gyakran gondolkozol ezekről a dolgokról, eléred azt, hogy valóban boldog leszel és nemcsak látszol annak és önmagad, nem mások szemében leszel boldog. Isten veled!

XXXIV.

A FÜGGETLENSÉG KIVÍVÁSÁRÓL ÉS AZ ERKÖLCSI JÓRÓL

Seneca bardtidnak. Luciliusnak üdvözetét küldi.

Arra kérsz, hogy gyakrabban írjak neked levelet. Vessük csak össze számláinkat: te vagy az adós. Úgy egyeztünk meg, hogy mindig a te leveleid érkezenek előbb: te írsz, én pedig válaszolok. Node nem kellemetlenkedem, tudom, hogy hitelezhetek neked. Most tehát előlegbe adom levelem, de nem teszem meg azt, amit Cicero, a kiváló szónok. Atticustól kívánt, hogy tudniillik, ha nincs is semilyen témája, írja meg, ami eszébe ötlik. Sosem fordulhat elő, hogy ne tudjak mit írni, pedig mindazt mellőzöm, ami Ciceronak a leveleit betölti: „ki harcol a választáson, ki küzd a saját erejével, ki más támogatásával, ki pálvázik a konzulságra Caesar, kicsoda Pompeius és kicsoda pénztárcája erejében bízva; hogy milyen könnyörtelen Caecilius az uzsorás, akitől még rokonai sem vehetnek kölcsön pénzt havi egy százalékon alul.” Helyesebb, ha a saját bajainkkal foglalkozunk, mintha a máséval, ha magunkat vizsgáljuk és megfigyeljük, hogy

mily sok dologra jelöltük mi magunkat, s azután nem támogatjuk saját ügyünket. Ez a nagy dolog, Luciliusom, ez a nyugalom és a függetlenség, hogy semmire sem törekszünk és a sorsnak a döntéseivel egyáltalán nem törődünk. Mit gondolsz, mennyire kellemes az, mikor összehívják a néposztályokat, a jelöltek az emelvényeiken bizonytalanságban lebegnek, az egyik pénzt ígér, a másik közvetítőn keresztül tárgyal, a harmadik a kezét csókolgatja azoknak, akiktől, miután megválasztották, azt is meg fogja tagadni, hogy hozzá érhessenek a kezéhez; mindnyájan feszülten figyelnek a kikiáltók szavára, ott állnak tétlenül és figyelik azt a vásári hajsztát, amelyben tulajdonképpen nem vásárolnak és nem adnak el semmit. Mennyire nagyobb az öröme annak, aki nemcsak a praetor- és consulválasztó gyűléseket nézi nyugalommal, hanem az életnek a többi nagy versenyét is. amelyekben némelyek évenként változó tisztségekre, mások állandó hatalomra pályáznak, megint mások a kedvező háborús eredményekre, diadalmenetekre, vagyonra, házasságra és gyerekekre, önmaguknak és övéiknek az érvénysülésére törekszenek. Mily nagy lélekre vall, ha egyedül mi nem pályázunk semmire és mi nem könyörgünk senkihez és azt mondjuk: *semmi közöm hozzád, Sors. Nem adok neked hatalmat magam fölött.* Tudom, hogy te olyan embereket, mint Cato, megbuktattál, s olyanokat, mint Vatinius, felemeltél. Én nem kérek tőled semmit. Ez az: a magunk útját járjuk. Írhatunk tehát erről egymásnak és állandóan továbbvihetjük ezt az egész témát, hiszen látjuk körös-körül a sokezer nyugtalan embert, akik a szenvedéseken keresztül törekszenek a szenvedésre, hogy egy pusztító valamit elérjenek és olyasmi után futnak, amit nemsohára ki kell kerülniök, sőt meg kell vetniök.

Kinek volt ugyanis eiég, mikor már elérte célját, az, ami rendkívülinek látszott előtte, mikor sóvárgott utána? Nem mohó a szerencse, mint ahogy az emberek tartják, hanem csak gyenge, senkit sem tud tehát kielégíteni. Te csak azért tartasz bizonyos dolgokat kielégítőknak, mivel messze vagy tőlük. Annak azonban, aki már eljutott hoz-

zájuk, alacsonyoknak tűnnek. Hazudom, ha nem igyekszik az olyan ember még magasabbra hágni, mert ott is, ahol te a legmagasabb pontot véled, lépcső van még. Mindenkit rossz útra vezet az igazságnak a nemismerése. Azt hiszik, hogy értékek felé rohannak, mivel a vakhírek rászedték őket: később azután, mikor elérték és sokat szenvedtek, belátták, hogy vagy rossz vagy hiábavaló, vagy pedig a remélnél kisebb dolgokhoz jutottak. Az emberek nagyrésze csodálja a bizonyos távolságból hamisan csillogó dolgokat és a tömeg a nagy dolgokat tekinti jónak.

Hogy velünk is meg ne történjék ez, vizsgáljuk meg, hogy mi is a jó? Különböző értelmezései vannak, az egyik így, a másik úgy fejezte ki. Némelyek így határozzák meg: „Jó az, ami magához hívja, magához csalogatja a lelkeket.” Ennek rögtön ellenevetjük: „Mit, hátha csalogatja ugyan, de romlásba?” Tudod, hogy mily sok rossz dolog vonzó. Az igaz és a valószínű különböznek egymástól: ami jó, az az igazhoz kapcsolódik; csak az a jó ugyanis, ami igaz is, de ami hív és magához csalogat, az csak valószínű: észrevétlenül hozzád lopózik, ingerel és vonz. Mások így határozták meg: „Jó az, ami önmaga iránti törekvést kelt”, vagy pedig: „Ami a törekvő lélek ösztöneit maga felé vonja”. Ezzel szemben is rögtön felmerül, hogy sok olyan dolog is mozgásba hozza a lélek ösztöneit, amelyek után saját vesztükre törekszenek az emberek. Helyesebben gondolkoztak azok, akik így határozták meg: „A jó az, ami a természetnek megfelelően mozgatja a saját irányába a lélek ösztönét, de csak akkor kell rá törekednünk, amikor már törekvésre méltónak mutatkozik.” Ez azonban már az erkölcsi jó, ez az ugyanis, ami teljesen méltó arra, hogy törekedjünk rá.

Ez a pont hívja fel a figyelmünket arra, hogy megmondjuk, mi különbség van a jó és az erkölcsi jó között. Van bennük valami, ami összekeveredett egymással és elválaszthatatlan: jó nem lehet semmi, amihez nem keveredik valami erkölcsi jó, az erkölcsi jó viszont mindenképpen jó. Mi különbség van tehát a kettő között? Az erkölcsi jó a tökéletes jó, amely beteljesíti az élet bol-

dogságát és amelynek pusztá érintésétől is jókká válnak a többi dolgok. Így kell ezt érteni: vannak bizonyos dolgok, amelyek se nem jók, se nem rosszak, mint amilyen a katonáskodás, az alvezéri állás és a bíráskodás. Ha ezeket a hivatalokat erkölcsileg jól látják el, akkor jók kezdenek lenni és a kétséges állapotból jóvá alakulnak. A jó az erkölcsi jónak a társulása révén jön létre, az erkölcsi jó viszont önmagában is jó. A jó az erkölcsi jóból származik, az erkölcsi jó önmagától van. Ami most jó, az rossz is lehetett, ami erkölcsi jó, az csak jó lehetett.

Némelyek ezt a meghatározást adták: „Jó az, ami természetszerűnti.” Figyelj csak, mit mondok: ami jó, az természetszerűnti, az azonban, ami természetszerűnti, nem lesz rögtön jó is. Sok dolog van, ami a természettel meg egyezik, de olyan jelentéktelen, hogy nem illik rá a jónak a neve. Könnyű és megvetendő ugyanis, márpedig semmi, ami nagyon kicsiny és megvetendő, nem jó. Ameddig ugyanis valami nagyon csekély, nem jó, amikor már jó kezd lenni, nem kicsiny. Honnan ismerhetjük fel tehát a jót? Abból, ha teljesen természetszerűnti. „Bevallod tehát, mondd te, hogy ami jó, az természetszerűnti; ez az ő sajátossága, de azt is állítod, hogy más dolgok is vannak, amelyek természetszerűntiek, de nem jók. Hogyan lehet tehát amaz jó, mikor ezek nem azok? Hogyan jutnak más és más sajátossághoz, holott mindkettőben az a közös jelleg a legfontosabb, hogy természetszerűntiek?” Természetesen a nagyságuk révén. Nem új dolog az, hogy bizonyos dolgok megváltoznak növekedésükkel, valaki gyermek volt, férfi lett: más lett a sajátossága. Amaz ugyanis értelmetlen, ez pedig értelmes. Bizonyos dolgok növekedés révén nemcsak nagyobbak lesznek, hanem másokká is válnak.” Nem lesz más, mondhatná valaki, ami nagyobb lesz. Semmit sem számít, hogy egy palackot, vagy egy hordót töltünk meg borral, mindkettőben megvan a bornak a sajátossága. Nem különböző a méznek az íze, ha kis, vagy nagy mennyiségben van előttünk.” Nem idevágó példákat hozol fel: azokban a dolgokban ugyanis megmarad ugyanaz a minőség. Ha növekednek, akkor is

megmarad. Bizonyos dolgok, ha növeljük is őket, ugyanazon nemben, ugyanazon sajátosságban maradnak továbbra is. Más dolgok viszont sok növekedés után az utolsó gyarapodás révén végül is megváltoznak és ez új és más jelleget nyom rájuk, mint amilyenek voltak. Egyetlen kő teszi a bolthajtást, az, amely az egymás felé hajló oldalakat összeékeli és közbülső helyzetével összekapcsolja. Miért jelent olyan sokat a legutolsó gyarapodás, még akkor is, ha önmaga csekély? Nem azért, mert növel, hanem azért, mert teljessé tesz. Bizonyos dolgok előrehaladásuk révén levetik az előző alakjukat és új alakba mennek át: mihelyt a lélek sokáig követett valamit és kimerült, miközben a nagyobbodást figyelte, akkor határtalanul nagyra kezdjük az illető dolgot nevezni. Ez a dolog egészen más lett, mint volt, mivel előbb nagyra látszott ugyan, de határoltnak. Ugyanilyen módon azt gondoltuk, hogy valamit nehezen lehet feldarabolni, s végül is, mikor ez a nehézség növekedett, oszthatatlannak találtuk. Így jutunk el attól, ami alig, vagy csak nehezen mozog, a mozdulatlanhoz. Ugyanilyen módon volt valami természetszerű: ezt a saját nagysága változtatta másfajta sajátosságúra és jóvá alakította. Isten veled!

Országos S. XXXV. Könyvtár

A MEGELÉGEDETTSÉGRŐL ÉS NAGY SÁNDOR ALMAIRÓL

Seneca bardtjdnak, Luciliusnak üdvözlét küldi.

Valahányszor találok valamit, nem várom meg, míg te mondod, hogy „add közcélra”. Magam mondom ezt önmagamnak. Azt kérdezed, mi az, amit találtam? Lazítsd meg a tógád övét, tiszta haszon ez: meg foglak tanítani arra, hogyan lehetsz a lehető leggyorsabban gazdag. Milyen nagyon is akarod ezt hallani! Méltán, mert

a legrövidebb idő alatt a legnagyobbfokú gazdagsághoz foglak elvezetni. Mégis szükséged lesz hitelezőre. Hogy kereskedelmi ügyletekbe kezdhess, adósságot kell csinálnod, de nem akarom, hogy közvetítőn keresztül vedd fel a kölcsönt, mert nem szeretném, ha ügynökök dobálódznának a neveddel. Egy készséges hitelezőt adok neked, ezt a catoï mondást: „Önmagadtól végy kölcsönt”. Bármilyen kevés is, elég lesz, ha azt, ami hiányzik, önmagunktól kérjük; nincs ugyanis semmi különbség. Luciliusom, a között, hogy valamit nem kívánunk, vagy birtokunkban is tartjuk. A fődolog mind a kettőben ugyanaz: nem gyötörődünk. Nem arra tanítalak, hogy bármit is megtagadj a természettől, A természet makacs, nem lehet legyőzni, követeli a magáét. Azt magyarázom, hogy mindaz, ami a természet kívánalmait meghaladja, esetleges és nem szükséges. Éhes vagyok: ennem kell. Ahhoz azonban, hogy a szegény ember kenyereből eszem, vagy pedig finom lisztből készítettet fogyasztok, a természetnek semmi köze. A természet nem akarja, hogy a gyomor élvezzen, hanem azt, hogy tele legyen. Szomjazom: hogy olyan vizet iszom-e, amelyet a legközelebbi tartályból hoztam, vagy pedig olyat, amelyet előzőleg nagy jégtömegbe rejtettem, hogy annak a hidegétől lehüljön, az a természetet nem érdekli. A természet csak azt az egyet parancsolja, hogy oltsam el szomjúságomat; az azonban nem érdekli, hogy vajjon aranyserleget, kristály, vagy myrrhapoharat, tiburi kupát, vagy pedig a tenyeremet használom. Minden dolognak a rendeltetését nézd, és akkor a fölösleges dolgokról le fogsz mondani. Ha éhség szorongat, akkor nyujtsd ki kezéd a legközelebbi dolgok felé és maga fogja ajánlani, amit majd megkaparintasz. Semmit sem vet meg az, aki éhezik. Azt kérdezed, hogy mi az tehát, amiben én kedvem lelem? Nagyszerű mondásnak tűnik nekem ez: a bölcs a természetes gazdagságnak legszenvedélyesebb kutatója.

„Üres tálból kínálsz meg, veted a szememre. Mi ez itt? Én már készítettem a pénzeszacskóim. Már fürkésztem, hogy kereskedelmi vállalkozások végrehajtására me-

lyik tengerre szálljak, milyen állami megbízatást vállaljak, és milyen árut szállítsak? Ámítás ez, hogy te azt ígérted, hogy a gazdagodás útjára tanítasz meg, s most a szegénységről oktatsz.” Te talán szegénynek tartod azt az embert, akinek semmi sem hiányzik? „Ezt a saját maga és a türelme jóvoltából éri el és nem a sors ajándékaképpen.” Azért nem tartod őt talán gazdagnak, mivel gazdagsága nem szűnhet meg? Te talán jobban kívánod azt, hogy sok vagyond legyen, minthogy elég legyen? Akinek sok vagyona van, az még többre vágyik és ez bizonyítja, hogy még nincs elég vagyona; az azonban, akinek elég vagyona van, elérte azt, ami a gazdagságnak sohasem jut osztályrészül, a végcélt. Talán azért nem tartod ez utóbbit gazdagságnak, mivel e miatt még senkit sem ítélték vagyonának elkobzására? Talán azért, mivel e miatt még senkinek sem adott be mérget sem a fia, sem a felesége? Azért, mert a háborúban biztos és a békében is nyugodalmas? Azért talán, mert nem veszélyes a birtokbantartása és nem fárasztó a kezelése? „Mégis csak kevés vagyona van annak, aki éppen csak nem fázik, nem éhezik és nem szomjazik.” Juppiternek sincs több vagyona. Sohasem kevés az, ami elég és sohasem sok az, ami nem elég: Nagy Sándor Darius legyőzése és India meghódítása után is szegény volt. Hazudom talán? Azt kutatta, hogy mit tehet még a magáévá, az ismeretlen tengereket fürkészte, az óceánra új hajóhadakat bocsátott és hogy úgy mondjam, a világnak a zárait is áttörte. Ami a természetnek elég, ime az embernek nem elég: akadt olyan ember is, aki minden után is megkívánt még valamit. Ily nagy az elmének a vaksága és ennyire megfélelkezik mindenki, mikor előrevetott, hogy mi volt kezdetben. Nagy Sándor is, aki kevés-szel azelőtt a föld egy névtelen kis zugának is csak küzdelem árán lett ura, szomorú volt, mert a világ határának érintése után, a saját birodalmán kellett visszatérnie. A pénz senkit sem tesz gazdaggá, sőt ellenkezőleg, minden-kiben nagyobb pénzvágyat kelt. Azt kérdezed, hogy mi ennek a jelenségnek az oka? Akinek több vagyona van, az úgy kezdi érezni, hogy még több lehetne. Nos, ami a lényeg,

hozzál elének valakit, akit csak akarsz azok közül, akiknek nevét Crassussal és Licinussal együtt emlegetik. Hozza ide a vagyonát és egyidejűleg vesse össze azt, amije már megvan és azt, amit még remél: ha hiszel nekem, szegény ember ő, ha azonban magadnak hiszel, csak lehet szegény ember. Az ellenben, aki a természet követelményeihez alkalmazkodott, az nemcsak azon áll felül, hogy a szegénységet érezze, hanem azon a lehetőségen is, hogy féljen tőle. Hogy megtudd azonban, hogy milyen nehéz vagyonunkat a természetes mértékre lecsökkenteni, megmondom, hogy az is, akiről mi azt tartjuk, hogy a természethez alkalmazkodik, és akit te szegény embernek nevezel, szintén rendelkezik valami fölösleggel. A kincs azonban elvakítja a népet és maga felé fordítja a figyelmet az az eset, ha például sok készpénzt visznek ki egy házból, ha a háznak még a tetejét is gazdagon bearanyozzák, vagy ha valaki jól megtermett szolgálkat választott ki és díszesen felruházta őket. Mindezeknek a boldogsága azonban csak a nyilvánosság felé mutatkozik, az azonban, akit mi a tömeg és szerencse hatalmából kivontunk, belsőleg boldog. Ami ugyanis azokat illeti, akiknél a sürgő-forgó szegénység tévesen a gazdagság nevét bitorolja, azoknak csak úgy van vagyonuk, ahogyan rólunk például elmondják, hogy lázunk van, holott a láz parancsol nekünk. Fordítva szoktuk mondani: a láz hatalmában tartja az illetőt és ugyanilyen módon kellene azt is mondanunk, hogy a gazdagság hatalmában tart valakit.

Semmire sem szeretnék jobban inteni téged, mint arra, amire senkit sem figyelmeztetnek eléggé, hogy mindent a természet kívánalmaihoz mérj. Ezeket vagy ingyen vagy kevés pénzzel kielégítheted, csak bűnös szenvedélyt ne keverj a kívánságok közé. Azt kérdezed, hogy milyen asztalon, milyen ezüst edényben, mennyire egyforma és egyszerű szolgálk hordják fel az ételt? A természet semmit sem kíván magán az ételen kívül:

*„Hát mikor éget a szomj, te arany poharakra sovdrogsz?
Vagy ha az éh kínoz, mindent megvetsz-e a pávdn
És keszezen kívüül?”*

Nem nagyigényű az éhség, megelégszik azzal, ha megszüntetjük és nem sokat törődik vele, hogy mivel szüntetjük meg. A szerencsétlen kéjelgésnek a kínjai azok, hogy azt keresik, hogy milyen módon lehetne valaki még a jóllakás után is éhes, hogyan lehetne elérni, hogy a gyomrot ne töltsse teljesen tele, hanem csak megtömje, miképpen idézhetné fel újra szomjúságát, amelyet az első ivás már lecsillapított. Helyesen állapítja meg tehát Horatius, hogy semmi köze sincs a szomjúsághoz annak, hogy milyen pohárban, mennyire díszes szolga nyújtja. Ha ugyanis azt hiszed, hogy fontos rádnézve, hogy milyen szép a felszolgáló haja és mennyire átlátszó poharat nyújt feléd, akkor nem vagy szomjas. Többek között azt az előnyt is nyújtja nekünk a természet, hogy szükségleteink köréből száműzte a kényeskedést. Csak a fölösleges dolgok teszik lehetővé a válogatást, hogy például ez nem illik, amazzt nagyon kevésbé dicsérik, emez pedig bántja a szemeimet. A világ teremtmője, aki számunkra az élet törvényeit megszabta, csak arra törekedett, hogy egészségesek, s nem arra, hogy finomkodók legyünk. Az egészségünkhöz minden készen van és könnyen megszerezhető. A finomkodó élethez viszont mindent fáradságosan és aggodalmak árán kell megszerezelnünk. Élvezzük tehát a természetnek ezt a jótéteményét, amelyet nagy ajándékai közé kell sorolnunk és gondoljuk meg, hogy a természet semilyen vonatkozásban nem ajándékozott nekünk többet, mint azt, hogy amit a szükségleteink kívánnak, azt finnyáskodás nélkül vesszük magunkhoz. Isten veled!

AZ EGYSZERŰ JÓ ÉLET SUMMÁRIUMA

Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlétét küldi.

Inkább kényelmetlen, mint hosszú úttól kimerülve késő éjjel érkeztem meg albai birtokomra. Itt semilyen dolog nincs készenlétben, kivéve önmagam. Fáradtan leheveredem a kerevetre és a szakácsnak meg a péknek a késését jóra fordítom. Arról beszélek ugyanis önmagammal, hogy mennyire nem súlyos az, amit könnyedén fogadunk, hogy mennyire nem kell méltatlankodnunk, hacsak önmagunk nem gyűjtünk anyagot a méltatlankodásra. A pékennél nincsen kenyér, de van az intézőmnél, van a házmesteremnél és van a bérlőmnél. „De az rossz kenyér”, mondod. Ha várni kell a rossz kenyérre, az is jó lesz. Azt is puhává és finommá varázsolja az éhség. Ezért nem szabad előbb ennünk, míg az éhség nem parancsolja. Várok tehát és nem eszem előbb, míg vagy jó kenyeret nem kapok, vagy pedig megszüntetem undoromat a rossz kenyérrel szemben. Szükségszerű, hogy a csekélyhez is hozzászokjunk. A hely és az idő sokféle akadályt gördít a gazdagoknak és mindazoknak útjába, akik mindennel el vannak látva. Senki sem szerezheti meg mindazt, amit csak akar, azt azonban megteheti, hogy ne kíváncson olyat, amije nincs és a rendelkezésére álló dolgokat vidáman használja fel. Nagy tényezője szabadságunknak, ha gyomrunk jól fegyelmezett és nehéz helyzetben van ellenállóképessége. Nem lehet felbecsülni, micsoda gyönyörűségem van abban, hogy fáradságom lassan hozzászokik önmagához: nincs szükségem testemet bekenő rabszolgákra, sem fürdőre, sem más gyógyszerre, kivéve az időt; amit ugyanis a fáradság okozott, azt a nyugalom megszünteti. Ez a még olyan egyszerű ebéd is kellemesebb, mint az új hivatalnokok díszebédje. Rögtönözve ugyanis próbára tettem lelkemet. Ez a próba az egyszerűbb és az igazibb, mert

ha előre felkészülünk rá és türelmet parancsolunk magunkra, nem tűnik ki ugyanúgy, hogy mekkora lelki szilárdság van bennünk; azok a leghatározottabb bizonyítékok, amelyeket lelkünk rögtönözve nyújt: ha nemcsak egykedvűen, hanem nyugodtan is nézi a kellemetlen eseményeket, ha nem fortyan fel és nem civódik, ha maga pótolja azt, amit másnak kellett volna adnia, azáltal, hogy nem kívánja többé, és arra gondol, hogy az a bizonyos dolog csak megszokott igényeinek hiányzik, de neki magának semmi.

Hogy sok dolog mily fölösleges, csak akkor látjuk be, amikor hiányozni kezd. Nem azért használtuk ugyanis őket, minthogy szükségesek voltak, hanem azért, mert megvoltak. Milyen sok dolgot készítettünk el magunknak, csak azért, mert mások is elkészítették, mivel a legtöbb embernél megvannak. Szenvedéseink egyik oka az, hogy másoknak a példája után megyünk, s nem az értelmünk irányít bennünket, hanem a megszokást követjük. Ha csak kevesen tennének valamit, nem akarnók utánozni, de mint-hogy többen cselekszik, mi is követjük, mintha erkölcsileg helyesebb volna, mivel gyakori. A helyesnek a szerepét az a tévedés tölti be szemünkben, amit általánosan elkövetnek. Ma már mindenki úgy utazik, hogy előtte numida lovasság száguld, és egy csapat kengyelfutó rohan előre: nagyon szégyenletes dolognak számít, ha nincsenek, akik lekergetnék az útról a szemköztjövőket, vagy akik a porfelleg felfeverése által mindenkinek tudomására hoznák, hogy előkelő ember közeledik. Mindenki visz már magával öszvéreket, amelyek a kristály, myrrha és a nagy művészek kezei által kivésott egyéb dolgokat szállítják: szégyenletes dolog, ha látják, hogy egész utipoggyászod olyan, amelyben nincsenek törekeny holmik. A kedvenc fiatal szolgákat mindenki bekent arccal utaztatja, hogy a nap vagy a hideg ne tegyen kárt gyenge bőrükben; valóban szégyenletes, ha senki sincs a kíséretedben lévő fiúk közül, akinek egészséges arcbőre megőrzéséhez szerekre van szüksége.

Kerülni kell az ilyenfajta emberekkel való társalgást: ezek azok, akik terjesztik a bűnöket és továbbadják egy-

másnak. Az az emberfajta látszik a leghitványabbnak, amely híreket terjeszt, pedig vannak olyanok is, akik bűnöket terjesztenek. Sokat árt az ilyen emberekkel való társalgás. Ha nem is éri el ugyanis rögtön a hatását, magokat hagy a lélekben és a baj akkor is követ bennünket, amikor az ilyen emberektől eltávolodunk, sőt később is feltámadhat. Valamint azok, akik hangversenyt hallottak, füleikben magukkal viszik a dallamok ritmusát és az ének elbájoló varázsát, amely a gondolatok kialakulását megakadályozza és nem engedi, hogy a lélek nehéz dolgokra irányuljon, ugyanúgy a hízelkedőknek és a fonák dolgokat dicsérő embereknek beszéde is tovább megmarad bennünk, mint amennyi ideig hallgatjuk. Nem könnyű a lélekből egy édes dallamot kiverni: követ bennünket, kitart és időközönként visszatér. Ezért kell elzárni füleinkeket a hamis hangok elől, mégpedig már az elején; amikor ugyanis már betörték és magunkhoz engedték őket, merészebbek lesznek. Ezután már ilyen kijelentésekre kerül sor: „A kiválóság, a filozófia és az igazságosság tompán kongó üres szavak. Egyetlen boldogság van, kellemesen leélni az életet, enni, inni, élvezni a vagyonunkat. Ez az igazi élet, amely tudatában van halandó voltunknak. Elfolyznak a napok és visszahozhatatlanul továtúnak az élet. Még most is habozol? Mit használ bölcsnek lenni és életkorunkra, amely pedig nem lesz mindig képes befogadni az élvezeteket, most, míg képes, míg követeli őket, józanságot erőszakolni meg a halál elé futni, és mindazt, amit a halál úgyis elragad tőlünk, már most eltiltani magunktól? Nincs barátnőd, nincs csinos fiúd, aki felkelthetné barátnőd féltékenységet. Minden nap józanul jársz-kelsz. Úgy ebédelsz, minthogyha kiadásaid jegyzékét apád elé kellene terjesztened: nem élet ez, hanem csak mások életének a szemlélése. Milyen esztelenség, hogy örökössz a vagyonával törődsz és magadtól megtagadsz mindent, hogy a nagy örökség a barátodat is ellenségeddé tegye! Annál jobban örül a halálodnak, minél többet kap. Mások életének mogorva és szigorú tekintetű erkölcsbíráit, akik a saját életüknek az ellenségei és mindenkinek a ne-

ve'öi akarnak lenni, ne értékeld semmire és habozás nélkül válaszd inkább a kellemes életet, mint a jó hírnevet."

Az ilyenfajta hangok elől épúgy menekülni kell, mint azok elől, amelyek mellett Odysseus csak úgy tudott elhaladni, hogy lekötözték; ugyanaz a hatásuk, eltávolítanak a hazától, a szülőktől, a barátoktól, az erényektől és (reményekkel) kecsegtetve, szerencsétlenné teszik az elaljasított életet.

Mennyivel jobb az egyenes úton haladni és odáig emelni önmagunkat, hogy végül csak azok a dolgok legyenek kellemesek, amelyek erkölcsileg jók! Ezt úgy érhetjük el, ha tudatában vagyunk, hogy kétfajta dolog van: olyanok, amelyek vonzanak és olyanok, amelyek taszítanak maguktól. Vonzanak a gazdagság, az élvezetek, a szépség, az érvényesülés és a többi csalogató és ráncmosolygó dolgok. Elriaszt bennünket az erőfeszítés, a halál, a fájdalom, a gyalázat és a kelleténél szűkösebb életmód. Gyakorolnunk kell tehát magunkat, hogy ez utóbbiaktól se féljünk és az előbbieket után se sóvárogjunk. Kétfajta, egymással ellentétben álló harcmódot kell alkalmazni: vissza kell vonulnunk azok elől, akik hívnak bennünket és támadásra kell indulnunk azokkal szembe, akik szorongatnak bennünket. Nem látod, mennyire különböző azoknak a testtartása, akik a hegyről lefelé jönnek és azoknak, akik a hegyre felfelé mennek? Akik lefelé haladnak, hátrahajlítják testüket, akik felfelé mennek, azok előre hajolnak. Ha ugyanis lefelé haladsz és tested súlypontját előrehelyezed, vagy ha felfelé haladsz és hátra vonod, ez ugyanaz. Lucilius, mintha a bűnnel egyetértéssel. Az élvezetek felé lefelé haladunk, a rideg és kemény dolgok irányában viszont hegyre felfelé vezet az út: itt ösztönöznünk kell testünket, amott pedig zabolázni.

Azt hiszed, hogy én most azt állítom, hogy csak azoknak a meghallgatása veszélyes, akik az élvezeteket dicsérik és azt a hitet keltik, hogy a fájdalmak meg a veszélyek önmagukban is félelmetes dolgok. Véleményem szerint azok is ártalmunkra vannak, akik a sztoikus mesterek álarca mögött buzdítanak a bűnökre. Ezek ugyanis

ilyesmivel dobálódznak: „Egyedül a bölcs mestere a szerelemnek, egyedül ő ért ehhez a művészethez. Éppen így a bölcs a legnagyobb szakember a társas ivásban és a lakomázásban. Vizsgáljuk meg, mily korig méltók szerelmünkre az ifjak.” Engedjük át ezeket a dolgokat a görög szokásoknak, mi inkább ilyesmikre figyelünk: „Senki sem jó véletlenül. Az erényt tanulni kell. Az élvezet alacsonyrendű, kicsinyes dolog és semmire sem kell becsülni, mivel közös az értelmetlen állatokkal és az élvezet felé a legkisebb és legmegvetettebb lények is röpülnek. A dicsőség üres és változékony valami, tűnékenyebb a szellőnél. A szegénység senkinek sem baj, kivéve azt, aki küzd ellene. A halál nem rossz. Azt kérdezed, micsoda? Az egyetlen közös törvénye az emberi nemnek. A babona egy kis gyermek tévedése: fél azoktól, akiket szeretnie kellene és megsérti azokat, akiket tisztel; mit számít ugyanis, hogy megtagadod-e az isteneket, vagv csak befeketíted őket?” Ezeket kell tanulnunk, sőt könyv nélkül is meg kell tanulnunk; a filozófiának nem szabad mentségeket szolgáltatnia a bűnre, mert nincs reménye a gyógyulásra annak a betegnek, akit orvosa féltelenségre buzdít. Isten veled!

J E G Y Z E T E K

SENECA ÉLETE

Lucius Annaeus Seneca, a hasonlónevű rhetor második fia Kr. születése körüli időpontban a hispániai Cordovában született. Gyermeckora az Augustus (Kr. e. 31—Kr. u. 14), ifjúkora Tiberius uralkodásának idejére (14—37) esett. Tanulmányait Rómában végezte. A sztoikus Attalus és a cinikus Demetrius voltak rá legnagyobb hatással. Szellemi kibontakozására nagyjelentőségű volt egyiptomi tartózkodása is. Ezalatt nagynénjénél időzött, akinek férje az ország élén állott. Hazatérése után ügyvédként tevékenykedett, majd quaestori ranggal hivatalnoki pályára lépett. Már Caligula uralkodása idején (37—41) is veszélyben volt az élete, de végül is nem szenvedett bántódást. Claudius (41—54) azonban Messalina tanácsára Kr. u. 41-ben Korzika szigetére száműzte. 49-ben Agrippina keresztülvitte visszahívását és így nyolc év után hazatérhetett Rómába. Praetorrá nevezték ki és megbízták az akkor 12 éves Nero nevelésével. Befolyása egyre nőtt s mikor Nero 17 éves korában Kr. u. 54-ben császár lett, Seneca elérte a konzuli méltóságot. Néhány évig az ő és Burrus kezében nyugodott a birodalom kormányzása. A császár rossz hajlamai azonban fokozatosan kiélezték kettőjük viszonyát, úgyhogy 62-ben, amikor Burrus meghalt, Seneca is le akart mondani miniszteri rangjáról. A bevezetésben Tacitus leírásában olvastuk azt a drámai jelenetet, amelynek során Seneca lemondási készségét nyilvánította. Nero a lemondást nem fogadta el és rendkívül meleg barátságot színlelt iránta, Seneca amennyire módjában volt, mégis visszavonult, hogy semilyen formában ne hívja ki az akkor már dühöngeni kezdő császár féltékenységet. Sorsát mégsem kerülhette el. A Piso-féle összeesküvés alkalmat adott a brutális kényúrnak, hogy nevelőjét is belekeverje és 65-ben a halálba kergesse. Halála, amelyet sztoikus keménységgel fogadott, mély hatást tett Rómára. Felesége, Pompeia Paulina követni akarta férjét a halálba, Nero azonban, mivel nem akarta, hogy a nép felháborodása tovább fokozódjon, megakadályozta ebben.

A Seneca életével foglalkozó hatalmas irodalomból két művet emelünk ki: Bailly, A.: *La vie et les pensées de Sénèque*. (Paris 1929) és Kamp, H. W. művét: *A critical biography of Lucius Annaeus Seneca*. (Illinois 1931.) Magyarul Kosztolányi Dezső adott nagyon mély és megkapó, de a hagyománnyal több ponton ellentétbe álló képet Seneca haláláról „A véres költő” c. művében.

Quintilianus ezt írja Senecáról: „szinte mindenfajta tanulmánnyal foglalkozott, beszédei, költeményei, levelei és bölcséleti dialógusai egyaránt ismertek voltak”.

Nero udvarában sokan verseltek. Maga a császár is sokszor írt verseket. A „Troica” című versét 65-ben az általa alapított Neronia alkalmával fel is olvasta a népnek. Az istenekre himnuszokat, továbbá erotikus és szatirikus tartalmú verseket is írt. Az udvaroncainak egy része is követte urát a verselgetésben. Paider, P. tájékoztat arról a pezsgő irodalmi életről, amely Nero korában folyt: *La vie littéraire à Rome sous le règne de Néron*, (Études Classiques 1934). Seneca páratlanul gazdag és sokirányú irodalmi tevékenységet fejtett ki és ebben valamennyi kortársát felülmúlta.

Tragédiáiban mitológiai témákat dolgoz fel. A „Dühöngő Herculesben” Euripides „Herakles” c. tragédiáját követi. A „Troadesben” Polyxene és Astyanax feláldozása körül keletkező szenvedélyeket ábrázolja. Ebben a tragédiában elsősorban Euripides „Hecuba” és „Troades” c. darabjai és esetleg Sophokles „Polyxena”-ja voltak a mintái. „A Föníciai nők” c. darabjából valószínűleg előtanulmányok, mások szerint azonban a kész mű töredékei maradtak ránk. A darab az Oedipus-monda egyes részleteivel foglalkozik és Sophokles „Oedipus király” és „Oedipus Colonosban”-c. darabjai nyomán halad. Önállóbbnak látszik „Medea” című darabja, amelyben Euripides hasonló c. tragédiáját követi ugyan, de a jellemek kidolgozásában és a féltékenység lélektani alapjainak bemutatásában sok újat ad. A Phaedra c. darabban, amely tirkos politikai utalásokat is tartalmaz, a mostohafiába szerelmes anya sorsával foglalkozik inkább s így eltér Euripidestől, akinek drámájában a szerelem istennője és a szerelmet megtagadó Hippolytos harcolnak. Oedipusa nagyjából Sophokles Oedipusa nyomán halad, de a görögökhöz viszonyítva gyengébb ízlésű római közönség számára erősebb s kevésbé finom hatásokra törekszik. A részben Aischylos nyomán haladó Agamemnon c. tragédiában olvassuk azt az V.-ik levélben is olvasott híres gondolatot, hogy a győző is és a legyőzött ugyanazon a csónakon érkeznek meg Hades birodalmába. Azóta elveszett görög minták nyomán halad a bosszú és a gyermekgyilkosság östémájának feldolgozása: Thyestes. Talán a legbatalmasabb keretekkel dolgozik a Sophokles „Trachisi nők” c. darabja nyomán készült „Oetai Hercules”-ben. A tettek hőseinek meg-rázó halálát látjuk. Seneca neve alatt maradt fenn a valószínűleg nem sokkal Nero halála után ismeretlen szerzőtől írt Octavia, amely a feleséggyilkos Nerot ostromozza. Döntő volna Seneca jellemének megismerésében, ha valaki véglegesen tisztázni tudná a szerző kilétét. Az isteni Claudiusra írt gúnyirata mutatja, mi lesz az istenített zsamok sorsa népe emlékezetében, ha egyszer vége lesz a hatalmának. (Ezenkívül több epigrammája is maradt ránk.)

A tragédiáknak és a Claudiusra írt gúnyiratának gazdag irodalma van, amely azonban inkább az irodalomtörténeti vonatkozásban vizsgálja anyagát s általános szellemtörténeti távlatokat nem ad. Az egész tragikus oeuvre-je mögött, mint hatalmas, megrázó látomás a tömegből istenítt Claudiusok, a gladiátorjátékok, a gyilkosságra hajtó parancsnok és a kényura'lmú örület Rómája él és lüktet. Ha a szereplőkről lefejtjük a nevet és a ruhát, kiemeljük őket a görög térből és időből, nyersen, vadul és meztelenül izzanak előttünk a vérgőzös örületbe, a gyilkolás örömébe süllyedt Rómának a kavargó szenvedélyei. S a játék mögött, hol ennek hol annak a szereplőnek az álarca mögül, néha férfiak, néha nők, máskor éppen gyerekek ajkán újra és mindig felcsendül a kemény sztoikus hang, Seneca profétikus hangja, az emberé, aki belecsömörlött a szadista tombolásba, bár őt akkor még nem fenvegették elnyeléssel a hullámok. Helyesen jegyzi meg egy kitűnő német irodalomtörténész hogy ezekben a tragédiákban, amelyeket némelyek az említett görög minták iskolás utánzásának tartanak, „a daika és a hírnökök, az asszonyok és a gyermekek mind úgy beszélnek és cselekszenek, mind azzal a megingathatatlan magatartással, olyan elszántan halnak meg, mintha Zenon tanítványai volnának”. Senecának csak álarc a görög tragédia, amelynek révén ítéletet mondhat saját kora felett. Természetesen erős hangokat kell megütnie, hogy közönségének eltempult idegzetét (amely mint az V. levélben láttuk, a gladiátorjátékok legvéresebb formáiban lelte gyöngvörűségét) felrázza. Így értjük meg a jeles irodalomtörténész megállapítását, hogy „ezeknek a daraboknak a legfeltűnőbb alapvonása a mértéktelen, az erőltetett, a pathetikus. Minden érzés magasra feszül, minden szenvedély a végsőig fokozódik. A fájdalom testi és lelki kínokban tombol, a bosszú dühöngése mögött agyafúrt tudatos gonoszság működik. A pathos a mértéktelenségig fokozódik és a mítikus alakok túlfeszült érzelmek hordozói és példái. A hírnökök szörnyű tetteket jelentenek”. Egyszóval: a Claudiusok Rómájában, egy morális érzületből kiverkőzött, a humanista ideálokat lábbal tipró, külső pompája ellenére erkölcsi megalapozatlansága miatt összeomlásra ítélt birodalom fővárosában vagyunk, s a mélységből ragyogó gondolatok köntöskében egy morális ember ismétli újra meg újra, hogy mindazt, ami előtte leiátszódik, *tragédia*. Senecának, a miniszternek az érzelmeit kora embertelenségeivel szemben világosan mutatják a tragédiák egyes utalásai amelyeket külön tanulmányban kellene részletesen megvilágítani, mutatják az itt olvasott levelek, s elsősorban mutatja az „isteni Claudiusra” írt gúnyirata.

Hogy még tisztábban lássuk Seneca helyzetét s megvédjük annak a néhány „hős” filológusnak és historikusnak a vádjáról akik mivel, — úgy látszik — nincs fogalmuk az emberi nagyság lehetőségeiről, valamiféle sokszorosán emberfeletti morál köverelménvei mögött erkölcsatlenséggel vádoliák az Erkölcsi levelek szerzőjét azon a címen, hogy nem dobra oda mindiárt életét a kénvúrnak és a csőcseléknek, hanem kora szokásai szerint a kötelező hízalgő aktusokat

is lerótt. a fenti szempontból áttekintjük még Seneca egyéb műveit is, amelyek közül néhány különösen középpontjában áll a filológusok nyelvének. Mártírhálálát ugyanis keveslik erkölcsösségének bizonyítására. Elkerülhetetlen ennek a kérdésnek az utólagos érintése, mert ha az alkotások élvezése közben másfajta alkotásnál esetleg el is tekinthetnek a szerző erkölcsi magatartásának fogyatékoságai felett, tudatosan erkölcsstelen ember morális tanításainak nem adhatunk hitelt.

A „Dialogi” című corpusban tizenkét könyv van. „A gondviselésről” írt könyvében azt bizonyítja, hogy a mindenséget egy magasabb akarat irányítja. Az erkölcsös ember szenvedései ennek a magasabb akaratnak a próbái. „A bölcs állhatatossága” c. könyvében kimutatja, hogy a bölcslet sem jogtalanság, sem gyátlázat nem érheti, mivel sokkal magasabban áll, semhogy a gonosz felérhetne hozzá. A befejezésben Caligula bűneit teszi szóvá. Megjegyzendő, hogy ezt valószínűleg Nero uralkodásának az elején írta. „A haragról” és a „Vigasztalásról Marciához” írt könyve a stoikus önuralmat és lelki szilárdságot dicséri. „A boldog életről” Galliohoz címzett könyvében kifejti, hogy nem a tömeg, hanem a bölcs tudja, hogy a boldogság a természet szerint való élet és védekezik azok ellen, akik már életében vádolták a miatt, hogy az igénytelenséget hirdeti és közben nagy vagyonnal rendelkezik. „A nyugalomról” írt könyvében kifejti, hogy a visszavonult élet jogosult s a bölcslet előrevitele éppolyan hasznos, mint más cselekedet. Ezt a könyvet 62. után írta, amikor már maga is visszavonult és előre érezte Nero halálos ítéletét: „Melyik állam közügyeiben vegyen részt a bölcs? Athén ügyeiben, amelyben halálra ítélték Sokrateszt és Aristoteles elmenekült, hogy el ne ítéljék... Vagy Carthagóban, ahol embertelen kegyetlenséggel bánnak az ellenségeikkel, saíátjaikkal pedig úgy, mintha ellenségek volnának? ... Ha nincs olyan állam, amilyent elképzelünk magunknak, mindnyájunk számára elkerülhetetlen lesz a visszavonult élet, mivel az egyetlen valami, ami a visszavonultságnál többet ér, sehol sincs meg. Ha valaki azt mondja, hogy a hajózás nagyszerű dolog s azután hozzáteszi, hogy nem kell hajóútra indulni azon a tengerrészen, amelyen gyakoriak a hajótörések és ahol a kormányost az ellenkező irányba ragadó viharok szoktak keletkezni, azt hiszem, az ilyen ember megtiltja, hogy én eloldjam a hajóm.” Világosabban nem lehet kimutatni az oppozíciót Neroval szemben. Nem elég nagy erkölcsi bátorság kellett ahhoz, hogy ilyen világosan beszélő sorokat leírjon? Gondoljuk meg, hogy nem egy a hatalom számára súlytalan, észre sem vehető cinikus „világjáró” írta ezeket, hanem egy kegyvesztett miniszter, akinek minden lépésére a titkos rendőrök légidője vigyázott, s akinek bármelyik pillanatban készen kellett állnia arra, hogy lecsapnak rá és tüvé teszik egész házát a legkisebb feliegzés után, amelyet a császár valahogy maga ellen értelmezhet. Lehetetlen nem érezni az idézett sorokban, hogy itt a kulisszák mögött valaki életre-halálra birkozik a kényúrral.

59-ben írta a „A lelki nyugalomról” szóló könyvét. Az önmagunkkal való elégedetlenséget úgy küzdhetjük le, ha képességein-

ket alaposan megvizsgáljuk és nem ábrándozunk. 49-ben írt „Az élet rövidségéről”. A könyv témája nagyjából ugyanaz, ami az első levélé. A Polybiushoz írt vigasztaló irata, amelyet Claudius uralkodása alatt és pedig 41 után de 44 előtt corsicai száműzetése idején írt, áll a viták középpontjában. A könyv abból indul ki, hogy a halál immanens tulajdonsága az életnek s maga a mindenség is összeomlik egyszer, de azután a száműzött mindenféle módon igyekszik a későbbi kiűnyolt Claudius császárnak és a befolyásos szabadosnak hízelegni, hogy hazabocsátását kieszközölje. Tartalmilag hasonlít kiadványunk 25-ik leveléhez. Az anyjához, Helviához írt vigasztaló iratában száműzetése idején anyját akarja övni a bánkódástól.

Miután Nero trónra lépett, nevelője 55-ben, vagy 56-ban egy könyvecskét írt számára „A szelídségről”. A szerző hízeleg ugyan a császárnak, de Nero akkor még semmi jelét nem mutatja későbbi dühöngő szadizmusának. Claudius halála után írta a „Jótevéményekről” szóló könyvét, amelyben megható példáját nyújtja nagy emberségének; a rabszolgákat is szeretetébe fogadja, azokat is embertársainak ismeri el. „Természettudományi kérdésekről” írt könyveiben főleg meteorológiai ismereteket közöl. Írt ezenkívül sokszor Nero számára beszédek, azonkívül történelmi és földrajzi munkákat, fizikai, természetrajzi műveket, dicsérő iratokat, további etikai tárgyú műveket és sok olyan levelet, amely nem tartozott bele a lenti gyűjteménybe. Ezek azonban elvesztek.

A Luciliushoz intézett erkölcsi levelek, általános megítélés szerint Seneca legértetesebb alkotásai. Ezzel a művével a bölcsélet legnagyobb stílusművészei közé emelkedett. 62 és 63 között keletkeztek, a bevezetésből tudjuk, hogy milyen körülmények között. A címzett mindig Lucilius, Senecának egy lovagrendbe emelkedett barátja, de tulajdonképpen Róma népéhez és önmagához szólnak a levelek. Justus Lipsius nagy Seneca-kiadása bevezetésében kifejtett véleménye szerint csak a kötetlenséget és a gondolatoknak a filozófiai értekezésekben általában megakadályozott szabad szárnyalását kereste és ezért alkalmazta a levélformát. A Corpus Epistularum mai formájában 124 levélből áll, amelyek 20 könyvre oszlanak. Ebből szemeltük ki elsősorban Seneca történelmi helyzetének szem előtt tartásával a közölt 36 levelet. Gellius egyik tudósítása alapján azonban azt kell hinnünk, hogy további könyvek is voltak, amelyek elvesztek. Majdnem bizonyos, hogy az első 3 kötetet ki is adta Seneca. Bizonyára ez a mű lehetett a sztoikus opposzió összekötő kapcsa. Nyíltan nem lázlt Nero ellen. Ez lehetetlen volt, mert a császár a legcsekélyebb megmozdulást is vérbe tudta volna fojtani. Sőt a gyanu elkerülése végett még hízelgő, magasztaló célzásokat is tett Nerora. A legtöbb levélnek a témája azonban a kemény, haláltmegvető magatartás kialakítása, amely abban a történelmi helyzetben heróikus szembenállást jelentett a hatalommal. A levelek tartalmát korántsem lehet annyiban összefoglalni, hogy praktikus etikával foglalkoznak. Metafizikai, lélektani vizsgálódások is vannak bennük, amelyek az összeomló Róma után új világot sejtetnek. Tény, hogy sok bennük

a praktikus tanács, de azon túl az „isten” felé is szárnyal a szerző lelke és mint egy nem régen megjelent tanulmány kimutatja, sok olyan gondolatot találunk írásaiban, amelyeket csak a legújabb filozófia dolgozott ki. Helytelen tehát azoknak az ahistorikus szemléletű filozófusoknak a megállapítása, akik Senecában csak szépirot látnak. Schopenhauer és Bergson műveiben (de Goethe és Nietzsche írásaiban is) sok olyan tételt találunk, amelyeknek magja már Seneca műveiben, elsősorban leveleiben megvan.

Az erkölcsi levelekkel, mint Seneca egyéb műveivel is Justus Lipsius (1547—1606) foglalkozott legtöbbit. A tőle származó szöveg több kiadást ért meg. Később Schweighäuser foglalkozott a szöveg problémáival, az, aki Epiktetost is kiadta s akinek recenziójában Epiktetos kézikönyvecskéje (II. kiad. Budapest 1943) is megjelent. Ujabban Hense-nek, Gummere-nek és főképpen Beltraminak köszönhetjük a legjobb szövegeket. Az utóbbi címe: *Ad Lucilium Epistulae Morales. Recensuit A. Beltrami. Vol. 1—2. Róma 1937.* (Scriptores Graeci et Latini iussu B. Mussolini editi.). Nevezetesebb fordítói: Barcza, (Budapest 1906). (Itt-ott súlyos elnézések vannak benne.) Gummere A. M. (London-Newyork 1917—25), Apelt, O. (Leipzig 1924), Richard, P. (Paris 1932), Barker E. Ph. (Oxford 1932), Vivona Fr. (Milano 1933).

Filozófiájának legjobb és legtárgyilagosabb összefoglalása véleményünk szerint mindmáig Zeller: *Geschichte der Philosophie der Griechen*-ben van. Magyarul Halasy—Nagy „Antik filozófia” (Bp. 1934) c. könyve foglalkozik a Stoával és Senecával. Jó bibliografiát nyújt Schanz—Hosius: *Geschichte der römischen Literatur II. Teil.* München 1935.

TOVÁBBÉLÉSE

Az ókorban elsősorban a keresztény egyházatyák (Tertullianus és Lactantius) karolták fel, mivel keresztény gondolatokat véltek írásaiban felfedezni, maguk a rómaiak kevésbé kedvelték. Számtalan kivonatot írtak műveiből és sokan átdolgozták könyveit. Sentenciákkal zsúfolt stílusa nagyon alkalmas florilegiumok készítésére. Ezek a gyűjtemények eredményezték azt, hogy Seneca olvasása a szerző életétől egészen napjainkig „egyfolytában tart”, azaz sohasem dobták félre műveit több évszázadra. Ez szinte teljesen egyedülálló jelenség. A középkorban a nagy szellemek közül Szent Bernátot, Dantet, Petrarcat szokták olvasói között emlegetni, az újkorban Kálvin, Erasmus, Muretus, Justus Lipsius, Corneille, Diderot, Bentley és Schopenhauer azok, akiknél ki szokták mutatni Seneca olvasásának hatását. Descartes, Spinoza, Goethe, Nietzsche stb. írásaiban szintén találunk olyan nyomokat, amelyek Seneca elmélyedő tanulmányozására utalnak.

SENECA MAGYARORSZÁGON

Az első magyarnyelvű Seneca-antológiát gróf Batthyány Ádám hadvezér jóvoltából Kéri Sámuel, (Bécs, 1654) a másodikat gróf Batthyány Lajos nádor támogatásával Szilágyi Sámuel adta ki (Bécs, 1740), könyvünk ajánlása Kéri id. kiadványából származik. Már azelőtt is sokan forgatták hazánkban Seneca műveit, Alleram Gyula 1907-ig nagyjából kimerítő képet ad a magyar Seneca-irodalomról Seneca erkölcsbölcselete c. könyvében (Bp. 1907). Turóczi-Trostler az Egyetemes Phil. Közl. 1937. évfolyamában szellemtörténeti keretben számol be Seneca magyarországi továbbélésének egyes részleteiről.

A szöveg romlottsága, hiányossága és egyes szövegrészeknek az antik ember számára magától érthető, ma azonban elmosódott jelentéstöbblete miatt szükséges pótlásokat zárójelben közöltük. A szövegben levő verses idézeteket a 9, 81, 93, 100 oldalakon Barcza, 83, 113 oldalakon Barna, a 31, 42, 47, 63, 68, 70, 93, 98 oldalakon Csengery, a 102 oldalon Fábián, a 91 oldalon pedig Vietórisz fordításában közöljük.

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánlás	3
Bevezetés	5
1. (C. E. 1) Az idő értéke	15
• 2. („ 2) Az olvasás művészete	16
3. („ 3) Az igazi barátságról (Petőfi Sándor fordítása)	18
4. („ 4) A halál megvetéséről	19
5. („ 7) A tömeg indulatairól	22
6. („ 8) A szellemi munka	25
7. („ 10) A magányról	27
8. („ 12) Az idő méreteiről	29
9. („ 13) Az élet szenvedéseiről és az elszánt-ságról	32
10. („ 16) Arról amit a filozófiától kapunk ..	37
11. („ 18) A tömeg örömei	39
12. („ 20) A jellem szilárdságáról	43
13. („ 21) A nagy szellemek halhatatlanságáról	46
14. („ 30) A szép öregségről és a halálról	49
15. („ 31) A közvélemény értékéről	53
16. („ 32) Arról, hogy sietve kell élni	56
17. („ 36) Az örök körforgásról	58
• 18. („ 39) Az alacsony és a magasrendű élet	61
19. („ 41) Lelkünk isteni részéről és a „megszállottakról”	62
20. („ 44) Az igazi nemességről és a származásról	65
21. („ 49) Arról, hogy röpi az élet	66
22. („ 53) Veszélyes út a tengeren	70
23. („ 54) A születés előtti és a halál utáni állapotunkról	73
24. („ 61) Sorsunk vállalásáról	75
25. („ 63) A részvétéről és a gyászról	76
26. („ 89) A filozófia lényege és felosztása ..	79
27. („ 93) „Idő és élettartam”	86

28. (C. E. 96)	Harc az élet	89
29. („ 101)	Az élethez való ragaszkodásról	90
30. („ 103)	Légy készen a harcra!	94
31. („ 105)	A biztonságról	95
32. („ 107)	Ne félj az élettől, bízz a végzetedben! ..	98
33. („ 110)	Légy barátságban az istenekkel és a filozófiával	101
34. („ 118)	A függetlenség kivívásáról és az er- kölcsei jóról	106
35. („ 119)	A megelégedettségről és Nagy Sán- dor álmairól	110
36. („ 123)	Az egyszerű jó élet summariuma ..	115
Jegyzetek	.....	120

Országos Széchényi Könyvtár

A zárójelben levő szám a levélnek a Corpus epistularumban,
a teljes levélgyűjteményben való sorszámát jelöli.

OFFICINA KÖNYVTÁR

PLATON: A LAKOMA
COLUMBUS UTAZÁSI NAPLÓJA
SAINT-SIMON: XIV. LAJOS UDVARA
PETŐFI SÁNDOR: UTI RAJZOK
MONTAIGNE GIDE VÁLOGATÁSÁBAN
CHAMISSO: SLEMIL PÉTER
MACHIARELLI ÉS NAGY FRIGYES: A FEJEDELEM
MORUS TAMÁS: UTOPIA
ÉNEKEK ÉNEKE
MERCIER: A FORRADALMI PÁRIS
GÖRÖG KÖLTŐK
BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSA
II. RÁKÓCZI FERENC VALLOMÁSAI
SZÉCHENYI ISTVÁN 1848-as NAPLÓJA
RÉGI OLASZ NOVELLÁK
SZENT ÁGOSTON VALLOMÁSAI
MARCUS AURELIUS VALLOMÁSAI
VOLTAIRE: CANDIDE
SKÓT BALLADÁK
DELACROIX NAPLÓJA
MARCO POLO KELETÁZSIAI ÚTJA
NAPOLEON SZENT ILONAI EMLÉKIRATAI
ARANY LEGENDA
PLUTARCHOS: CAESAR ÉLETE
A. STEFFEN VÁLOGATOTT VERSEI
LAO-CE: TAO-TE-KING
MONTESQUIEU HAGYATÉKÁBÓL
1848/49 A NAPILAPOK TÜKRÉBEN
SCHUMANN: PILLANGÓK ÉS KARNEVAL
BONFINI: MÁTYÁS KIRÁLY
BÖLÖNI FARKAS: UTAZÁS ÉSZAKAMERIKÁBAN
TOLSZTOJ LEVELEIBŐL
WOOLLEY: UR VÁROSA ÉS A VIZÓZÓN
ARISTOPHANES: LYSISTRATÉ
KOMNENA ANNA: ALEXIAS
KRÚDY: PEST A VILÁGHÁBORÚBAN
SENECA LEVELEIBŐL
PLATON: SOKRATES VÉDŐBESZÉDE
1914/18 A NAPILAPOK TÜKRÉBEN

OFFICINA KÉPESKÖNYVEK

---

4. KISFALUDY AURORÁJA (Kenyeres Imre)
13. MAGYAR BÜTOROK (Bárányné Oberschall M.)
14. A MAGYAR PORCELLÁN (Ruzicska Ilona)
15. PANNONIA (Kovrig Ilona)
20. AQUINCUM (Szilágyi János)
21. BALATON (Keresztury Dezső)
23. ERDÉLYI VÁROSOK (Makkay László)
24. KOLOZSVÁRI KÉPESKÖNYV (Biró József)
25. ERDÉLY NÉPMŰVÉSZETE (Palotay Gertrud)
26. FRANCIA SZELLEM MAGYARORSZÁGON (Sötér I.)
28. NAGYVÁRAD (Széll Sándor)
29. RÉGI MAGYAR VASMŰVESSEG (Bárányné Oberschall M.)
- 30/31. ERASMUS (Trencsényi-Waldapfel Imre)
32. SZÉKELY FÜRDŐK (Kádár László)
33. SZINYEI MERSE PÁL (Pátzay Pál)
34. RÉGI MAGYAR FÉNYKÉPEZÉS (Kreilisheim György)
35. PÉCS (Vörös Márton)
36. MAGYAR ÜRI HIMZÉS (Tápay-Szabó Gabriella)
37. MOZART ÉS MAGYARORSZÁG (Sebestyén Ede)
38. PARASZTBÜTOR (Domanovszky György)
39. GYÓRI KÉPESKÖNYV (Valló István)
40. PEST-BUDAI MŰZSA (Trencsényi-Waldapfel Imre)
41. BUDAPEST RÉGI FÜRDŐI (Medriczky Andor)
42. RENAISSANCE MAGYARORSZÁGON (Pálincás László)
43. MAGYAROK ÉS BOLGÁROK (Fehér Géza—Göllner Aladár)
44. A NYOMTATOTT BETŰ (Haiman-Kner György)
- 45/46. MAGYAR URALKODÓK (Vayer Lajos)
47. NÉPI FAZEKASSÁG (Domanovszky György)
49. MAGYAR ASSZONYOK (Deédné Garzuly M.)
50. VÁCI KÉPESKÖNYV (Bán Márton)
- 51/52. MUNKÁCSY MIHÁLY (Farkas Zoltán)
- 53/54. MAGYAR BIEDERMEIER FESTÉSZET (Kopp Jenő)
55. MUNKÁCS (R. Vozáry Aladár)
56. A SZÉP KÖSZEG (Lelkes István)

A sorozat egyes kötetei németül, angolul, olaszul és franciául is kaphatók.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

